

ДЕМИР БАБА – ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА

СБОРНИК ЛЕГЕНДИ И НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО "РОДНО ЛУДОГОРИЕ"

ДЕМИР БАБА – ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА

СБОРНИК ЛЕГЕНДИ И НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

съставители:

Борис Илиев,
д-р Анатолий Кънев

автори:

Борис Илиев
д-р Ана Балканска
ст.н.с. д-р Диана Гергова
ст.н.с. д-р Катерина Венедикова

под общата редакция на:
проф. д.и.н. Александър Фол

**за контакти и
разпространение:**

ул. Осогово 60, София 1303
тел 02/9296101 088/7519380

електронна поща:
drkanev@protos.bg
red@ludogorie.org

интернет страница:
<http://ludogorie.org>

СЪДЪРЖАНИЕ:

ПРЕДИСЛОВИЕ

проф. д.и.н. Александър Фол

ЗА СБОРНИКА

д-р Анатолий Кънев

Част I

ЛЕГЕНДИТЕ ЗА ДЕМИР БАБА – ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА

Борис Илиев

Част II

СБОРЯНОВО - ОТ ПРАИСТОРИЯТА ДО КЪСНОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

ст.н.с. д-р Диана Гергова

СВЕЩЕНИ СГРАДИ В ДВОРА НА ТЕКЕТО НА ДЕМИР БАБА

д-р Ана Балканска, ст.н.с. д-р Диана Гергова

ТЕКЕТО ДЕМИР БАБА – ПРЕДИ И СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Борис Илиев

ЗА НАДПИСИТЕ, СВЪРЗАНИ С ОБИТЕЛТА НА ДЕМИР БАБА

ст.н.с. д-р Катерина Венедикова

ИЗ ЖИТИЕТО НА ДЕМИР БАБА

ст.н.с. д-р Катерина Венедикова

ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ

Иво Попов, Явор Иванов

Павел Павлов, Радослав Василев

ст.н.с. д-р Катерина Венедикова

ПРЕДИСЛОВИЕ

Проф. д.и.н. Александър Фол

Световите и образите се създават с думи, преди да придобият изказ и форма, думите се раждат в припомнянето на изживяното и в прозрението за предстоящото, припомнянето и прозрението се превръщат в назовавания, назоваванията – в персонифицирани енергии. И героите на приказките, разказвани преди лягане поколения наред, понасят своята Правда в битката с Кривдата, за да се превъплътят в мита, който е притча и поука, пример за подражание и урок по нравственост, знание за взаимоотношението и толерантността.

Емблематичните герои на такъв мит, озарен от вековното сияние на народните традиции, не са литературни фигури с предварително програмирано поведение, което техните автори-съчинители са сметнали за актуално, за да се харесат във виртуалните пространства на виртуалната мито-действителност. Тези герои са изрязани в гранита на вечните всечовешки добродетели – те са мъжествени, смели и мъдри, покровители и защитници в живота и в смъртта на вярващите в тях, те са състрадателни, милосърдни и справедливи, учители и наставници в овладяването на умения и сръчности, любвеобилни и жертвоготовни, когато изпадналите в беда трябва да бъдат спасени.

Тези величествени в осанката си и в делата си участници в *„другата история“*, неофициалната, нерутинната, историята на искрената хуманност, която не е афиширана и агресивно-показна, каквато я знаят политици, журналисти и *„публични личности“*, са носители на единната за хората ценностна система. Затова те са чада на синкретизма между етно-езикови, културно-исторически и духовно-религиозни общности – различни в историческото си битие и еднакви в историческата си мисия и отговорност.

Истински предтеча на това единение, към което всички се стремим, е Демир баба–Железният баща. Прочетете в *„Непознатите легенди“* неговия завет!

Юли 2005 г.

PREFACE

Prof. Alexander Fol

Images and worldviews are created with words, but before words could take definite expression, they crystallize from the remembrance of past experiences and the foresight of future events. Memory and insight are two elements of a naming process out of which an entity is born, at the beginning just for the purpose of name identification, later to be filled with personified energy. Heroes in fairy tales, recited before bed time for generations, carry on their fight for justice and righteousness until they are enveloped into myth, which becomes a parable with a moral, a lesson that teaches character and generates knowledge of tolerance.

The emblematic heroes of such myths, enlightened by centuries of folk traditions, are not literary figures with predictable behavior, invented by an ingenious author trying to conform to some successful formula in order to be appreciated in the virtual spaces of the virtual myth-reality. Those heroes are carved in the stone of the eternal human virtues – they are courageous and wise, defenders of those who trust them with their life. They are compassionate and just, ready to sacrifice their life to help people in need. They teach different skills and impart knowledge to those in trouble. They fight for those that need to be saved.

These heroes, majestic in their stature and noble in their feats, are participants in the alternative history, the one that is not officially sanctioned. A history that is not aggressively advertised and widely popular amongst journalists, politicians and public figures in general, but is a history of genuine humanity, an illustration of a value system common to all of humanity. These heroes are creatures of syncretism between ethno-linguistic, cultural and religious communities, different in their historical development, but identical in their historical mission and responsibilities.

The one undeniable forefather of this unity, which we all strive for is Demir baba – The Iron father. Become acquainted with his testament in the “*Unknown Legends*”!

July 2005

Translated by
Alexandre Tontchev

ÖNSÖZ

Prof. Aleksandır Fol

Dünyalar ve şekiller, kelimeler aracılığıyla yaratılır. Sözcükler, ifade şekil almadan önce yaşanılmış olayların hatırında ve geleceğin ferasetinde doğar. Nesilden nesile geçen ve akşamları uykudan önce anlatılan masalların kahramanları da “*Yanlılık*” ile mücadele eden kendi “*Doğruluğunu*” taşıyıp destanlaşır. Bu destanlar, nasihat veren ve ibretli masallardır, ahlak dersleridir, taklit örneğidir, karşılıklı saygı ve hoşgörü bilgisidir.

Bu tür destanların amblemantik kahramanları, halk geleneklerinin yüzyıllık fecrinden aydınlatılmış olup peşinen programlanmış davranışları olan edebiyat figürleri değildirler. Bunu, onları yaratan yazarlar da aktüel olarak kabul etmiştir. Amaç ise sanal efsanevi-gerçekçilik dünyasının sanal alanlarında beğeni toplayabilmektir. Bu kahramanlar, ebedi insancıl faziletlerin “*gıranit taşı*”nda çizilmiştir. Onlar yiğit, cesur ve bilgindir. Onlara inanan kişilere hem yaşamda hem ölümdede himaye eder ve savunurlar. Bu kahramanlar, insafı, merhametli ve hakkaniyetlidirler; maharet ve ustalık kazanma çabalarında muallim ve nasihatçılardır; zor durumda kalanları kurtarıırken hatırsınas ve fedakardırlar.

Heybetli görünüşe sahip olan bu kişiler, politikacıların, gazetecilerin ve popüler kişilerin bildiği değil de resmi ve rutin olmayan, gerçek insanseverliğin tarihi yani “*diğer tarih*”e iştirak edenler olup bütün insanlar için tek olan istidat dünyasının niteliklerini taşıyanlardır. Bunun için de onlar, etnik-dil, kültür-tarihsel ve ruhani-dini toplumların rasında senkretizm evlatları sayılır. Tarihi hayatta değişik olan fakat tarihi misyon ve mesuliyette aynı oladırlar.

Hepimizin yöneldiği bu ittihatın ilk habercisi Demir Baba’dır. Bilinmeyen Efsaneler’de onun vasiyetini okuyunuz!

Temmuz 2005

Translated by
Dimitar Petrov and Svilen Marinov

ЗА СБОРНИКА

Д-р Анатолий Кънев

Смятам, че един сборник от статии на специалисти за археологическото минало на древното светилище при тюрбето на Демир баба в резервата Сборяново, за неговата битност преди и след Освобождението, за легендарните сказания за неговия приказан герой Демир баба – Железния баща и за житието му на осmano-турски /Веляетнаме на Демир баба султан/ е повече от необходим. От значение е, че настоящият сборник има предисловие от проф. Александър Фол, организатор и ръководител на комплексната интердисциплинна експедиция "Гетика", положила началото на системни проучвания на Лудогорието и Североизточна България още през 1980 г.

Искам да поясня, че преводът е означение, а не подмяна на имена. Преводът е част от взаимното разбиране по Пътя към културата като поведение. Културата, като система от добродетели /добри дела/, няма етноси и нации, няма запазена марка или регистрация в Интернет. Няма спорадично възникнали и случайно запазили се острови на човешка активност, откъснали се един от друг. Смятам, че непознаването на "другия" е сериозен пропуск в човекознанието и взаимното разбиране.

Тюрбето на Демир баба в резервата Сборяново е част от богатото културно наследство на България. Културното пространство според семиотиците е текст, който може да бъде прочетен. Пътищата за неговия прочит са различни – чрез науката или чрез различните изкуства. Опирайки се на постиженията на науката, ние не пренебрегваме и постиженията на фолклора, това опоетизирано познание за собствената историческа съдба на народа, където се сливат истина и въображение, реалност и метафора. Защото народът е опоетизирал всяко кътче от своята земя, така че, както казва народоведката Елена Огнянова: *"У нас камък да ритнеш, ще ти разкаже нещо."*

Естествено е сборникът да започне с изложение за миналото на района от новокаменната епоха до късното средновековие от археолога ст.н.с. д-р Диана Гергова, за да се очертае културната среда, сред която е възникнало и битувало през вековете самото светилище и да се очертаят културните пластове, възникнали последователно и в приемственост един след друг: тракийският, римско-византийският, християно-славянобългарският и ислямско-къзълбашкият.

Проучването специално на двора на текето* от ст.н.с. Ана Балканска и ст.н.с. Диана Гергова не откри елементи на християнската средновековна култура, но доводите на Борис Илиев на фолклорна основа и находките на християнски обекти недалече от текето са логични отправни точки на предположението му, че в средновековието тук е имало манастир на името на свети Георги. (**Ред. екип се съобразява с българския правопис, а не с навлезлите в езика чуждици*).

Борис Илиев, роден и живял в с. Свещари, селото, с което е пряко свързана съдбата на самото теке, е един от най-добрите познавачи на фолклора на Североизточна България и е най-добре запознат с легендите за Демир баба, тъй като от дете е имал възможност да ги слуша от талантливи разказвачи. За него проф. д-р Тодор Ив. Живков казва: *"Трябва да подчертаем, че наред с покойния Евгений Теодоров, Борис Илиев има най-сериозен влог в опознаването на този митико-епичен образ във фолклорната традиция, позната по българските земи. Нещо повече, Илиев очертава този образ като основен в една регионална етно-културна традиция, която в известен смисъл е обща за българи и турци, за мюсюлмани и християни. Позицията му за Демир баба – Железният баща, като основен герой във фолклора на Лудогорието и вероятно най-древния персонаж в нашия фолклор, е защитима. Родството на Железния баща с великаните,*

известни като жидове е съвсем очевидно." Наслагването на легенди и митове в народното творчество не се ръководи от еврофондове и предизборни субсидии на борещи се за електорат лидери.

Борис Илиев има принос за въвеждането в научен оборот на житието "Веляетнаме" на Демир баба. Историята е любопитна и заслужава да бъде разказана. Той открива, че през 1934 г. разградското мюфтийство е изискало от къзълбашите апокрифната книга "Веляетнаме". Откриват я в село Бравари (тогава в Румъния) и я пренасят през граница, но след преврата на 19 май 1934 г. мюфтийствата са разтурени и книгата остава в с. Свещари, в семейството на Кабови до 1940 г. Тогава, след Освобождението на Добруджа, собственичката на книгата дава една жълтица, за да я намерят и върнат в с. Бравари. През 1971 г. в Силистренския окръжен съд се гледа дело за покупка на златни монети и един от подсъдимите е учител от с. Бравари – къзълбаш. Илиев му поръчал да намери и донесе книгата за Демир баба. Прави две ксерокопия и връща обратно книгата на притежателите. Единия екземпляр оставя в музея в гр. Силистра, а от другия прави превод, с помощта на учителя от с. Лъвино – Мустафа Касимов. През 1982 г. от книгата са направени още две копия за проф. Александър Фол и ст.н.с. Катерина Венедикова. По това време става ясно, че върху Житието работи ст.н.с. Минко Пенков от музея в гр. Шумен. След периодически запитвания М. Пенков се среща с К. Венедикова, уверява я, че вече не работи върху Житието и ѝ предава работните си фотокопия, както и други материали, свързани с него. Едва тогава К. Венедикова, която е транскрибирала 187-те страници (без приписките от 187-а страница нататък) и е събрала две кутии с фишове върху термини, лица и географски наименования, свързани с текста му, започва да подготвя публикации върху първите 40 страници.

През 1992 г. по искане на проф. Страшимир Димитров, Б. Илиев предава своето фотокопие от книгата на аспирантката Невена Граматикова, която публикува "Житието на Демир баба и създаването на ръкописи от мюсюлманите от хетеродоксните течения на исляма в Североизточна България" /Мюсюлманската култура по българските земи, 1998, кн. 2, с. 400/ Междуременно се разбира, че от книгата има препис в с. Севар, направен от родения през 1899 г. Хюсеин А. Карахюсеинов, който е бил показван и превеждан на Евгений Теодоров през 1952 г., по време на етнографската експедиция "Добруджа". Въз основа на бележките, които си е взел тогава Теодоров, той разработва своите публикации в сп. Език и култура, 1973, кн. 2 и сп. Български фолклор, 1980, кн. 1.

През последните години оригиналът на книгата е пренесен в Турция, където е преведен на съвременен турски език. В момента нашето дружество разработва програма за превод на български език на същата книга.

Убеден съм, че фолклорът и легендите, осветени и от разкритията на археологията, са част от интелектуалната безсмъртност на хората, независимо от етнос и религия. Общите свети места и преплитането на легенди и митове ясно говорят, че другите - това сме ние, в друго време и в други условия. В това се крие смисълът от издаването на този сборник.

PREFACE TO THE EDITION

Dr. Anatolii Kanev

It is my position, that a collected edition of articles on the subject of the archeological past of the ancient cult centre at the Demir Baba's turbe in Sborianovo reservation has long been overdue. A work on this subject should deal with the centre's existence before and after the Liberation War, the legendary tales of its folk

hero – Demir baba - the Iron Father, and a description of his life recorded in ottoman-turkish (Veliatname of Demir Baba sultan). A valuable contribution to the book is the foreword written by Alexander Fol, chief organizer and head of the complex interdisciplinary expedition "Gettica", which gave birth to the systematic studying and exploration of the Ludogorie region in the 1980.

I'd like to clarify that the translation of names from Turkish into Bulgarian is for the purposes of identification and familiarity, it's not in any way an attempt to replace Turkish with Bulgarian names. This kind of translation is part of the mutual understanding on the road towards culture as a form of behavior. Culture, as a system of virtues does not differentiate between nations and ethnicities, it doesn't have a trade mark and it's not registered on the internet. There are no accidents in the development of human activity, no isolated islands of culture that can exist separately. The refusal to make the effort to understand the "stranger" is a serious failure in the attempt to enhance human understanding.

Demi Baba's turbe in Sborianovo reservation is part of the rich cultural heritage of Bulgaria. According to the discipline of semiotics, cultural space is a text that requires interpretation. There are different ways to accomplish this, by the use of science or the arts. Relying on scientific methodology, we do not disregard the achievements of folklore, this poetic interpretation of the historical fortunes of a nation where fact and fiction become interconnected in a special blend of reality and metaphor. Because the people gave their own poetic meaning to every corner of their land, in the words of the historian Elena Ognianova: *"In our land every stone will tell you a story if you kick it over"*.

It is appropriate for the collection to start with a description of the region's past, beginning from the Neolithic period to the late Middle Ages written by the archeologist prof. d-r Diana Gergova. It's purpose is to define the cultural environment and inheritance where many layers of cultures existed one after the other in conjunction or separately. Thracian, Roman, Byzantine, Christian-Bulgarian, Islamic-Casalbashian cultures lived one on top of the other, inheriting and passing on different elements from one to the other.

The excavation of the tekke's yard-complex by prof. Ana Balkanska and prof. Diana Gergova did not reveal any signs of Christian medieval cultural findings. However, Boris Iliev's arguments based on his understanding of folklore, his recovery of Christian objects in close proximity to the tekke, give credence to his theory that in medieval times a christian monastery existed in this place with the name of Saint George. Mr. Boris Iliev, born and raised in the village of Sveshtari is one of the best known authorities on folklore in the Northeastern part of Bulgaria. He is well versed in the legends about Demir Baba because since childhood he has had the opportunity to hear them in person recounted by talented storytellers. About him prof. d-r Todor Iv. Jivkova has said: *"Along with the late Eugene Teodorov, Boris Iliev has made the greatest contribution to the studying of this mytho-cultural image in the folklore tradition existing in Bulgarian lands. Furthermore, Iliev defines this image as primary in a regional ethno-cultural tradition, which to a certain degree is common for both Turkish and Bulgarian people, both Christians and Moslems. I consider his position on Demir Baba – which states that the Iron Father is the principal hero in the folklore of the Ludogorie region to be totally plausible. It is not an accident that the Iron father has been connected to the giants, known as jids, and that subsequently Hasan Pehlivan has been called Demir."* The importance of legends and myths in folklore has little to do with politics and is not swayed by material considerations.

Boris Iliev has greatly contributed to the acceptance in scientific circles of the "Veliatname" of Demir baba, history of his life. The story is entertaining and deserves to be mentioned. In the course of his work, B. Iliev came across a document stating that in 1934 the Moslem Ruling Body demanded the apocryphal

book "*Veliatname*" from the Casabatians. The book was recovered from the village of "*Bradvari*" (at this time found in Romania) and returned across the border. After the coup d'état on the 19 of May, 1934 those ruling bodies were disbanded and the book in question remained in the village of Sweshtari in the keeping of the Kabovi family. After the Liberation of the Dobrudja region and its reunification with the Bulgarian state, the owner of the book paid one golden coin for the book to be discovered and brought home to the village of Bradvari. In 1971 in Silistra District Court a group of men was charged with the trafficking of golden coins. One of the defendants was a Casalbatian man, a teacher from the village of Bradvari. Iliev got in touch with him and asked him to find the book about Demir baba. He then made two photocopies of the book and returned it to its rightful owners. One of the copies he gave to the museum in the town of Silistra, the other one he translated into Bulgarian with the help of a Turkish teacher from the village of Lavina, Mustafa Kasimov. In 1982 two more copies were made for prof. A. Fol and prof. Katerina Venedikova, who published excerpts of the book in "*Wedding Rituals in the life of Demir baba*" (Islam and Culture, 1999, book 4, p. 197). In 1992 complying with the demand of prof. Strashimir Dimitrov, B. Iliev surrendered his own copy of the book to the researcher Nevena Gramatikova, who published the book under the title "*The life of Demir baba and existing manuscripts by Moslems belonging to the orthodox branches of Islam in the Northeastern part of Bulgaria*". In the meantime, it became known that the book had another handwritten copy in the village of Sveshtar, made by Husein A. Karahuseinov born in 1952. That copy was used by Eugene Teodorov in 1952 at the time of his ethnographic expedition in Dobrudja. Teodorov published a material based on the notes he took on the book in the magazine "*Language and Culture*", 1973, book 2 and in the magazine Bulgarian Folklore, 1980, book 1.

In recent years the original of the book was transported to Turkey, where it was translated into modern Turkish. At this time, a translation into Bulgarian is being prepared by our own association.

It is my conviction, that folklore and legends are part of the intellectual inheritance of people and nations, notwithstanding religion and ethnicity. Sacred places and the interconnection of myth and legend make it clear that in others we see ourselves in different time and place. A need to illustrate this fact is the real purpose behind this edition.

Translated by
Alexandre Tontchev

DERLEME İÇİN

D-r Anatolii Kanev

Fikrimce, Sboryanovo bölgesinde bulunan Demir Baba türbesinin yakınındaki eski çağlardan kalma tapınağın arkeoloji geçmişini gösteren ve uzmanlar tarafından yazılan makalelere büyük ihtiyaç vardır. Kurtuluş Dönemi'nden önceki ve sonraki halini, onun efsanevi kahramanıyla ilgili destanları ve Demir Baba Velayetname'sini inceleyen makaleler gereklidir. Bildiri kitabının önsözü Prof. Aleksandır Fol tarafından yazılmış olması çok önemlidir. Kendileri, Deliorman ve Kuzeydoğu Bulgaristan'da daha 1980'li yıllarda sistematik araştırmaların temelini atan Getika ilmi araştırmasının yöneticisi ve organizatörüdür.

Tercümenin isim değiştirmesi değil de bir işaretleme olduğunu belirtmek isterim. Çeviri, davranışa yönelik kültür yolunda sadece bir karşılıklı anlayış payıdır. Fazilet sistemi olan kültürde etnik grupları, uluslar, tescilli marka veya İnternet kaydı yoktur. Birbirinden ayrılmış insan faaliyetlerini temsil eden adalar tesadüfi bir şekilde

doğmamıştır ve tesadüfi bir şekilde korunmamıştır. Karşılıklı anlayışta ve insanîyet biliminde en ciddi eksiklik "diğerini" tanımamaktır.

Sboryanovo bölgesinde yer alan Demir Baba Türbesi, Bulgaristan devletinin zengin kültür verasetinin bir parçasıdır. Semiyotik ile uğraşan bilginlere göre kültür alanı, okunabilir bir metindir. Bunu okuma yolları değişiktir - bilim veya değişik sanat dalları aracılığıyla. İlim başarılarından faydalansak dahi folklorun muvaffakiyetlerini de göz önünde bulundurmamız gerekir. Çünkü folklorlarda gerçek ile hayal, gerçek ile mecaz birbirine karışmıştır ve aslında halkbilimi, bir halkın kendi tarihsel kaderinin şiirleştirilmiş bilgisidir. Zira halk, yurdunun her bir köşesini şiir konusu yapmıştır. Halkbilimcisi Elena Ognyanova'nın dediği gibi "Yurdumuzda her hangi bir taşa vursan sana anlatacak bir şeyi olur".

Derlemenin, Yeni Taş Devri'nden Ortaçağ'nın son yıllarına kadarki geçmişini kapsayan ve arkeolog Doç. Dr. Diana Gergova tarafından yazılmış esas muhteva ile başlaması gayet doğaldır. Böylece tapınağın meydana geldiği ve yaşadığı kültür ortamı çizilebilir. Aynı zamanda da sırayla meydana gelmiş ve intikal etmiş Trakya, Roma-Bizans, Hıristyan-Islav-Bulgar ve İslam-Alevi kültür katmanları çizilmiştir.

Tekkenin avlusunda Doç. Ana Balkanska ve Doç. Diana Gergova tarafından yapılan araştırma esnasında, Ortaçağ Hıristyan kültürüne ait hiçbir öge bulunamamıştır. Fakat Boris İliev'in folklor delilleri ve tekkenin yakınlarında Hıristyan kültürüne ait kalıntıların bulunması, bilginin tahminine yönelten mantıki noktalar olarak kabul edilir. Onun görüşüne göre, Ortaçağ'da bu bölgede Sveti Georgi adını taşıyan bir manastır varmış. Kuzeydoğu Bulgaristan'ın folklorunu yakından tanıyan ve çocuk yıllarında kabiliyetli ravilerden duyduğu Demir Baba ile ilgili efsaneleri iyi bilen Boris İliev, Sveštari köyünde doğup büyümüştür. Tekkenin tarihi aslında bu köy ile bağlıdır. Boris İliev için Prof. Todor İvanov Jivkov'un düşüncesi şöyledir: "*Bulgaristan topraklarında bilinen ve folklor geleneklerinin bu esatiri-epik simanın tanımında rahmetli Evgeniy Todorov ile beraber Boris İliev'in katkı payı çok büyüktür. Dahası da, İliev, bu simayı, bölgesel etnik ve kültürel geleneğinin temeli olarak göstermiştir. Aslında bu gelenek, Bulgar ve Türkler, Müslüman ve Hıristyanlar için ortaktır. Bence, Deliorman folklorunda baş kahraman ve genel olarak folklorumuzda en eski kahraman, Demir Baba'nın olduğunu savunan görüşü kabul edilebilir. Demir Baba'nın, yahudi olarak bilinen devlerle akrabalığı tesadüfi değildir. Daha sonraları da Hasan Pehlivan, Demir adını almıştır.*"

Efsane ve mitlerin Halk Edebiyatı'nda birikmesi, Avrupa fonlarından ve oy peşinde koşan liderlerin seçim öncesi yaptıkları maddi yardımlarından yönetilmiyor.

Demir Baba'nın yaşayışını dile getiren "Velayetname"nin bilim alanına sürülmesinde Boris İliev'in katkı payı büyüktür. Bu hikaye ilginçtir ve anlatılmaya değerdir. Boris İliev öğreniyor ki 1934 yılında Razgrad Müftülüğü „Velayetname"yi alevi topluluğundan istemiştir. Kitabı Bradvari köyünde /o zamanlar Romanya topraklarında bulunuyor/buluyorlar ve ülkeye getiriyorlar. Fakat 19 Mayıs 1934 Devrimi'nden sonra müftülükler kapanmıştır, kitap da 1940 yılına kadar Sveštari köyü mukimleri Kabovi ailesinde kalıyor. O günlerde, Dobruca'nın kurtuluşundan sonra kitabın sahibi bir altın para verip kitabın bulunmasını ve Bradvari köyüne iadesini istemiş. 1971 yılında Silistra Bölge Mahkemesi'nde altın para satın alımı ile ilgili dava bakılmaktadır. Sanıklardan biri Bradvari'den bir öğretmendir - kendisi Alevidir. İliev, bu öğretmenden Demir Baba kitabını bulmasını ve getirmesini talep etmiş. Kitaba iki adet fotokopi çektiler sahibine iade etmiş. Fotokopilerden biri Silistra Şehir Müzesi'nde kalıyor, ikinci nüsha ise Livino mukimi öğretmen Mustafa Kasimov'un yardımıyla tercüme ediliyor. 1982 yılında bir nüsha Prof. Aleksandır Fol, bir nüsha da Doç. Katerina Venedikova'ya verilmek üzere kitabın daha iki fotokopisi yaptırılıyor. Doç. Katerina Venedikova, "Demir Baba Biyografisi'nde Düğün Adetleri" başlıklı kısmi yayın yapmıştır /İslam i kultura, 1999, kn. 4, s. 197/. 1992 yılında Prof. Straşimir Dimitrov isteği üzerine B. İliev kendi fotokopisini, Doktora Adayı Nevena

Gramatikova'ya teslim etmiştir. Nevena Gramatikova "*Demir Baba'nın Biyografisi ve Kuzeydoğu Bulgaristan'da İslam'ın Heterodoks Mezhebine ait Müslümanların El Yazıları*" başlıklı makalesini neşretmiştir. /Bulgaristan Topraklarında Müslüman Kültürü, 1998, kn. 2, s. 400/. Bu esnada, 1899 yılında doğan Hüseyin Karahüseyinov tarafından yapılan ve Sevar köyünde bulunan kitabın bir suretin olduğu anlaşılmıştır. Bu suret 1952 yılında Dobruca bilim araştırması esnasında Evgeniy Todorov'a gösterilip tercüme edilmiştir. Todorov o zamanlar aldığı notlara dayanarak, 1973 yılında yayınlanan "*Ezik i kultura*" dergisinin ikinci sayısında ve 1980 yılında neşrolunan "*Bilgarski Folklor*" dergisinin birinci sayısında yer alan makaleleri yazmıştır.

Yakın zamanlarda kitap Türkiye'ye gönderilip çağdaş Türkçeye tercüme edilmiştir. Şu anda derneğimiz, kitabın Bulgarcaya tercümesi ile ilgili program hazırlamaktadır.

Folklorun ve efsanelerin, etnik grup ve din bakmaksızın, insanların entelektüel ölümsüzlüğünden bir parçası olduğuna eminim. Ortak kutsal yerler, efsane ve mitlerin birbirine karışması, "*diğerlerin*" – yani başka zaman ve başka şartlar içerisinde bizlerin olduğunu göstermektedir.

Translated by
Dimitar Petrov and Svilen Marinov

Част I

ЛЕГЕНДИТЕ ЗА ДЕМИР БАБА – ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА

Борис Илиев

Легендите за Железния баща – Демир Баба са едни от най-старите творения във фолклора на българския народ и водят началото си от предхристиянските времена на митотворчеството, когато по нашите земи са живели траките. Те са съхранени в паметта на населението от Североизточна България и се разказват както на български, така и на турски език, подхранвани от култовата практика в древното тракийско, а след това християнско и накрая алианско светилище при извора Петте пръста, в теке Сборяново сред Лудогорието. Там, в по-голямата си част са слушани и записвани.

Разказвачите на тези легенди най-често биваха възрастни мъже, християни и мюсюлмани. Едни от тях предаваха епизодите сухо и схематично, други ги разказваха с фантазия и поетично вдъхновение. И всеки им придаваше свой колорит и философска окраска.

Дългогодишният заведар на текето Исмаил Чоккой например считаше, че Железния баща е един от седемте велики човеци, които не се знаят от простосмъртните, но винаги са между тях. Дядо Станьо Костов от Вазово, който беше слушал и разказваше стотици варианти на легендите, смяташе, че Железния баща е бил един от предтечите на християнството, олицетворен после от Св. Георги, а дядо Герго Яблански и Ахмед Баллията от Свещари твърдяха, че той си е „баш великан - дух“ от времето на жидовете или джинеvizите, който „не умира, а се скрива нейде из дълбоките пещери и излиза в трудните за хората години на войни и размирия“. Имаше и такива, като Мехмед Бехремов от Свещари и Христо Паунов-Полковника от Ив. Шишманово, които приемаха Железния баща като измислица на народната фантазия, но с охота разказваха за легендарните му приключения. Особено словоохотливи биваха разказвачите - поклонници от Дуловско и Герлово, които колежа жертвения курбан с благоговение и ходеха по скалите да търсят стъпките от обувките на светеца - великан, следите от колелетата на колата му и белезите от копитата на биволите и коня му или от лапите на кучето му.

Първите записани сведения за легендарните подвизи на Железния баща са на османотурски език от 1824 г., в ръкописната апокрифна книга Веляетнаме, т.е. Книга - светописание за подвизите на Демир баба. В печатно издание, за първи път, кратки сведения за Железния баща се съдържат на немски език в книгата на Ф. Каниц „Дунавска България и Балканът“, издадена през 1879 г. А на български език за първи път са поместени фрагменти от легендите за Железния баща от Анани Явашов в брошурата му от 1934 г. „Текето Демир баба, българска старина — светиня“. През 1972 г. Евгений Теодоров поставя въпроса за произхода на легендите и приема обосновано, че те имат „местен, и то много древен произход“. Той допуска, че под образа на Железния баща трябва да се търси споменът за хан Омуртаг. През 1982 г. от мен бе направен първият опит за хронологическа класификация и анализ на легендите пред Първия национален симпозиум - Североизточна България в Добрич и бе обоснована тезата, че е налице един разгърнат разказ за автохтонен фолклорен персонаж, създаден в далечното праисторическо време.¹

През хилядолетното битуване на този разказ сред местното население, преживяло редица исторически катаклизми и духовни поврати, свързани с

¹ Сб. "Североизточна България - древност и съвремие", В., 1985, с. 227.

многократни етнически наслоявания, насилствени промени на религията и чужди господства, към първоначалния вариант на легендата са се натрупвали нови пластове, фабулата се е обогатявала с нови епизоди, а образът на легендарния герой е еволюирал в народната памет от митично-великанското, през юнашко-героичното, към социално-битовото, подобно на еволюцията, наблюдавана при образа на Крали Марко в юнашкия ни епос.

Като носител на огромна сила, Железният баща според легендите, извършва фантастични подвизи, свързани със сломяването на скали и гори за циклопския му строеж, с прехвърлянето на сечивото (брадвата) през хълмове и лесове, с извличането на вода от земята, с борбата с чудовища и други сили, характерни за предхристиянските легендарни времена на великаните, наричани елини, жидове, джиневици и пр. Като повелител на силите (духовете) на водата, огъня и въздуха той се родее с персонажите от соларно-хтоничната религия на траките и с героите от божествените митове на древните народи, свързващи трите нива на света - подземния, земния и небесния.

Като юнак, героичен защитник на народа против чужди завоеватели, подобно на Крали Марко, Железният баща се проявява и след християнските времена и особено когато над родната земя надвисва сянката на османското робство. Тогава той е търсен от цар Иван Шишман за помощ и напуска доброволното си уединение зад каменните порти, за да яхне коня си Аладжата (Шарения), да размаха бляскавата си костура-касатура и да се втурне да гони арапи, татари и маджари. Тогава се среща на двубой и с Дели Марко, който е преминал на служба при маджарите, явява се на помощ на крал Богдан в Богданската земя (Молдова) и накрая надвива султанските пехливанци, заради което разсърденият султан го оковава и хвърля в тъмница, където юнакът пролежава цели 300 години. През това време народът го чака с надежда и го вика за помощ, а той се обажда с ехото от скалите и пещерите над теке Сборяново, където при извора Петте пръста е неговият манастир. Също както Крали Марко се обажда от скалите при гр. Прилеп.

По времето на руско-турските войни, чийто театър е почти винаги в Североизточна България, според легендата, отново се появява Железният баща – Демир Баба. Той излиза от занданите и, след като възвръща силата си, преборва се с пехливаните на руския цар и му отива на помощ в Русия. После се връща, възнаграден, в Лудогорието като мъдрец-поучител на хората, защитник на слабите и онеправданите и воин на правдата. Сега той дискутира с духовници и книжовници от двете вери, наказва султанските чиновници и кадии и дори дава урок по етика и родолюбие на руския цар Николай и на турския султан Махмуд, които му идват на гости в текето Сборяново. За последен път Демир Баба се появява по време на Плевенската (Освободителната) война, когато оставя завет - мюсюлманите и християните от Лудогорието да си помагат като братя от общ корен и деца на една земя. После изчезва, като обещава да се появява в усилни години с друг образ и под друго име.

ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА - ВЕЛИКАН НАД ВЕЛИКАНИТЕ

През времената, когато страшният цар Джид-Джиневици запусил изворите в Лудогорието и Добруджа, се появил Железният баща, наричан още Демир баба – Великанът над великаните и Заповедникът на водата и огъня. Той извадил огън от кремъка и донесъл на хората желязото, от което ги научил да правят оръжия и оръдия на труда.

Той се появил с железни обувки на крака, с желязна костура-касатура на пояс и с желязна брадва на рамо, с едната страна на която сечал вековните дървета, а с другата дялал камъни от скалите. Дето стъпел, железните му обуца

потъвали в камъка, та дирите му и сега могат да се видят по плочите на хълма Камен рид. Дето ударел с желязната си брадва, проломвал проходи между скалите и просичал път в гъстите гори, а като замахнел с желязната си костура-касатура отсичал отведнъж главата на мечка или глиган.

Първата работа на Железния баща, след като решил да остане тук, била да си направи къща. И той обул железните си обувки, запасал желязната си костура-касатура, нарамил желязната си брадва и отишъл да сече дървета към хълма Малкия нос. Сякъл до обед, уморил се и ожаднял. Но вода нямало никъде. Хванал тогава Железния баща брадвата си откъм острилото, обърнал дръжката ѝ към рида и натиснал под скалата при Иманярския кладенец. От дупката бликнала бистра и студена вода. Напил се той и благословил извора, никога да не пресъхва и да се нарича извор Дръжката на брадвата (Наджак сапъ).

Като насякъл достатъчно дървета и пръти, Железният баща ги повлякъл по долината към каменната пазва под канарите на Камен рид, където решил да си направи къщата. Набил коловете и започнал да оплита прътите на стените, но отново ожаднял, а не му се искало да ходи до извора Дръжката на брадвата. Обърнал дланта си, разперил пръстите и бръкнал под рида. От камъка бликнали студените води на извора Петте пръста. Пил Железния баща и благословил водата да лекува от глад и от преяждане, да утолява жаждата на хора и животни и никога да не пресъхва!

Изворът Петте пръста бликнал под скалата от мястото, където Железният баща бръкнал с дланта си. Всеки от пръстите му обаче отключил далече под хълмовете още по един извор и от всеки извор потекла река: Царасар или Хърсовската река потекла от кутрето му, Лудня и Война - голямизворските реки, потекли от безименния и средния му пръст, Янлъсча — йонковската река — от показалеца му и воденската река Чеир дере - от палеца му. Петте реки, разперени като петте пръста от черната длан на великана, се спуснали към извора Петте пръста и се събрали в една река, която потекла и развеселила долината. Изплакнал Железният баща черната си длан във водите ѝ и благословил реката да се нарича Чернодланица (Карапанча).

Като се почувствал господар на долината на р. Чернодланица, Железният баща — Великан на великаните и Господар на водата и огъня, решил да си направи и каменен манастир до студения извор Петте пръста. Разсякъл с желязната си костура-касатура канарите, търкулнал една голяма скала и започнал да я дяла с желязната си брадва, та от една скала цял манастир да направи.

Дялал и зидал два дни, зидал и дялал три дни, пък седнал да си почине. Уморил се самичък. Да имало един другар или побратим, ако не да си помагат, поне да се раздумват! И тъкмо си мислел това, чул как някой го вика зад горите и хълмовете, да му подхвърли желязната си брадва, та и той да си направи манастир. Бил великанът при извора на воденската река Чеир дере, наречен Мъдрецът Стогодишник (Юзсенели Юсеин баба).

Зарадвал се Железният баща, че не е сам на света и хвърлил през горите и хълмовете желязната си брадва на побратима си, та и той да си направи манастир. А Стогодишникът хванал брадвата, отсякъл леко един вековен дъб, надялал го на дъски, та от едно дърво цял манастир да си направи, и хвърлил брадвата обратно при Железния баща. Той продялал няколко реда камъни за своя строеж и пак я хвърлил на Стогодишника. И така двамага великани си прехвърляли чудната брадва през горите и хълмовете цели седем дни, докато завършили строежите си, единия - от камък, другия - от дърво, и им сложили кубетата.

След като свършил и тая работа, Железният баща, Великан над великаните и Господар на долината на р. Чернодланица, започнал да учи хората

на занаяти и умения. Сам той орял с биволите си Караман и Сакар, зажеглени с железни жегли в ярема и ходел с тях на кирия за сол. Коловозите от колелетата на тежката му кола и сега могат да се видят по камъните на хълмовете и скалите по долината на р. Чернодланица. А край тях се виждат и улеи от копита, където биволите му се подхлъзвали под тежкия товар.

Железният баща научил и ловците да ловуват с капани, с железни челюсти и да си правят стрели с железни върхове. Глиганите и елените преследвал с бързия си кон Аладжата, а за мечките му помагала хрътката Синджирлийка. Само сърни никога не биел и не давал да се бият, защото, казват, майка му била сърна. Казват още, че той самият можел да се превръща на сърна, на вълк и на пчела. И още много чудесии можел да прави Железният баща — Великан над великаните, за някои от които от уста на уста се разказва, а други и в книга са записани, та да не се забравят и да останат за тия, които ще дойдат на тоя свят след нас.

БИВОЛИТЕ НА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА КАРАМАН И САКАР, И БИТКАТА ИМ С ВОДНИЯ БИК

В най-стари времена Лудогорието било залято от водите на море, по което плували чуждоземни моряци и връзвали по бреговете корабите си за железни халки. В морето живеели страшни водни бикове. Когато водите на това море се оттеглили, отплували и водните бикове. Тогава в долината на река Чернодланица, току под пещерите на Камен рид, се запазил един въртоп, наречен Дипсиз гьол, или Бездънното блато. В него останал да живее един воден бик. Той излизал понякога със страшен рев от дълбините на блатото и намушвал с острите си рога де кого срещне или стигне. Хората пазели добитъка си далече от това място. Не пускал там биволите си и Железният баща. Биволите му били два: черният бивол Караман, който се впрягал отдясно и брезият бивол Сакар, който се впрягал отляво.

Караман бил прилежен и послушен бивол и никога не сърдел господаря си, затова Железният баща го връзвал на пайван за каменната основа на Софрата, та да пасе по хълма Мандрата. Сакар обичал да хитрува и да тегли на жегла, та Железният баща често го ръчкал с остена си, върхът на който бил с железен бод, и го връзвал за Чалмата откъм Варджийския дол, да пасе горе по Заешката поляна.

Веднъж, когато Железният баща стягал колата си, за да иде на кирия за сол, Сакар успял да се отвърже от синджира си и хитро побягнал да се скрие към Бездънното блато. Легнал в блатото брезият бивол, запухтял с ноздри и запремигвал с очи от удоволствие. Само мърдал уши като чувал, че Железният баща го вика, но не се обаждал. Не се обаждал и на брежането на Караман, който знаел, че другарят му се е скрил някъде наблизо, нито пък на вярната хрътка Синджирлийката, която с лай и скимтене душела покрай пещерите и над пропастите, където можел да пропадне и погине хитруващият бивол.

Слушал Сакар как се тревожат за него и се разтапял от удоволствие, че ще му се размине едно ходене на кирия за сол. И тъкмо си мислел, че в тая хладна вода може да си пролежи цяла седмица, се чул ревят на водния бик и самият той подал рога над водата. Ами сега? Сакар нямал време да бяга и затова наежил чело, да посрещне кръвожадения си противник. Бикът се спуснал върху него с фучене. Сакар го посрещнал с пухене. Ударили се рога в рога.

Три пъти се спускал водният бик и три пъти Сакар срещал рогата му с рогата си. Но рогата на водния бик били дълги и остри, а рогата на Сакар били къси и завити, не за борба, а за украса на челото му. Рогата на водния бик достигали шията и гърдите на брезия бивол и се забивали дълбоко в тях. Водата

на Бездънното блато станала червена от кръвта му. Червени, наляти с кръв, били и очите на жестокия воден бик. Червено било и небето над скалите, защото слънцето залязвало в дъждовен облак. Уплашил се Сакар и проревал. Проревал жално и призивно. Ревът му се блъснал в канарите и се повърнал, та проехтял над горите и над цялата долина на река Чернодланица.

Дочула рева вярната хрътка Синджирлийка и залаяла яростно. Наострил тревожно уши Караман — черният бивол, и като усетил каква е работата, забил крака и опънал шия да скъса пайванта си и да иде на помощ на другаря си. Едва го удържал Железният баща, уплашен, че водният бик може да погуби и него, както много други бикове и биволи е погубил. Нямало рога, които да се опрат на рогата на водния бик! Само железни рога, от човек направени, можели да го погубят!

Заловил се мигом Железният баща да направи такива рога на Караман. Бързо извадил железните жегли от ярема на колата и още по-бързо изчукал от тях два остри железни рога. Надянал ги на рогата на Караман и му отвързал синджирите. Хукнал, по-бърз от вихрушка, Караман, прекосил Мандренския дол, пресякъл Деренския път, префучал покрай извора Дръжката на брадвата и се бухнал право в Бездънното блато. Блатото, врящо от жестоката битка, било цялото кърваво и запенено, а Сакар, объркан и намушкан, се чудел къде да се скрие от налитация воден бик, който вече се готвел да го доубие и отвлече в дълбините.

Караман изревал окуражаващо и се хвърлил върху водния бик. Бикът се обърнал и ударил рогата си в рогата му. Но това не били вече късите и завити рога на Сакар, а яките и остри железни рога, изковани от Железния баща. Як и настръхнал от ярост, Караман ударил с рога рогата на водния бик. Водният бик разбрал, че си е намерил майстора и че краят му не е далече, та изревал така силно, че цялата долина проехтяла, а птиците изпадали от клоните и животните замръзнали в леговищата си. Единият рог на бика бил счупен, а от гърдите му шуртяла кръв на буйни струи. Ударил още веднъж Караман с железните си рога и още веднъж водният бик изревал от болка и ужас, защото и другият му рог отлетял, преломен, настрана.

Обърнал гръб водният бик, та побягнал, а черният бивол Караман - след него, по петите му. Прехвърлил водният бик баира Камен рид и се спуснал нагоре по Воденската река, но Караман го пресрещнал при Жълтата скала, та го набол с рогата си още веднъж. От кръвта на бика Жълтата скала почервеняла, та червенината на камъка личи и до ден днешен. Ужасен, водният бик се обърнал и ударил на бяг надолу по реката, после по долината. Бягал водният бик, а Караман го гонил чак до Дунава. Блъскал се водният бик ту в една, ту в друга от скалите по долината на река Чернодланица и дето се блъснал, скалата почервенявала от кръвта му. Тия скали могат да се видят и сега на много места по долината, от село Свещари, та чак до село Белица.

Понеже било тъмно вече, водният бик се отскубнал от рогата на Караман и се добрал до блатата при Дунава над Тутракан. Там останал завинаги. И понеже рогата му били счупени, не излизал вече да се бие със селските бикове, а кротко и страхливо се мушел между тръстиките и папура и на никого не се показвал. От тогава никой вече не го е виждал. Само нощем понякога го чуват рибарите как проревава жаловито над блатата. А Караман се върнал назад победител, придружаван от радостния лай на вярната хрътка Синджирлийката.

А на сутринта Бездънното блато го нямало. Види се, дупката на дъното му, от която излизал водният бик, останала незапушена и през нея водата му се източила. Останало само едно блатце с тръстика, в което все пак който затънел, не можел да излезе. Останало и името му - Бездънното блато (Дипсиз гьол).

Близо до него някога беше караджейката Кокошата воденица (Таук дермене), на която сега само основите личат.

ПОБРАТИМИТЕ НА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА

Железният баща имал трима побратими: Презморецът Лечител (Денизли Хеким Али баба), който бил от легендарните моряци и останал при оттеглянето на водите, заселен при с. Варненци, Мъдрецът Стогодишник (Юзсенели Юсеин баба), който живеел при изворите на воденската река Чеир дере и Юнуз Глукакът (Юнуз абдал), който се бил заселил до йонковската река Янлъсча.

Презморецът Лечител, който знаел много занаяти и изкуства още от презморската си родина, се прочул като познавач на силата на тревите и билките. Той отглеждал пчели и меда им раздавал на хората за хаир (добрина). Хората идвали за изцеление при него и си отивали доволни. Дошъл и останал доволен и Железният баща. Вярната му хрътка Синджирлийката била ухапана веднъж от мечка стръвница и раната ѝ не можела да зарасне, та той я завел при побратима си Презмореца.

Презморецът се зарадвал, че такъв прочут гост му е дошъл, извадил билките и мехлемите си, намазал раната на Синджирлийката и тя тутакси оздравяла.

- *Ха сега да те почерпя* - казал Презморецът и извадил от един кошер пита мед, та я нарязал така, както е с осьька.

Ял Железният баща и благословил пчелите да се роят и умножават, а после показал на Презмореца как да отделя меда от осьька, та едното да е по-сладко, а другото да не се хаби и за свещи да има. После му дал желязната си брадва да отсече един вековен дъб, който седем души не можели да обгърнат и да си направи манастир от него, но под основите му да подложи камък, за да не гният стените.

На Мъдреца Стогодишник той вече бил помогнал да си построи манастира, когато му прехвърлял през горите и баирите брадвата. Този му побратим бил скотовъдец и пасял многобройните си стада от овци и кози по долината на воденската река Чеир дере.

Третият побратим, Юнуз Глупака, бил чифчия, но теглел сам дървеното си рало, та едвам раздрасквал земята. И ако хората получавали по две и три мери от своите ниви, той получавал едва по една. Само дини когато посеел, много му вървяло. Ставали по-добри от дините на другите. „*Хайде да отидем да го видим!*“ — казали двамата побратими великани и тръгнали към баирите около р. Янлъсча. Стигнали надвечер.

- *Заведи ни да ти видим бостана!* - обадил се Стогодишника.

- *Да ви заведе, защо да не ви заведе!* — отвърнал Глупака и ги повел към нивата.

Когато стигнали, двамата великани ахнали от удивление. Цялата нива била покрита с едри, узрели дини. И ако в съседните бостани имало по стотина дини, в неговия имало над двеста. Бре, какво е това чудо с нашия побратим Глупака? Наяли се с узрели дини. След това Железният баща му подарил железен ралник за ралото и го научил да впряга в него воловете си, а колата си да направи с четири колела.

ЦАРЕТЕ, КОИТО СА ВЛАДЕЕЛИ НАД ТЕЗИ ЗЕМИ, ДОКАТО СЕ ПОДВИЗАВАЛ ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА

След цар Жид-Джиневиз дошли цар Слав и цар Влас. Те довели от север, по двата бряга на Дунава славяните и власите. А подир тях хан Исперих сложил

началото на Българската държава. На него е наречен град Исперих, в центъра на Лудогорието и за него тук се разказва легендата за мартеницата. След Исперих са царували цар Крум Страшният, цар Омуртаг Строителят, светият цар Борис, синовете му Владимир и Симеон, внукът му Петър и накрая царете Ясен, Константин и Иван Шишман.

Цар Крум Страшният искал да живее в мир с гърците, но техният цар Никифор Гордия не приел и тръгнал с войска срещу цар Крум. Тогава цар Крум събрал мъжете от Лудогорието и Поломието и ги наредил скришно, да бъдат капан и да хванат Гордия Никифор, когато той го притисне с войската си.

Направили капана мъжете, натиснал с войската си цар Крум Страшният и като извикал на Никифор: *„Като не щеш мира, на ти секира!“* - спуснал се като порой отгоре му и го победил. После му отсякъл главата, та направил чаша от нея, да се чука на угощенията. Чукал се и викал; *„Наздраве, дружина, с никифоровата кратуна! Който не ще мира, намира секира!“*

Най-напред се чукнал с мъжете, които устроили капана и разпоредил в памет на победата, те да се наричат капанци. Така се наричат жителите на Разградско и Поповско и сега. А след време, като видял, че са се навъдили много пияници в царството му и че поради виното стават много кражби и убийства, цар Крум Страшният издал строг закон: *„Да се изкоренят лозята, а на пияниците, крадците и убийците да се пре-чупват ръцете и краката!“* Затова той се нарича и цар Крум Законодателят.

Цар Омуртаг пък, като наследил голяма и богата държава, решил да я измери и застрои, та затова е наречен Землемерът и Строителят. Построил той два двореца, единият на Балкана, а другият на Дунава и измерил разстоянието, та намерил средата. Средата била някъде между Свещари и текето Сборяново, където бил манастирът на Железния баща. Спрял се цар Омуртаг на средата и казал: *„Човек умира и си отива. Остава това, което е направил!“* И направил на това място висока могила, която се вижда чак от Шуменските височини и от Дунава, като се запали огън на нея. И като я направил, казал: *„Тук ще ми бъде гробницата! Тук ще ме погребете, над тази красива долина“.* Като умрял, го погребали според желанието му, но дали в самата могила, която и сега стои на височината над село Свещари или някъде наоколо, не може да се каже със сигурност.

Светият цар Борис пък направил добро на народа си, като го покръстил и въвел в християнската вяра. Затова е провъзгласен и за светец. Той обърнал в християнски всички стари манастири, турил кръстове над кубетата им и ги нарекъл на имената на християнски светци, според това кой манастир на кой светец подхожда.

По това време Железният баща - великанът над великаните и юнакът над юнаците бил ходил с бързия си кон Аладжата на бой с една ламя, която всеки 36 години идвала и изпивала водата на извора Петте пръста. Неговият манастир бил наречен на името на християнския светец - конник Свети Георги, който бил провъзгласен за господар на долината на река Чернодланица. Докачил се от това Железният баща, слязъл от Аладжата, повел го заедно с биволите си Караман и Сакар и с вярната хрътка Синджирлийката и влязъл, та се заключил зад каменните порти на двора си. А пред портите си оставил забоден остена, та ако някога потрѣбва на хората, да почукат с него и да го извикат.

А хората, като ходели да палят свещи на манастира му и като знаели, че той е жив и продължава да пази долината, често го викали *„Къде си, Железен бащицеее!“* И Железният баща им се обаждал с ехото на скалите: *„Е е е ! Е е е!“*, за да знаят, че ги чува и не ги е изоставил. Някои, вместо *„Железен бащице“* викали *„Свети Георгеее“*. Но ехото пак така им се обаждало от скалите: *„Е е е!“* - в знак, че господарят на долината ги е чул.

Светият цар Борис бил справедлив, но много строг и суров. Когато синът му Владимир поискал да върне народа в старата езическа вяра, извадил му очите, затворил го в крепостта при днешното село Владимировци и турил за цар другия си син Симеон. При цар Симеон България била най-силна и опирала на три морета: Черно, Бяло и Синьо море. А гръцкият цар Роман му се покланял и му плащал данък.

Подир Симеон цар бил Петър, а подир Петър дошли: Асен, Константин и цар Иван Шишман. Цар Асен се наричал още цар Ясен. Той построил Торлашкия манастир при с. Хлебарово, Разградско, а владенията му били при с. Ясенково и по долината на р. Ясенковица, която по-късно нарекли само Сенковица. Константин пък имал палати в с. Костанденец, което по-рано се наричало Константинец и владение в землището на с. Побит камък, където и сега тая местност се нарича Цар Константин.

А Иван Шишман царувал в Търново, но като дошли и го притиснали турците, избягал оттам и на много места ходил да търси помощ и войска. Тогава идвал и в Лудогорието да търси Железния баща и се срещал с побратимите му. Цар Иван Шишман бил последният български цар. При него българското царство било завладяно от турския цар Мурад.

Цар Мурад, като завладял българското царство, взел за жена Мара Бялата българска, сестра на цар Шишман. Взел я, за да я направи майка и баба на синовете и внуците си, та да бъдат и турските царе и султани от знатна царска кръв и да могат да се хвалят, че произхождат от славен и знатен род.

Цар Мурад победил и гръцкия цар Константин, който владеел Цариград с ключовете на моретата, Цар Константин бил защитник на християните, но се възгордял и започнал да влиза в черквата с коня си, та Бог вдигнал от него благословията си и дал царството му на Мурад. А Мурад тутакси свалил кръста от църквите и въвел вярата в полумесеца и Мохамеда. А за да не останат християните без защита, в Русия се въздигнал цар Иван Московски, който започнал война с цар Мурад. Подир цар Иван дошли царица Катерина и цар Николай, който пък делил мегдан със султан Махмуд при Шумен. После и двамата идвали при Железния баща с генералите и везирите си, но това е друга, по-късна работа.

ЦАР ИВАН ШИШМАН ПРИ ПОБРАТИМИТЕ НА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА

Когато цар Иван Шишман бил още в силата си и водел битки с турците анадолци и с черните арапи, минал веднъж с войската си и през Лудогорието. Войската му била все отбрани конници — кон до коня, юнак до юнака, все с лъскави саби и дълги маждраци, А пред всички той - цар Иван Шишман, на бял жребец с алени такъми. И до него младата царица на красива, алеста кобила. Да краси войската му и кураж да ѝ дава!

Ходили бой да се бият в Шуменското поле, при Шуменското кале. Там царицата била зле ранена и колкото да я лекували, все не оздравявала и все по-зле ставала. Тръгнал да я води цар Иван Шишман по църкви и манастири лек дано намери, а по пътя си срещал всякакви вери — кръстени и некръстени. На едните помагал, с другите се биел.

Най-напред посетил манастирите при Манастирско село, до Синя вода, Разградско, после дошъл в манастира при с. Черноглавци и до Сини вир, Шуменско, а оттам излязъл на манастирите „Свети Илия“ и „Свети Симеон“ при с. Ломци и при с. Църквино, Разградско, и се спрял на манастира „Свети Димитър“ при изворите на Чеир дере до с. Воден. Оттам мислел да слезе на манастира „Свети Георги“ при извора Петте пръста в с. Сборяново, но срещнал в гората

най-големия побратим на Железния баща - Мъдрецът Стогодишник, който пасял стадата си и цъкал с чакмака да хване огън за праханта на лулата си.

- *Добър ден, старче Стогодишник, този ли е пътят за манастира „Свети Георги“? Тръгнали сме да търсим изцеление за царицата, че от ден на ден все по-зле става.*

- *Този е пътят за манастира на Железния баща, моя побратим, но ако искате изцеление да намерите, идете още по-надолу, зад Аязма касаба, там е манастирът на другия ми побратим - Презмореца Лечител. Само той може да излекува царицата. Той знае силата на всички билки и от всички болести разбира*

- *А кръстен ли е той или некръстен?* — запитал царят.

- *Нали търсиш изцеление, важно ли е от кого ще го намериш?* - казал Мъдрецът Стогодишник. — *Върви си със здраве и благославяй, които са ти направили добро с думи или с дела!*

Повел войската си цар Иван Шишман надолу по р. Чеир дере и под Сборяново, дето е Заветският път, навлязъл в долината на р. Чернодланица. Като не можел да се нагледа на красотите ѝ, заповядал да спрат пред един от завоите ѝ и казал:

- *Ще спрем тука да се порадваме и да отдъхнем. Тук някога ще се засели село и ще се нарече Иван Шишманово. А сега нека идат вестители напред, да видят какъв е тоя манастир зад Аязма касаба и да доведат тоя прочут врач, да излекува тук царицата.*

Отишли вестителите при Презмореца Лечител и му предали царската повеля. Изслушал ги той и им казал:

— *Аз съм стар и грохнал от годините, с тояга се подпирам. Царят е млад и силен. Не прилича на силния да заставя слабия насила добро да му прави, защото от такова добро хаир няма. Нека доведат царицата тука, ще я излекувам!*

Върнали се вестителите и казали каквото чули. А цар Иван Шишман продумал:

— *Вдигайте лагера, да тръгваме!*

Прегледал Лечителят раната, избрал от билките и мехлемите каквото му трябвало, наложил я и я превързал. И докато изпият по едно кафе и се раздумат за това, за онова, царицата се развеселила, засмяла се и станала на крака.

Радостен и смаян от това чудо, царят се обърнал към врача и му казал:

- *Искай, каквото ще искаш! За добрината, която ми направи, съм готов и половината си царство да дам!*

- *Половината не ми трябва - усмихнал се Презмореца. - Цялата си власт искам да ми отстъпиш, за времето от като хвърля тоягата си нагоре, докато падне на земята долу!*

- *Че какво можеш да кажеш за толкова кратко време?* - засмял се цар Иван Шишман. — *Нека така да бъде!*

Хвърлил нагоре тоягата си Презмореца Лечител и, докато тя падне на земята, той изговорил бързо:

— *Земите, които се виждат от тука, дарение на манастира на Презмореца да бъдат завинаги и царски хора да нямат право в тях да влизат никога!*

— *Това ли било то?* - учудил се царят. - *Нека бъдат, царска дума на две не става! Но защо ти каза манастира на Презмореца, а не манастира „Свети Илия“?* И защо те е страх от царските хора?

— *Защото подир цар Иван Шишман ще дойде друг цар и той няма да зачита това, което цар Иван Шишман е зачитал. И защото манастирът ще остане, но името му и редът в него ще се сменят, така, както ще се сменят имената и верите на много от хората. Скоро ще ти трябват юнаци над юнаците, цар Иван Шишмане! Тежки години идат за царството ти. Кръстът ще падне и ще се*

въздигне полумесецът. И който оцелее, добре, а който не оцелее, все едно порой го отнесъл!...

Пороят скоро дошъл с войските на султан Мурад Страшният.

Скрил цар Иван Шишман в незначайни пещери царицата и съкровищата си, а сам той тръгнал от изток до запад да търси и събира юнаци над юнаците, вярата в кръста и родната земя да защитават. Тръгнал към Лудогорието за Железния баща. Препускал цар Иван Шишман с коня си, а след него препускали турците-анадолци и черните арапи. Дошъл той над долината на р. Чернодланица и викнал, колкото му глас държи:

— *Къде си, Железен бащице-е-е!*

— *Е-е-е-е! Е-е-е! Е-е-е-е!* — обадило се ехото, трикратно повръщано от канарите.

Зарадвал се цар Иван Шишман, че Железният баща отговаря на повика му и тръгнал назад, за да загубят турците следите му. Стигнал до днешното село Йонково, където при изворите на река Янлъсча Юнуз Глупакът, най-малкият от побратимите на Железния баща, пак сеел дини, които веднага узрявали. Той дал една на уморения цар да се разхлади и царят я взел и отминал. След малко пристигнали турците и запитали:

- *Мина ли от тука цар Иван Шишман?*

- *Мина ами, тъкмо сеех дините като мина* - казал Глупакът и срязал една червена диня на преследвачите.

- *Седнете, похапнете си.*

Турците се затюхкали:

- *Сега вече дините са узрели. Далече е отминал цар Иван Шишман, не ще можем да го стигнем!*

Седнали, наядли се с дини и се върнали. Така цар Иван Шишман се спасил от тях, но къде е отишъл и после какво е станало с него, не може да се каже.

ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА - ЮНАК НАД ЮНАЦИТЕ

Когато султан Мурад Страшният нападнал българската земя със сбирщината от анадолци и зебеци, грозни татари и черни арапи, подир които вървели и циганите фирони, не щеш ли, задали се и люти маджари. Тогава Железният баща, като видял, че цар Иван Шишман препуска за помощ от изток до запад, но от нийде не намира подкрепа, разбрал, че хората имат нужда от него, че земята, която е орал и която го е хранила, трябва да се защитава, обул железните си обувки, запасал острата костура-касатура, нарамил желязната си брадва и извел бързия си кон Аладжата, та го яхнал и разиграл. После се провикнал мъжки, та прокънтели като при гръмотевица горите и канарите от Батовата долина до Лудогорието и от Добруджа до Поломието и полетял като вихрушка.

Най-напред избил черните арапи, манафите и зебеците, които били дошли до долините на р. Чернодланица и р. Ясенковица, после подгонил татарите и маджарите, та ги гонил чак по Будим града. А пред Будим града срещнал Крали Марко, който бил на служба при будимския крал. Железният баща го попитал:

- *Ти не си ли от юнаците на цар Иван Шишман?*

- *Цар Иван Шишман го няма вече* - отговорил Крали Марко.

- *Ако го няма царят, земята му няма ли я?* - запитал пак Железният баща.

- *Тя не чака ли да я защитаваш?*

- *Върни се там, отдето си дошъл, или като те цапна с боздугана по слабините, душата ти отзад ще излезе!* - викнал Крали Марко и хвърлил тежкия си боздуган.

Но Железният баща застанал ребром на коня и боздуганът само профучал покрай него. Замахнал със сабята си дамаския Крали Марко, но Железният баща я пресрещнал с острата си касатура и тя се преломила на две половини. Марко опънал стрела, Железният баща я направил на парчета. Разиграл след това бързия си кон Аладжата, замахнал с желязната брадва двуостра, свалил Крали Марко от коня му, ударил го два пъти и го погубил така, че душата му отзад да излезе, да се знае, че предателите се наказват по-зле и от враговете.

Тръгнал да се връща в родната земя Железният баща, Юнак над юнаците и Герой над героите, а по пътя го срещнали пратениците на крал Богдан от Богданската земя зад Дунава. Крал Богдан ги изпратил да го намерят и където и да е, да тръгне веднага, да освободи солниците от татарския аждрахан със седем глави, който никой не можел да доближи.

Извадил пак касатурата си Железният баща и препуснал към Богданската земя. Крал Богдан го посрещнал с кралицата и генералите си и, като му се поклонил, посочил му къде е чудовището. Железният баща насочил Аладжата към солниците, но аждраханът го видял и дъхнал със седемте си глави, та покрил цялото поле с гъста мъгла. Влязъл Железният баща в мъглата и се изгубил. А крал Богдан и генералите му гледали и тръпнели от страх. В мъглата се чувал само тропотът на бързия кон Аладжата, а над нея се показвали от време на време седемте глави на чудовището, които бълвали дим, та мъглата ставала все по-гъста и тъмна.

И изведнъж в мрака блеснала като мълния касатурата на Железния баща, а над полето се понесъл рев като от сто гърла. Железния баща, Юнак над юнаците и Герой над героите, отсякъл първата глава на татарския аждрахан! Чудовището се разярило и забълвало огнени и кървави пламъци, но сред тях като мълния забляскала касатурата и пак рев като небесна гръмотевица разцепил полето, та отекнал над цялата Богданска земя. Железният баща, Герой над героите и Юнак над юнаците, отсякъл и втората глава на татарското страшилище, а то с останалите пет забълвало огън и въглени, които се посипали над седем села наоколо.

И отново се понесъл тропотът от копитата на бързия кон Аладжата, равен и неспиращ, а касатурата така бързо се въртяла в десницата на Железния баща, че вече не бляскала, а само светела като слънце и намирала главите една подир друга. Объркан и уплашен, татарският аждрахан изревал веднъж и още веднъж, и после още два пъти. Останала само една, седмата му глава. Чудовището утихнало, легнало кротко и протегнало шията си, да отсече и нея победителят му! Но лудогорският великан не бил глупав. Знаел той, че ако отсече и нея, мигом ще израснат отново всичките глави по местата си и татарският аждрахан ще се нахвърли на него с нови, пресни сили. Оставил полумъртвото чудовище да умре като недобитото куче, изтрил о козината му кръвта от касатурата си, прибрал я и казал на крал Богдан да намери 999 бивола и да извлече на сюргия туловището, защото иначе ще осмърди цялата му земя, а крал Богдан го изпратил с почести и с пет товара сол, които лично му закарал.

Върнал се, не върнал, още като освободител на Богданската земя и избавител на солниците от татарското зло, Железният баща, Воинът на воините и Защитник на нуждаещите се, бил посрещнат още в Добруджа от пратеници на султан Мурад Страшният. Султанът го викал да иде в Цариград, да му каже „евалла“ (признавам те) и да му предаде ключовете на река Чернодланица с изворите ѝ, та да може спокойно да влезе в Лудогорието, а оттам и в Батовата долина, в Добруджа и Поломието. Ако пък не стори това и ако е юнак над юнаците и герой над героите, както го величаят всички, нека да иде и да се пребори с най-добрите му пехливани! Ако ги надвие, халал да му е земята, която

владее от паметивека, ако те го надвият, ще предаде ключовете и ще се прибере завинаги зад каменните порти на двора си, под Берберската канара!

Прашен и потен от пътя и битките, без да се отбива в своето Лудогорие, Железният баща - Юнак над юнаците, Герой над героите и Защитник на правдата, препуснал към Цариград и излязъл направо на алая пред султанските баш пехливани. Те мажели телата си с шарлан и самодоволно се плескали по бедрата и мишците. Султан Мурад следял от един бял чадър какво ще стане, а от един по-малък чадър до него, зад бялото кадънско покривало, тревожно гледала царица Мара.

- *Ще се бориш ли или ще предадеш ключовете?* - попитал султан Мурад.

- *Ще се боря!* - отвърнал юнакът от Лудогорието и свалил горната си дреха. - *Хайде, кой ще е първият?*

Излязъл най-баш пехливанинът на султан Мурад и преди още да припляска с дланите си два пъти, както е обичаят на пехливаните, Железният баща го сграбчил, та го прехвърлил през рамото си и го тръшнал на земята. Вторият излязъл по-предпазливо, но подир две хватки Юнакът над юнаците обърнал и него по гръб. Третият вече пристъпил страхливо, та Героят над героите го победил без усилие. А после четвъртия и петия. Направил на кръстци всичките султански пехливани Железният баща, отупал дланите си от праха и тръгнал с верния кон Аладжата, за да си върви на родината.

Разгневеният султан Мурад обаче, посрамен, че най-личните му пехливани били размятани като котета и нахвърлени като снопи от тоя див лудогорец, заповядал на деветстотин (докуз юз) свои войници с пушки и топове да оградят Юнака над юнаците и Героя над героите и да му вържат ръцете с железни синджири. Можел ли да се противопостави на 900 пушки и топове Воинът на воините и Защитникът на правдата? Вързали го войниците, а султан Мурад заповядал да го погубят, та да се знае кога е дръзвал тоя неокастрен дъб от Лудогорието, тая недодялана канара, султанските любими пехливани да надвива, срещу султанската воля ключовете на земята си да не дава!

Повели султанските палачи Железния баща да му отсекаат главата, но на везира домиляло за юнака. Как такъв личен герой мърцина, зарад един царски гняв, да погине? И везирът тайно заповядал да не го погубват, а да го оковат още по-яко в жезла и железни вериги, да му турят на краката тежки тумруци и да го хвърлят на дъното на най-дълбоките и тъмни зандани, дето никой никога няма да го подири. Ако е божа воля да оживее, нека да оживее, ако пък трябва да умре, нека грехът да не пада върху техните глави!

И Железният баща пролежал в султанските зандани цели 300 години!...

А султан Мурад заповядал на своя военачалник Кара Даут паша да мине Балкана с хиляда суварии и като срине земята и небето, да завладее Поломието и Лудогорието, Добруджа и Батовата долина, цялата земя от Дунава до морето! И Кара Даут паша завладял земята между Дунава и морето, срутил манастира „Свети Георги“ и разгонил калугерите и се върнал в Цариград, та докладвал на султана.

- *Тоз еттим (на пепел направих) оная земя!*

- *Тозлук (Пепелище) да се казва от сега нататък!* - казал султан Мурад и наградил Кара Даут паша, като го направил владетел на долината на река Чернодланица.

СТОПАНИНЪТ НА ДОЛИНАТА НА РЕКА ЧЕРНОДЛАНИЦА

Пустош и разорение легнали над долината на р. Чернодланица. Само бистрите струи на извора Петте пръста бълбукали изпод ридата и утолявали жаждата на сърни и кошути, а когато някой отчаян богомолец от околните села

идвал да запали свещ върху руините на храма „Св. Георги“ и с болка викнел: „Къде си, свети Георге-е?“ или: „Къде си, Железен бащице-е-е!“, стопанинът на долината се обаждал трикратно с ехото: „Е-е-е! Е-е-е! Е-е-е!...“, за да се знае, че не е умрял и че продължава да я покровителства. И на празника му, на Гергьовден, народът от околните села пак идвал при извора Петте пръста и палел свещи, та над разрушеното манастирище сияело от светлината им до късно през нощта.

А военачалникът Кара Даут паша се гневял. Под калъчката му паднали и се преклонили толкова земи и крепости, та тази ли няма да му се покори? Ще я превърне той на чифлик!

Направил Кара Даут обори и кошари под скалите, докарал стада и чарди, надали вик овчари и говедари, залаяли кучета. По лъките около реката имало богата паша. Господарят бил доволен, пастирите - весели. Наближавал Гергьовден, големият празник в началото на скотовъдната година, и те се готвели да го посрещнат. През нощта срещу празника обаче стотици християни и мюсюлмани дошли отново и долината пак засияла от меката светлина на свещите. Кара Даут пристигнал с войниците си и застрелвал и съсичал когото стигне. Минзухарите по околните поляни се увеличили, а стенещият хор на нощните птици в Долината на духовете се засилил.

Не минало много време обаче и по добитъка на Кара Даут започнал мор. Метил изтръшкарал овцете, непозната болест налетяла говедата. Пастирите изпаднали в ужас. Молили господаря си да им разреши да се махнат от това място. Кара Даут само наредил да не се изкарва добитъка му на паша по лъките край реката, дето росата се дига късно, та се въди метилът, а да го пасат по склона, където и припеци има, и тревата е по-сладка.

Започнали пастирите да пасат стадата по склона на долината и добитъкът пак почнал да се плоди и угоява, но когато пак дошъл Гергьовден и пак християни и мюсюлмани пристигнали на манастирището, историята се повторила. Кара Даут пак окървавил празника, а господарят на долината пак не закъснял с възмездието.

Една нощ, когато добитъкът кротко преживял, а пастирите тревожно слушали воя на нощните птици от Долината на духовете, една огромна канара се откъснала отгоре, от скалите, и връхлетяла кошарите и оборите до извора Петте пръста. По пътя ѝ всичко погинало. Хукнали пак с плач пастирите и ратаите при господаря си и пак го молили да се махнат от това проклето място, но той пак не позволил и им наредил да построят нови кошари и обори горе над скалите и да пасат добитъка само по платото Камен рид, по високото, гдето нито метил се въди, нито скала може да падне.

Изпълнили повелята на пашата пастирите и ратаите и малко се поуспокоили. Не били вече под скалите, край манастирището, далече останал и тревожният плач на нощните птици. Но всичко вървяло добре до Гергьовден, когато по манастирището пак затрептели светлинките на стотина свещи. Войниците на Кара Даут пак оградили долината и не пропуснали нито един жив да излезе от нея. Ха да видим какво ще направи сега Стопанинът на долината! Нито скала може да срути върху стадата на Кара Даут, нито болест може да изпрати по слънчевите пасища над скалите! Но тъкмо си мислел това и весело се усмихвал Кара Даут, откъм Камен рид се понесъл рев и вик на ужас. Вирнали глави и опашки, гледащи диво и ревящи страшно, говедата му тичали неудържимо към ръба на скалите. Напразно говедарите се мъчели да спрат пощурялото стадо. То се движело като жив порой и помитало всичко пред себе си. Слисаният паша замрял от ужас. Пощръкелелите говеда се хвърляли от главоломната височина на скалата и се пръсвали като разтъртени дини в

подножието ѝ. Не останало нито едно. А след говедата се юрнали овцете. Кара Даут само простенал:

- Защо ме наказваш, Аллах? Не разнасях ли славата ти с меч и огън по тая невернишка земя и не ме ли направи ти стопанин на тази долина? Не съборих ли гяурския манастир и не наказвах ли всички, които дръзваха да палят свещи над развалините му? Не смених ли вярата на населението наоколо?

Извикал Кара Даут учени ходжи и улеми да му кажат на какво се дължи нещастията му. Отворили ходжите и улемите дебелите си книги, клатели глава над тях и мърморели, докато най-накрая проговорили:

- Това е свято място открай време и не е отредено в него добитък да се отглежда и чифлик да се прави! Тази долина и изворите ѝ си имат стопанин и тоя стопанин не си ти! Ще трябва да си търсиш късмета на друго място, паша ефенди! Тука манастир е имало и пак ще има. А свещите все ще се палят, защото, и да се смени вярата на населението наоколо, обичаят и оброците на земята остават!

Така казали улемите и ходжите и затворили книгите си. А Кара Даут паша наредил на пастирите и ратаите си да заминат на друго място. Долината при извора Петте пръста отново запустяла. Само на Гергьовден продължавали да идват от околните села и да палят свещи, за да не се забравят обичаите на долината и стария храм празник, останал от старото българско царство.

След много години, сред пустошта тук, дошъл къзълбашкият дервишин Хасан Пехливан баба, който приел много от легендите за стария патрон на манастира и още по-стария стопанин на долината и изворите в нея и се нарекъл с името му - Демир (Железният).

Когато този Демир умрял, издигнали му каменна седмоъгълна гробница - манастир и на купола ѝ поставили полумесец, с кръст в средата. А под корнизата на източната ѝ страна изсекли образа на Св. Георги, който убива ламята, заключила изворите. Да се знае, че Демир баба е приемник на силата и славата на древния господар на долината и изворите. И идвали пак всяка година на Гергьовден християни и мюсюлмани от околните села и пак палели свещи, така както било в старите времена на старото българско царство, защото и едните, и другите били от един корен и разликата между тях била колкото ципата между две люспи от една глава лук.

ДЕРВИШИНЪТ ХАСАН ПЕХЛИВАН БАБА И ИМЕТО НА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА

С името на Железния баща трябвало да се яви някой, за да му повярват хората и да тръгнат след него! Това проумял Акъзълъ баба (Белопишещият баща), водачът-проповедник на една група къзълбашки дервиши, разпространители на вярата в Али, зетят на Мохамед. Хората тук чакат Железния баща, ние ще им го дадем! От баща дервишин и от майка от тукашен знатен род трябва да се роди проповедник - вожд, който да наследи славата и името на Железния баща и да умножи нашата слава и нашето име!

И разпратил Акъзълъ баба дервишите си по Добруджа и Лудогорието и по Тозлука и Поломието, а сам останал в Батовата долина, да е близо до морето. Там, при днешното село Оброчище, върху старото манастирище на името на Свети Атанас, той основал свой оджак и теке. Ходили дервишите му по Добруджа и Лудогорието и по Тозлука и Поломието, срещнали се с хората, узнали болките и надеждите им и, като се върнали, всеки поотделно разказал къде е бил и какво му се е случило.

Сред дервишите имало един любимец на Акъзълъ баба, на име Хаджи Али. Той бил як и можел да пренесе на раменете си учителя си от Булгардаг до Батовата. Него учителят попитал най-накрая.

- *Кажи, Али, ти къде беше и какво ти се случи?*

- *Аз бях в Лудогорието - започнал дервишът. - Преспях в село Куванджилар (Пчелина) у богато мюсюлманско семейство. Там ми направи впечатление, че жените не бяха в шалвари, а във фусти. Запитах домакина: „Защо дъщерите ти не са в торби обути?“ А той ми отговори: „Във вярата вече укрепнахме, но с носията още не сме свикнали. Ние сме от тукашното население, което сега влезе в правата вяра.“*

- *Ето, от такова семейство трябва да се роди приемникът на Железния баща - казал Акъзълъ баба. - Разказвай по нататък!*

Дервишинът продължил:

- *Когато ни донесоха килимчетата за вечерна молитва, най-малката дъщеря на домакина, на име Заиде, се спусна и измъкна моето изпод колене ми с думите: „То е мое, не си го давам!“*

- *Ето, това момиче ще стане майка на Железния баща, а бащата ще бъдеш ти, Али!*

Така казал проповедникът на дервишите и изпратил сватовници за Заиде. А когато работата била уредена, Акъзълъ баба разпоредил да се вдигне голяма сватба, на която да бъдат поканени триста от местните родове, триста юрушки първенци и триста знатни големци и бейове, начело с везира от Цариград. Навсякъде се разчуло, че се вдига сватбата, от която ще се роди приемникът на Железния баща. И тристата местни родове докарали триста юници и бичета за сватбеното угощение, тристата юрушки първенци докарали триста овни, а тристата знатни първенци донесли дарове от сърма и коприна.

Станала прочута сватба, за която се говорело от Одрин и Цариград до Силистра и Бабадаг. Оженили се богатата Заиде ханъм, дъщеря на стар местен род от село Пчелина и Али дедо, дервишинът от учениците на Акъзълъ баба, и им се родил син, когото нарекли Хасан. Като поотраснал, дали го послушник при бащиния му учител. Но Хасан по-малко внимавал в мъдростите на бабата, а повече се борел и надвивал връстниците си, та го нарекли Пехливан (Борец).

Като син на знатен род по майчина линия, Хасан Пехливан трябвало да иде като конник - спахия в похода на султана до Буда Пеща. Отишъл той, харесала му военната служба и забравил, че трябва да се върне при духовния си баща, за да се подготви за приемник на Железния баща и да увеличи славата на къзълбашите дервиши. Акъзълъ баба настоял да го извикат и майка му Заиде ханъм му писала:

„Аз те родих прочут (вели).

а ти излезе луд (дели)!

Пращам ти кон, дрехи и прислуга,

връщай се да изпълниш предназначението си!“

И Хасан Пехливан напуснал Буда и тръгнал за Лудогорието, в оджака на Акъзълъ баба в Батовата. Служил там като дервишин, с името Хасан баба Пехливан, докато станал на 30 години и изучил мъдростите на корана, а след това тръгнал към Лудогорието да поеме славата на Железния баща и да увеличи славата на къзълбашите. Към името си той прибавил и името Демир (Железният). Представил се най-напред пред жителите на село Йорданово, Силистренско, и им казал:

- *Аз съм Хасан Демир баба Пехливан - Железният баща. Искам да си направя оджак при селото ви.*

- *Оджакът на Железния баща е при извора Петте пръста. Не си ти тоя, когото чакаме, върви си! - казали селяните и дервишинът отминал към Дуловско.*

Спрял се в пещерите при скалите на с. Руйно, но и там селяните дошли и го прогонили. Тогава той ги проклез:

- Да ядете, но да не се насищате. Плевниците ви да са винаги празни, кравите шарени, а момите ви стари.

И клетвата ги стигнала. Момите на с. Руйно така си оставали стари, неженени, в плевниците им рядко влизала слама, защото нивите не ставали поради суши и градушки, а кравите им били шарени да се познават отдалече, та никой да не иска приплод от тях.

Дошъл след това Хасан Пехливан баба и в село Свещари, Исперихско, да си прави оджак при Кавак гьолджук, но, още не спрял, и ето, пристигнал старейшината на селото с едно дървено дяволско колело, велосипед, и го прогонил. Тогава един козар го срещнал и му казал:

- Върви на запад. Там, в пустошта зад могилиците е долината на река Чернодланица, а в долината под скалите е изворът Петте пръста. Там някога е бил манастирът на Железния баща. Един ден, като загубих козата си, намерих я на това място, че рови с крак и изкарва човешки кости. На една кост пишеше, че мястото е било свято и пак свято ще стане. Там направи оджак и манастир!

И Хасан Пехливан баба отишъл при извора Петте пръста и върху разрушения стар манастир „Св. Георги“ основал оджака си. Минали години, събрали се покрай него ученици и се понесла вестта, че се е появил Демир баба - Железният баща. И започнали да идват поклонници и да донасят дарове на дочакания юнак над юнаците и герой над героите, но те с недоумение гледали как железните обуца на великана стоят непобутвани до вратата на текето, а железната костура-касатура лежи на дивана и дервишинът не посяга да я отвори. Няма великанската сила на Железния баща новият светец - Хасан Демир баба Пехливан, затова повече мъдрости и поучения разправял. Учениците му издигнали манастир, в който го погребали след смъртта му, а покрай гроба му наредили железните вещи. И разказвали за подвизите на истинския Железен баща, като извършени уж от погребания им учител. Хората обаче слушали и не знаели да вярват ли или да не вярват, защото, като викнели срещу скалите: „Къде си, Железен бащице-е-е-е?“ - чували го да се обажда отдън скалните пещери с ехото: „Е-е-е...“ - и продължавали да го чакат.

Чакали го чак до времето на руско-турските войни, когато цар Николай и султан Махмуд започнали да се бият за подялбата на света. Като почнали войните, почнали и бозгуните (размирията), та започнали да се появяват и юнаците. Защото юнаците, великаните, жидовете и джинеvizите-латини се появяват само по време на размирия и войни.

СУЛТАНЪТ ИЗПРАЩА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА В РУСИЯ

Руският цар и турският султан дълги години делили мегдан на земята. Много войни водили, а когато войните свършвали и генералите им се връщали назад, те изпращали пък борци да мерят силите си.

Веднъж царят проводил писмо до султана, с което го подканвал да събере най-силните си пехливани, защото и той ще изпрати своите най-силни борци в Цариград, за да се преборят. И ако пехливаните надвият борците, царят ще отстъпи на султана Влашко и Богданско, а ако пък борците надвият пехливаните, султанът ще отстъпи на царя Лудогорието и земите чак до Одрин. Получил султанът писмото, угрижил се и не знаел какво да прави. Руските борци били силни, това всички го знаели. Извикал той за съвет везира си и му казал:

- Ето, да беше жив сега Железният баща, лесно щяхме да се справим с руските борци, но нали от глупост го погубихме някога, сега ще патим.

Везирът изслушал султана и със заобикалки, предпазливо, започнал да му обяснява:

- *Глупостта и разумът вървят ръка за ръка, султане мой. Ако глупостта е посегнала да погуби един юнак над юнаците и герой над героите, то разумът не е бил далече да я възпре.*

- *Да не би да искаш да кажеш, че Железният баща - Демир баба, не е погубен?* - попитал с надежда султанът.

- *Не е погубен, султане мой, жив е* - отговорил везирът.

- *Къде е?* – извикал, зарадван, владетелят.

- *Затворен е в дъното на най-тъмния зандан, окован в железни вериги и с тежки томруци на краката. Лежи там вече триста години, та и тъмничарите са го забравили.*

- *По-скоро го извадете оттам и веднага го доведете при мене!* - извикал султанът и изтласкал везира час по-скоро да изпълни поръчката му.

А везирът избързал към тъмните зандани, извикал трима тъмничари да отключат ръждясалите катинари, довел дванайсет слуги с факли и фенери да търсят затворника из мрака на живите гробници и изпратил за 40 ковачи и железари, да дойдат и да разсекат зеленясалите вериги и да разключат тежките тумруци от краката на нещастника. Когато се изправили пред тристагодишния затворник, той не бил за гледане. Брадясал, космясал, отслабнал и набръчкан от глада и влагата, едвам се държал на краката си. Само очите му гледали по-спокойно и по-мъдро, отколкото преди, сякаш в безмълвието на самотата те са гледали и онова, което в суматохата на суетата всички други са пропускали да видят.

Отвел везирът знатния затворник при девет бръснари да го острижат и обръснат, а те счупили по една дузина ножици и изхабили по девет гребена, докато го приведат в приличен вид. После везирът го завел на баня, облякъл го в чисти дрехи, напръскал го с розова вода и чак тогава го отвел при султана. А султанът веднага наредил да заколят 12 бика и 120 ялови кози и да направят сухи суджуци и пастърма за храна на юнака. Да яде, докато заякне така, че да може с юмрук говедо да събори, а като дръпне коня за опашката, той да клекне на задните си крака! Наредил още да му ушият по мярка къспети - къси кожени гащи за борба, с които да излезе пред руските борци.

Изял Железният баща суджуците и пастърмата за три месеца, възвърнала се предишната му сила така, че като ударел с юмрук говедо, то падало като от гръм поразено, а като дръпнел кон за опашката, той приклевал на задните си крака. И излязъл срещу руските борци. Те се нахвърлили настървено срещу него, но той ги наградил, натръшкар ги и ги разхвърлял като мокри котета, а след това седнал отгоре им да си изреже ноктите с костурата-касатура, защото, като го бръснали и баняли, забравили ноктите да му изрежат.

Руските борци си отишли посрамени, а султанът наградил богато бореца и го изпратил с почести в родното му Лудогорие, където хората го посрещнали с радост и с надежда, че животът им ще стане по-добър. А в това време руският цар, като научил от борците си за юначеството на Демир баба, писал пак на султана:

- *Признавам се за победен и ще ти дам Влашко и Богданско на илтизам (под наем), но те моля да ми изпратиш Железния баща, Юнака над юнаците и Героя над героите, да отърве земята ми от страшната ламя Дев, която излиза откъм морето, та напада добитъка и хората ми и ми суши берекета по нивите. От моите юнаци шест вече погуби.*

Султанът получил писмото и му станало драго, че руският цар се признава за победен и го моли за помощ. Веднага изпратил Демир баба в Русия. Отишъл той, а царят го посрещнал с почести и му казал:

- Ти си юнак над юнаците и герой над героите, щом успя да победиш моите борци. Хвала на султана, че такъв човек е отхранил.

- Отхранил ме е не султанът, а родната ми земя, която султанът е заробил - казал Железният баща - Демир баба.

- Аз те мисля за служител на султана - казал учуден руският цар. - Ти в джамия ли влизаш или в църква? От кръста ли вземаш силата си или от полумесеца? На какво се покланяш и кому служиш?

- Служа на правдата и вземам силата си от родната земя. Влизам само в моя манастир, над който и кръст, и полумесец има, защото не е важно на какво се кланяш, а на какво служиш!

- Bravo! Евалла! - казал руският цар. - Такъв юнак за пръв път срещам. Къде си се научил така мъдро да отговаряш?

- В мълчанието на султанските зандани съм размишлявал 300 години за човешкия живот и цената му.

- А от коя земя си, ако не е тайна?

- От Лудогорието! От долината на река Черноданица.

- В Лудогорието живеят хора от моя корен, които чакат помощ от мене. Ние с тебе роднини ще излезем - казал царят и го потупал по рамото. - А сега да ти кажа за какво съм те извикал. От морето дойде ламята Дев и нападна земята ми. Налита на хората и добитъка и пие водата на реките ми, та берекетът съхне по нивите. Ако я убиеш, голяма добрина ще ми направиш.

- Покажи ми само къде е! - казал Демир баба и извадил касатурата си.

- Трябва да внимаваш, защото шест от моите юнаци вече погуби, гледай да не бъдеш седмият!

- Погубила ги е, защото не са знаели, че такава презморска ламя трябва по английски начин да се погуби. Трябва да се направи машина с барут. Дай ми сто оки барут и 50 табака (листа-коли) хартия да направя един фишек и ще видиш как няма да я има!

Дал му руският цар сто оки барут и 50 табака хартия, увил Демир баба барута в табаците, та направил един голям фишек, вързал го на една висока върлина и рекъл:

- Дай ми сега и една мрежа за риба със седем възела и ми покажи къде е ламята!

Дал руският цар на Юнака над юнаците и Героя над героите мрежа със седем възела и му показал къде е леговището на ламята Дев. Той взел мрежата в лявата си ръка, вдигнал върлината с фишека в дясната, затъкнал костурата-касатура на пояса си и отишъл при презморския звяр. А звярът лениво пляскал с опашка в крайбрежния лиман и едва отворил едното си око да види кой приближава. Надвесил Юнакът над юнаците над него върлината с фишека, затрептели на слънцето табаците хартия и зашумели от морския вятър. Ламята отворила и двете си очи и, като помислила, че това над нея е огромна пеперуда, зинала с уста, та я налпала. Фишекът тутакси избухнал в търбуха на чудовището и то плюснало по корем на земята и извило шия от болка. А героят тутакси хвърлил върлината, метнал на главата му мрежата със седемте възела и я притегнал с две ръце. Ламята Дев проговорила с човешки глас:

- Защо ме измами така, че ме погуби? Инглизите ли те научиха на тая хитрост?

- А ти защо ядеш добитъка и сушиш берекета на чуждата земя?

- Нали и аз съм божие създание и трябва да се храня?

- Нахрани сега рибите в морето, от което си дошла! - казал юнакът, опънал с лявата си ръка хванатата в мрежата глава на презморската гостенка, а с дясната изтеглил костурата-касатура от пояса си и пресякъл шията ѝ. После хвърлил туловището в морето.

А руският цар дошъл и го прегърнал:

- Ти направи голямо добро на страната и народа ми. Остани в Русия и нека бъдем верни побратими. Аз от душа те обикнах, обикни ме и ти и нека да не се разделяме! Аз богато ще те наградя и ще те обсия с почести.

- Благодаря ти за думите и почестите - казал Железният баща, - но ако остана в твоята земя, какво ще стане с моята? Дървото изсъхва, като го отскубнеш от корена му, а юнакът погива, когато се отдели от родината си. Отивам си в Лудогорието. Там ме чакат вече триста години. А когато се случи да минеш оттам, ела ми на гости при извора Петте пръста!

- Тогава искай, каквото ще искаш за награда! За тебе нищо няма да ми се посвиди - казал царят.

- За себе си нищо няма да поискам - казал Героят над героите. - Стига ми славата, че няма борец, който да ме надвие, но на родното ми Лудогорие трябва сол.

Руският цар дал на Железният баща три кервана сол, 700 оки злато накуп, 10 000 овце и 40 000 заробени пленници от войниците на султана. А той веднага освободил заробените, дал на всеки по овца или по жълтица и ги отпратил по родните им места. А в родното си Лудогорие докарал само солта. Солта и хлябът са най-важното нещо за една страна. Нали с хляб и сол се посрещат гостите?

ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА - МЪДРЕЦ НАД МЪДРЕЦИТЕ

Когато се разчуло, че Железният баща Демир баба - Юнакът над юнаците и Героят над героите, си иде от Русия излязло да го посрещне мало и голямо, да получи по шепа сол и да се докосне до десницата на Мъдреца над мъдреците и Господаря на долината на река Чернодланица, който си иде вече завинаги и ще премахне неправдата.

При манастира, край извора Петте пръста, заприиждали ученици и последователи, а той ги учел да обичат родната земя, защото тя е най-скъпото на света, да ценят и уважават човешкия труд, защото само той е изворът на блага и радости за човека и да не обиждат, а да зачитат достойнството и свободата на слабите. На нуждаещите се пък да не отказват помощта си. Започнали да идват при Демир баба за съвет и наука учени и прости, християни и мюсюлмани. А той никого не връщал. Християнските полове питали:

- Кое повече разделя хората, езикът или вярата?

А Демир баба отговарял:

- Езикът е даден не да дели хората, а да ги свързва. И който не знае езика, на който другите говорят, сам се дели и зальчва като овца от стадото. А вярата е в душата на човека, не в думите на устата и в жестовете на ръцете.

Мюсюлманските ходжи задавали въпроса:

- Добър мюсюлманин ли е оня, който не ходи в джамии и не се моли пет пъти на ден?

Железният баща отвръщал:

- Бог е навсякъде, а не само в джамиите и църквите. И той не брои по колко пъти на ден се кланяме и изричаме името му, а гледа какви са делата ни.

- А не са ли делата предопределени от бога?

- Бог дава, но в кошара не вкарва.

- На мъжа мюсюлманин се полагат много жени. Много от тях са християнки. По майка, или по баща трябва да се търси какви са децата?

- Майката винаги се знае, бащата не винаги е известен. Майката е белли (явна), бащите може да са елли (петдесет). Произходът на човека е важен, но

по-важно е възпитанието му. Какво той мисли и на кого служи - казал Мъдреца над мъдреците.

Когато в Цариград мюфтиите научили на какво Демир баба учи хората в Лудогорието, изпратили един софта, на име Вирани баба, да го изпита и да се състезава с него по знания и сила. Вирани баба дошъл салтанатлия със своите 70 ученика, разпънал чадъри в ливадите край р. Чернодланица, извадил подвързаните с телешка кожа четири свещени книги - Теврит, Зебур, Инджил и Корана, и попитал къде е джамията, да направят обедната си молитва, както повелява законът на пророка.

- Обичаят при нас е да се правят молитвите на открито - казал Демир баба.

- А обичаят ли е по-важен, или законът? - възразил Вирани баба.

- Обичаят остарява, законът се изменя, остава човещината - отбелязал домакинът. - Тя е най-важното за човека.

- Най-важното е името. Какво е човекът без име? - додал отново гостът.

- Името не прави човека, човекът прави името - заключил мъдрецът и въвел гостите си в оджака.

Седнали учениците на Вирани баба, почерпили ги учениците на Демир баба с чудотворната вода на извора Петте пръста и разговорът продължил.

Вирани баба казал:

- На купола на манастира ти гледам полумесец, но и кръст. Тук, до Корана виждам книгата Инджил (Евангелието). Според тебе Исса Пейкамбер (Исус праведника) ли е последният пророк или Мохамед?

- Книгага Инджил и ти носиш редом с книгите Теврит и Зебур до Корана - отговорил му Железният баща. - И всяка книга сочи един Пророк за последен. Според книгата Теврит това е Муса, наричан още Моисей, а според книгата Зебур това е Давут, наричан още Давид. А последен пророк, който да е донесъл последна истина, няма. Винаги след него може да се яви нов пророк, с нова истина.

- А за отвъдния свят какво ще кажеш? - запитал младият софта. - Когато един мюсюлманин загине в свещена война с неверниците, душата му отива в рая. Душите на неверниците знаем, че отиват в ада. Къде ще отиде душата на оня, който е воювал и срещу неверниците, и за тях?

Железният баща отговорил така:

- Нито една душа не се е върнала досега, за да разкаже къде са раят и адът. Аз мисля, че раят и адът всеки носи в себе си.

- А ти, Юнакът над юнаците, Героят над героите, Мъдрецът над мъдреците и Бащата, който е донесъл желязото на хората, вовеки ли ще бъдеш със славата си?

- Славата отлита, вовеки остава само споменът за делата. Човекът идва и си отива и винаги след него идва друг. Писано е в книгите: след желязото иде огънят. След Железния баща ще дойде Огненият баща.

- Огънят е дух, желязото е тяло. Душата укрепва с мъдрост, тялото - със сила. Нека видим крепките духом, дали са силни и телом - казал гостът и предложил учениците им да се надбягват, за да се види кои ще победят.

Дваж се надбягвали учениците на Вирани баба с учениците на Железния баща и единият път победили едните, а другият път - другите. За третото, последното надбягване Вирани баба предложил:

- Учениците ни имат равни сипи. Хайде да видим силите на учителите им!

- Нали имаш голям мерак да видиш поражението си, хуквай! - извикал Железния баща. - Аз хуквам след тебе.

Вирани баба се спуснал напред като вятър, но Железният баща се понесъл след него като вихрушка, стигнал го и го задминал. Софтата напрегнал

последни сили да го стигне, но стъпил накриво, изкълчил си крака и заплакал от болка и яд:

- *Ти владееш магически сили и ме удари с невидима калъчка, затова ме победи. Не беше честно надбягването.*

- *А честно ли беше ти, трийсетгодишният як и силен млад мъж, да се надбягваш с мене, тристагодишния старец?* - възразил Мъдрецът над мъдреците.

- *Сега трябва да ме излекуваш, за да мога да си замина!* - хленчел гостът.

- *Стани и върви, но далече няма да стигнеш с това обхванато от корист и злоба сърце!* - хокал го домакинът.

Вирани баба станал посрамен и тръгнал с учениците си да върви обратно към Цариград. Но едва стигнал до Герлово, сърцето му се пукнало и той умрял. А Демир баба се прочул още повече като Мъдрец над мъдреците.

ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА - ВОИН НА ПРАВДАТА

Железният баща – Демир баба, се прочул не само като Мъдрец над мъдреците, но и като справедлив защитник на бедните и потиснатите. Воин на правдата! Много онеправдани и потиснати тръгнали към него за помощ и защита, а той тръгнал да наказва самозабравилите се потисници и угнетители - паши, бейове, бирници и кадии.

Първи дошли при него за помощ джелепкешаните от Кеманлар (Исперих). Те се оплаквали от султанските бирници, които по два пъти броели и записвали в китапите и тефтерите си овцете от стадата им и по три пъти идвали да събират данъка.

Воинът на правдата отишъл при бирниците и ги намерил на гощавка в Китап кулак до трите кладенци, а около тях лежали джандарите с жилавите камшици.

- *Защо облагате несправедливо тия сиромаси? Не знаете ли, че несправедливостта ражда недоволство?* - запитал Мъдрецът над мъдреците.

- *Покажете му нашата справедливост* - кимнали бирниците към джандарите, а джандарите скочили и вдигнали камшиците.

Но Воинът на правдата прострял към тях десницата си и камшиците, вместо да изплющят надолу към гърба му, изсвистели нагоре като разлютени змии, увъртели се и се усукали като вихрушка и вихрушката вдигнала, та отнесла към небето китапите и тефтерите с бирническите списъци и сметки. Разкъсала ги лист по лист и ги пръснала не само над Китап кулак, но и над цялото Лугодорие.

Втори дошли при Воина на правдата жителите на гр. Разград. Те се оплаквали от своя кадия. Той бил не само несправедлив и алчен, но и жесток и безчовечен. Парите, които натрупал от рушветите раздавал под лихва, а после ги събирал двойно и тройно. И пази боже, някой да умре преди да му се е изплатил! Не разрешавал да го погребат. Ако посмеел някой да се оплаче или да възроптае от неправдите му, пращал го в затвора или на бесилото като бунтовник.

- *Аман, Демир баба - Войниче на правдата, бял ден нямаме от нашия кадия. Ела ни отърви от него!* - викали разградските жители и се кланяли до земята на Мъдреца над мъдреците.

А той се вдигнал, та в Разград. Потърсил кадията в съдилището, но му казали, че е на гробищата, да наказва един свой длъжник. Отишъл Демир баба на гробищата и видял как озверелият представител на закона налага с един дълъг и як прът върху един пресен гроб и хули: .

- *Ще ми се измъкваш неиздължен, а? Ще те бия така до четиридесетия ден, докато месото ти окапе от костите, да се знае, че на мене длъжник не може да ми убегне!*

Мъдрецът над мъдреците се приближил, потресен:

- *Ако не те е срам от хората, не те ли е грях от бога, мъртвец да биеш и да поругаваш гроба му?*

Султанският съдник замахнал с пръта към Героя над героите. А Демир баба само вдигнал десницата си и алчният представител на властта така си и останал политнал, с протегнати ръце върху върлината. На раззинатата му уста се появила пяна. Ударила го дамла (инфаркт) и той паднал и умрял върху гроба на нещастния си длъжник. Там го и погребали и нарекли гроба Кадийски гроб. Този гроб чак до средата на двадесети век се сочеше с презрение и укор в старите разградски гробища, зад Баш бунар.

Третия, когото Железният баща наказал, бил beat от село Арслан (Лъвино). Бащата на бея, Рамадан ходжа, вместо да възпита сина си в благочестие и добродетели го възпитал в жестокост и бездушие към хората. Той бей имал син, който яздел един бесен кон, с който газел през къщите и дворовете на хората и събарял и тъпчел де кого срещне. Забавлявал се с болките и страданията на жертвите си. Особено жесток бил, когато газии немощни старци и малки деца.

Воинът на правдата срещнал пакостника до една клоната и сенчеста круша в долината на р. Ясенковица и вдигнал ръка да го спре и вразуми. Непрокопсаникът обаче, щом видял пред себе си белобрад старец, обърнал бесния си кон право срещу него, да го прегази. А старецът само вдигнал поглед към клоните на крушата и те се спуснали около него като чадър. Конят, който бил полетял неудържимо, се бухнал в чадъра и ездачът му паднал в краката на разяреното животно, което мигновено го прегазило.

Издъхнал на място под крушата бейският син, а beat, като видял, че конят се връща сам без ездача си, дотичал да види какво е станало с галеника му. Като го видял мъртъв в краката на непознатия старец, той започнал да ругае и да заплашва. Тогава старецът заговорил:

- *Кой каквото търси, намира! А за постъпките на децата са виновни и родителите!*

- *А кой си ти да съдиш за постъпките на хората?* — запитал beat.

В това време дотичал и дядото на погиналия, ходжата Рамадан. Той тутакси познал кой е старецът под крушата и разбрал какво е станало с разглеzenia му внук. Рамадан ходжа сложил ръце на гърдите си и, като се поклонил на Защитника на слабите, казал:

- *Евалла, бащице, ти винаги определяш справедливо заслугата според постъпките. Не хули!* - обърнал се той към сина си. - *Случилото се е божа работа. Един вели (светец) е поразил един дели (луд). Пред нас стои Демир баба, Воинът на правдата. Да му се поклоним и да поискаме благословията му!*

ЦАР НИКОЛАЙ И СУЛТАН МАХМУД ПРИ ДЕМИР БАБА

По време на Шуменската война руският цар Николай превзел с войските си Варна и потеглил към Одрин и Цариград, но султан Махмуд се скрил с аскера си в шуменското поле, за да го удари в гръб. Тогава цар Николай се спрял и се разположил в шуменското поле. Цялото поле почерняло от войска. Полковете, сякаш от един калъп извадени, все с равни и стройни редици, все от левенти и юначни войници, сякаш от една майка раждани. А пред войниците - офицерите, все на алести коне. И пред офицерите - генералите, все в бели сюртуци, със сребърни копчета, все на черни коне. А пред всички сам цар Николай на бял кон

със сребърни махмузи и сърмени лампази, облечен в алтън сюртук с копчета от бисери, да го гледаш, да се не нагледаш! Да може султан Махмуд с такава красота и с такава сила да се мери?

Но на война се мериш, както намериш и както ти се случи! Виждали пашите на султан Махмуд, че са по-слаби от руските генерали и го съветвали да не излиза сам на бой, а да извика на помощ Демир баба от Лудогорието. Султан Махмуд обаче бил горд и суетен и отвърнал високомерно:

- Вие, дето войната ви е занаят, се страхувате, та някакъв си от дядовите ви времена останал юнак ли ще ни помогне? Давайте да излизаме от калето в полето, защото, като ни държи затворени, цар Николай от глад ще ни измори!

И излязъл султан Махмуд с аскера си от шуменското кале в шуменското поле, та станала такава битка, че още се помни и разправя. Победител излязъл цар Николай и гонил султан Махмуда чак до Одрин, та там сключили мир. А после си тръгнали за московията. Трябвало да минат покрай Лудогорието. Тогава цар Николай казал:

- Аз тука имам стар бащин приятел, Железният баща – Демир баба. Я да се отбия, да го видя все такъв ли юнак над юнаците и мъдрец над мъдреците е, какъвто го знаят и разправят!

И дошъл цар Николай с дружината си от най-отбрани генерали и слуги при манастира на Железния баща край извора Петте пръста. А Демир баба, гости нали са му, посрещнал ги както подobaва.

- Ха, добре дошли! Заповядайте, влезте!

Влязъл царят и генералите му и заоглеждали стаята. Голи стени и сиромашия. Ще намери ли да ги гости с нещо и да даде зоб на конете им? Първо зобта на конете трябва, защото един добър кавалерист първом коня си нахранва, а после търси хляб за себе си.

Демир баба откачил една козинява торба с ечемик от гвоздеа над оджака и я подал на най-баш генерала:

- Назобете конете и елате на софрата ми, да вечеряме и да си поприказваме!

Генералът погледнал към другите генерали. Подиграва ли се този старец с тях? Но нейсе, нали са гости, няма да обиждат домакина още с първото влизане в дома му! Подал генералът торбата на слугите, а те я сложили на белия царски кон, та поне той да се наяде. Захрупал конят зобта с удоволствие. Ял изгладнелият царски кон, ял та се наял хубаво, а зобта в торбата все толкова си стояла, не се свършвала. Слугите се зачудили и извикали най-младия генерал, да види тая работа, да не би да сбъркат нещо.

Най-младият генерал заповядал да вържат торбата на коня на най-старшия генерал. Ял и тоя кон, наял се, а зобта в торбата все толкова си стои. Дяволска работа! И най-младият генерал извикал по-старшия, па вързали торбата на трети кон, който също се наял, а зобта в торбата все не се свършвала. И така, един по един идвали да гледат всичките генерали, а всичките коне се нахранили и зобта в торбата все толкова си стояла. Поклатили глави генералите: *„Не е обикновен човек тоя Демир баба!“* Влезли отново в одаята, върнали му торбата, а той я окачил на пирон до камината, все едно че нищо необикновено не се е случило, и продължил започнатия разговор с цар Николай.

- Главината ли е по-важна за едно колело или спиците?

- Разбира се, главината. Без нея спиците са само един наръч дърва. Спиците, това са генералите, а главината е царят - казал цар Николай.

- Но без наплатите, на които стъпват спиците, нито главината, нито спиците правят колело - казал Демир баба.

- *Щом главината е здрава, наплатите и спиците могат да се сменят - забелязал царят.*

- *Пукната пара не струва и най-здравата главина обаче, ако оста на колата се счупи - отвърнал домакинът. - Хайде, викнете слугите, да ви нагостя!*

- *Слугите да вечерят заедно с генералите?* - почудил се царят.

- *Стомахът и устата на генерала не са ли като тия у слугата?* - казал мъдрецът. - *Пък и аз нямам две софри, а не мога да оставя гости негостени.*

Седнали всички около софрата на Железния баща – Демир баба, и се чудели с какво ще ги гошава, като нищо за ядене не се виждало наоколо. И Железният баща взел една пита хляб, отчупил по къшей за всекиго и поставил на средата на софрата паничка сол. Всеки потопил къшея хляб в солта, захапал го и го задъвкал. И колкото повече дъвчел, толкова повече хлябът му се усладявал, та все по-често отхапвал от къшея. А къшеят си седял все толкова и не се свършвал. Спогледали се пак генералите и царят: Какво е това чудо? Какъв е тоя лудогорски хляб? Всички се нахранили, а хлябът си стои! Цар Николай решил да си скрие един залък и да го отнесе в московската земя. Прибрал го незабелязано. А Демир баба вдигнал софрата, сложил остатъците от хляба в една торба, закачил я на пирона над огнището и седнали отново на приказка.

Приказката им била за това, кое е най-важното и най-приятното за човека. Цар Николай казал, че най-важното и най-приятното са властта и силата. Имаш ли сила и власт, всичко имаш! Демир баба казал, че най-приятното нещо е здравето. Здрав ли си, храниш ли се добре, пускаш ли газове редовно, от това по-важно няма! Генералите се спогледали: Какви нецензурни ги приказва тоя уж умен старец?

Пренощували царят и генералите му и на сутринта си тръгнали. Заминали по път към село Завет. Още не стигнали горе на равното, цар Николай взел да охка и да се превива от болки. Коремът му взел да се подува. Бре! Запек го хванал.

- *Да може да ми олекне, по-приятно от това няма да има!* - рекъл цар Николай. - *Прав беше Демир баба. Навярно ми е направил магия. Вървете да я развалите!*

Върнали се генералите при Демир баба, а той им казал:

- *Да си обърне джобовете! Да си отръска дрехите и когато падне онова, което е взел и иска да отнесе от тая земя, ще му олекне.*

Цар Николай бил забравил за залъка хляб, който скрил вечерта. Като обърнал джобовете си и изтръскал дрехите си, хлябът паднал и него веднага го отпуснало. Олекнало му. Качили се на конете и си заминали по живо – по здраво.

Не минало много време, султан Махмуд научил, че цар Николай е идвал при Демир баба. Дигнал и той алая си, та дошъл с пашите си при извора Петте пръста. „*Хош гелдин!*“ („Добре дошъл!“), „*Хош булдум!*“ („Добре намерил“). Посрещнал ги Демир баба и пак извадил торбичката си с хляба, да гошава гостите си на кръглата софра. Сложил и една стомна вода от извора Петте пръста. Султан Махмуд назлън-наزلън взел една хапка от хляба и като я сдъвкал му се усладила, но нали бил серт човек и свикнал само на баници и пилафи, докачил се, че го гошават като прост говедарин и рекъл:

- *Ти така ли гошаваш всичките си гости с обикновен сух хляб?*

А Демир баба отговорил:

- *Умният и скромният човек остава доволен от хляба. На алчния и неразумния и вол да му заколиш, не можеш да го наситиш.*

- *Наситих се!* - казал сърдито султанът и скокнал от софрата да си тръгва. Скокнали и пашите му и без поздрав и дума тръгнали към Силистра. Но още

стигнали–не стигнали до днешното с. Окорш, спрели, защото султан Махмуд наредил да намерят нещо за ядене. Страшен, ненаситен глад го замъчил.

Направили пашите лагер, донесли хората от околните села кокошки и баници, сложили казани с пилафи и непрекъснато поднасяли на падишаха. А той поглъщал всичко и, вместо да се насити, гладът му още повече се усилвал. Коремът му се издул, хванало го разстройство, учкурът на шалварите си държал все развързан. Ядял, а умираше от ненаситен глад. Провикнал се с охкане султан Махмуд:

- Тоя мръсен дервишин не само, че не ме нахрани, ами и магия ми направи. Цялото си царство мога да изям и файда няма да има. Идете и го питайте какво да направя, за да спре тоя страшен глад!

Отишли султанските гавизи при Демир баба и му разказали какво се е случило с господаря им.

- Къде е той сега?

- При Рахманашиклар (Окорш) - отговорили му гавазите.

- Аз аслъ мислех, че и до там няма да издържи - казал Мъдрецът над мъдреците, - но серт душа носи, затова е изтраял.

- Какви илачи ще му дадеш за изцеление?

- Носете му стомната с водата от извора Петте пръста! Да пие и ще се насити! И нека да знае и помни, че който не зачита хляба и водата на тая земя, наречена Лудогорие, все така ще му се случва!

Занесли гавазите стомната на султана и той, щом пил, начаса се излекувал и гладът му минал. Измил се и се изпрал султан Махмуд, облякъл си нови чисти дрехи сърмошити и си заминал по живо - по здраво. Но нали бил зъл и злопаметен, не забравил това, което му се случило и, като минали години, изпратил войска и топове, да разрушат манастира на Железния баща. Белезите от гюлетата и сега могат да се видят по каменните стени на манастира. А там, където бил спрял на лагер при с. Окорш, бил поставен мраморен стълб с надпис, който стоял до освобождението на Добруджа през 1940 г. Тогава един добруджанец си направил от него хармански валяк за вършеене.

ЗАВЕТЪТ НА ДЕМИР БАБА

Започнала Освободителната война. В горите на Поломието се появил един войвода Латиналия, а на Изетбеевата чешма край с. Кардам била измита кървавата глава на един овчар - комита. Тогава по остена на Железния баща, забит край манастира до извора Петте пръста, покарали първите зелени листенца. Тоя остен, забит от цар Иван Шишман, когато над България паднал кървав залез, бил заклет да пролистне, когато зазори зората на свободата. Християните забелязали прокаралите листенца и радостно зашепнали:

- Иде свободата! Руските войници вече поят белите си коне на Дунава, а топовете им се чуват до Лудогорието.

Мюсюлманите питали уплашено:

- Да впрягаме ли колите и да бягаме към Цариград?

Железният баща излязъл пред народа:

- Никъде няма да бягате! Всички вие, и християни, и мюсюлмани, сте деца на тая земя. Нали и едните, и другите сте влизали под кръста и полумесеца на манастира ми? Влизайте и занаяд и не го оставяйте да пустее. Нали всички сте пили от водата на извора Петте пръста? Пийте и занаяд и не го оставяйте да пресъхне! Нали не искате да умрете от мъка по родината в чуждия край? Живейте тука в мир и дайте и на другите да живеят! Бъдете като два клона от един дъб.

- Настава война и бозгун! Русите идват! Иде час на изпитание!

- Часът на изпитание не е час на раздяла. Хванете се дружно за ръце и не допускайте да се случи зло по домовете ви! Наистина настава война и бозгун и плъзват разбойници и насилници да вършат зло в името на вярата, но нали в такива времена юнаците и героите излизат на бой в името на правдата! В името на братството, заклевам ви, дръжте се дружно!

Така казал Демир баба, Юнакът над юнаците, Героят над героите и Воинът на правдата и обул железните си обуца, нарамил железната си брадва и запасал железната си костура-касатура. А хората викнали в един глас:

- Къде отиваш, Железен бащице?

- Отивам да помогна на правдата и да запазя Лудогорието от войната!

- А нас кой ще ни защитава?

- Сега мюсюлманите да вземат под своя защита християните, а като дойдат русите, християните да вземат под закрила мюсюлманите. Аз отивам на бойното поле.

- А ще се върнеш ли пак при нас?

- С вас ще бъда винаги, дори и когато не ме виждате и не ме чувате. Ще се явявам всякога, когато имате нужда, под различни имена и образи. Сега, след първата свобода, ще дойда да ви дам железен плуг, защото все още е времето на Железния баща. А когато дойде свободата втори път, ще дойда да ви дам огнена машина да разорете дълбоко тая лудогорска земя, защото тогава ще бъде времето на Огнения баща. - като казал това, Демир баба изчезнал.

А казаното се сбъднало. Хората от Лудогориею изпълнили завета на своя стопанин. Първом мюсюлманите взели под своя защита християните и ги бранили от разбойниците и черкезите, а след това пък християните гарантирали за тях пред русите.

Свободата всички посрещнали заедно. Правдата, за която отишъл да воюва Железният баща, възтържествувала.

БЕЛЕЖКИ ЗА ЛЕГЕНДИТЕ

В легендите за Железния баща, митичния герой от Лудогорието, са отразени, според народния мироглед, далечни исторически събития, засягащи Североизточна България. В образа на героя е олицетворена вярата и надеждата на обикновения човек в победата на доброто над злото и насието.

За всеки разказ се посочват източниците и евентуалните исторически събития, станали причина или повод за възникването на един или друг от включените епизоди и части, както следва:

ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА ВЕЛИКАН НАД ВЕЛИКАНИТЕ

Това е най-разпространената легенда, известна на цялото население в по-разгърнати или в по-кратки варианти. Нашият разказ е главно въз основа на чутото от Исмаил Чокот от Сборяново, Станьо Костов от Вазово, Майрям Имамов от Свещари, Муртаза Хамзов от Мъдрево и др. За тази част на легендата е отбелязано и в някои писмени извори: Веляетнаме; А. Явашов, с. 8; В. Маринов, с. 194 и др.

*БИВОЛИТЕ НА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА КАРАМАН
И САКАР, И БИТКАТА ИМ С ВОДНИЯ БИК*

Легендите за водни бикове и борбата им с биковете на селата се срещат в много краища на България. Локален вариант на същата е легендата за биволите на Железния баща. Исмаил Чоккой посочваше центъра на Бездънното блато, което и сега било опасно като тресавище, а дядо Станьо Костов обясняваше, че конят на героя се казвал Аладжата (Шареният), защото бил от коляното на кралимарковия кон Шарколия. А кучката му се казвала Синджирлийка, защото била зла и я държали вързана на синджир. Лютфи Джибурджиев проследявал стъпките ѝ по камъка на Камен рид до Варджийския дол.

ПОБРАТИМИТЕ НА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА

Като всеки юнак от героичния епос, и Железния баща си има побратими. От тях най-популярни са трима, чиито имена не са твърдо установени. Тук са възприети най-често срещаните и локално най-близките: Стогодишникът Мъдрец (Юзсенели Юсеин баба), Презморецът Лечител (Денизли Хеким Али баба) и Юнус Глупакът (Юнуз абдал баба). В текетата им мюсюлманите ги имат за свои светци, но също и християните ги почитат за свои: Демир баба - Св. Георги, Юсеин баба - Св. Димитър, Али баба - Св. Илия и пр.

*ЦАРЕТЕ, КОИТО СА ВЛАДЕЕЛИ НАД ТУКАШНИТЕ ЗЕМИ,
ДОКАТО СЕ ПОДВИЗАВАЛ ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА*

Разказът е сборен вариант от сведенията на различни информатори и от анекдоти, разказвани сред капанското и лудогорското население. За хан Аспарух Е. Челеби е записал предание още в 17 в., а сред капанското население и сега се разказва легендата за хана и мартеницата. За хан Крум има легенди в Котленско и Омурташко, разказвани от поклонници в теке Сборяново, в лудогорските села (може би и на други места в България) още от ученически години ставаха популярни историческите анекдоти за изкореняването на лозята и за наздравниците с „никифоровата кратуна“. Омуртаг става особено популярен във връзка с разкопките на Г. Фехер през 1934 г. Записаното тук е чуто от някогашния пъдар в с. Свещари Чауш Абтула, съпровождал цар Борис при посещението му на „Омуртаговата могила“. За св. цар Борис, покръстването и „оттеглянето“ на Железния баща от света охотно разказваха Ст. Костов, Герго Големански и Исмаил Чоккой. Те разказваха и за цар Шишман, за когото особено подробно обясняваха поклонници, както и заведарят на текето във с. Варненци. За цар Асен и цар Константин разказваше дядо Ангел Д. Хаджисимеонов от Завет. За тях е отбелязано и в сб. „Република България“, издаден през 1947 г., с. 493, в „Делиорман“ от В. Маринов, с. 8 и в „Светлини от миналото“ на Д. Тънкашев - ръкопис за с. Побит камък.

ЦАР ИВАН ШИШМАН ПРИ ПОБРАТИМИТЕ НА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА

Легендата за посещението на цар Иван Шишман при Презмореца Лечител и изцеряването на царицата е много известна на поклонниците на текето при с. Варненци. Слушали сме я от заведаря, родом от с. Мъдрево, и от Л. Вайсилов, който я публикува във в-к Силистренска трибуна. За гонитбата на цар Шишман от турците и минаването му край бостана на Юнуз Глупака разказваха Чокоя, Зеч Акиф ходжа от Свещари, Димитър Шопа от М. Поровец и др.

ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА ЮНАК НАД ЮНАЦИТЕ

За сраженията на Железния баща с татарите и маджарите, а също за срещата му с Крали Марко се разказва както устно, така и писмено в книгата Веляетнаме. Устно и писмено са съхранени и епизодите за битката с татарския аждрахан и освобождаването на солниците в Богданската земя, а също и за побеждаването на султанските пехливани и за затварянето на Юнака в тъмни зандани от разгневения султан. Като съобщава епизодите Ан. Явашов отбелязва, че чудовището се е казвало Див¹. Ние сме приели варианта за Аждрахан, тъй като Дев е била ламята, излязла по-късно в Московската земя.

СТОПАНИНЪТ НА ДОЛИНАТА НА РЕКА ЧЕРНОДЛАНИЦА

Легендата за Кара Даут паша е много разпространена сред поклонниците от Герлово и Дуловско. Тя е слушана и преразказана по-късно от Станьо Костов и от баща ми, Борис Яблански, записана на киносинхрон през 1981 г. от режисьора Иван Касабов, в документален филм за Исперих. Даут паша е бил единият от военачалниците на Мурад II в битката при Варна през 1444 г., който гонил разбитите рицари през Лудогорието и Добруджа.

ДЕРВИШИНЪТ ХАСАН БАБА ПЕХЛИВАН И ИМЕТО НА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА

В легендата за Железния баща в късните векове на робството се е появил негов приемник - Лъжежелезен баща (както това е ставало в историята с много други популярни личности - Лъжеивайло, Пугачов и др.). Това бил дервишинът от сектата на алианите (къзълбаши) бекташи Хасан Пехливан баба, син на Али деде от групата на Акъзълъ баба (Белопишешият баща). Последният установил текето си в Батовата долина върху манастирището на Св. Атанас, при с. Оброчище. Акъзълъ баба „поръчал“ женитбата на ученика си Али деде с местната знатна мома Заиде ханъм, за да се роди приемник на очаквания от населението на Североизточна България Железен баща - Демир баба.

СУЛТАНЪТ ИЗПРАЩА ЖЕЛЕЗНИЯ БАЩА В РУСИЯ

Епизодите за изваждането на Железния баща от султанските тъмници, за да надвие руските борци и изпращането му после в Русия да убие появилата се ламя Дев, са едни от най-разпространените и най охотно разказваните. (Веляетнаме, Баллията, А. Явашов, Ст. Костов и др.)

ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА МЪДРЕЦ НАД МЪДРЕЦИТЕ

Като мъдрец и проповедник Железният баща е представен най вече в книгата Веляетнаме, написана от алиански духовници и носеща белезите на източната мистика, а в устния фолклор - от разказвачи като Хаидар баба, деде Али Ризов от Брадвари, Исмаил Чокоя, Лютфи Джибурджиев и дядо Станьо Костов.

ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА ВОИН НА ПРАВДАТА

В последните откъси Железния баща е борец за социална правда. Тези епизоди са засегнати и във Веляетнамето, но особено са разпространени в

¹ Явашов, А., 1934, Текето Демир Баба, Разград, с.6 – 8.

устния фолклор (Личен архив - с. 101) и се разказваха с удоволствие от Чокоя, Мехмед Бехремов, Баллията, дядо Станьо Костов и Ахмед Зекереев от Лъвино, който ми превеждаше Веляетнамето.

ЦАР НИКОЛАЙ И СУЛТАН МАХМУД ПРИ ДЕМИР БАБА

Епизодът за чудотворната гощавка с несвършващия се хляб на цар Николай и свитата му е широко разпространена сред разказвачите в Лудогорието. Най-подробно разказваха за него Ахмед Баллията, който се възхищаваше от рицарството и блясъка на цар Николай и свитата му, дядо Станьо Костов, който подчертаваше християнската мисия на Русия и дядо Герго Големански, който твърдеше, че последният епизод е станал на Кастърка (Посрещалото), горе на Заветския път, където от изтърсените трохи никнели гъби. Той много пъти бил брал от тях като пастирче.

Епизодът със Султан Махмуд се разказваше от Чокоя, Баллията, Майрям Имамов и дядо Станьо Костов.

ЗАВЕТЪТ НА ДЕМИР БАБА

Откъсът е сборен вариант от отделни разкази на Чокоя, Хр. Паунов, Ст. Костов, Димитър Шопа и др., за взаимната защита на християнското и мюсюлманското население в Лудогорието по време на Освободителната война, в която уж Железния баща направил боевете да се водят далече от района, за да не се разсипе земята.

Легендите за Железния баща не са събирани системно и не са популярни в литературата. Разгърнати поетични варианти на същите, разказвани от талантиливи сладкодумци, са може би все още съхранени тук-там. Културно-просветно дружество „Родно Лудогорие“, ратуващо за добросъседство, доверие и истина между живеещите в Лудогорието, без разлика от религиозната, политическа и етническата им принадлежност, полага усилия те да бъдат издирени и популяризирани като част от епоса на Лудогорието, който по богатство и красота не отстъпва на епоса на другите български райони. Нека всички милеещи за разцвета на родния край и за съхраняването на духовното му богатство подкрепят тези усилия, като изпращат известните им сведения и записи до дружеството, до историческия музей в Исперих или до автора.

THE DEMIR BABA (IRON FATHER) LEGENDS

(Abstract)

Boris Iliev

Many legends are told about Demir Baba (the Iron Father) in Bulgarian as well as in Turkish. These legends concern the cult centre of Demir Baba Tekke, a Thracian sanctuary near the Five Fingers' spring water (Beş parmak in Turkish) in the antiquity, a Christian monastery at the name of Saint George later and an Alian tekke at the end. It is located now in the Archeological Reserve Sboryanovo near the village of Sveshtari, region of Ispirikh. There is situated also the sepulcher (türbe in Turkish) of the Saint Giant. The inscription over the türbe entrance reads: La fata ila

Ali ala zeifi ila Zulfikar i.e. There is no warrior like Ali and sword-like Zulfikar. The same inscription is engraved also over the North window of the sepulcher.

The legends, short or enlarged tales of the hero's feats, have not been collected systematically. Many of them are recorded in Arabic in the manuscript apocryphal book „*Vilyatname of the feats of Demir Baba Sultan*“ created in 1824. Others are cited in German in the book of Felix Kanitz „*Danubian Bulgaria and the Balkan*“, published in 1879 in Leipzig. Fragments of the legends are printed in Bulgarian in the booklet „*The Demir Baba Tekke – Bulgarian Antique Sacred Thing*“ by Ananie Yavashov in 1934. In 1972 Evgueni Teodorov begins to investigate them. After accepting that these legends have „*local and a very ancient origin*“ on a well-founded basis, he admits that under the figure of Demir Baba a remembrance for the khan-builder Omurtag should be searched. Ten years later, at a Dobrich symposium, an opinion was stated by myself, maintained in my book „*The Iron Father – Demir Baba*“, published in 1991, that an ancient hero is concerned, the myth for whom is created by Thracians in prehistoric times and it symbolizes the transition from the Bronze to the Iron Age and later is hereditated by the Bulgarian and the Turkish population in the Ludogorie (the Wild forests).

The legends about Demir Baba could be classified in three parts. The legends of the first part in which Demir Baba shows himself up as mythic giant, have a most ancient origin. In them it is told how he appears with his permanent attributes: the iron shoes that sank in the stone and their traces could be found on the table land Kamen rid even now, the iron axe or adze, with which he cut woods and stones as well as the iron kostura-kasatura (type of curved pocket-knife) with which he waged battles and went to hunt. It is told also about the cyclopean construction of his one-rock-monastery, about the throwing of a tool over the hills with his foster brother the giant Sage One-hundred-years-old (Uzseleni Yusein baba) who had been building a one-wood-monastery and about the water dragging out of the rock by means of the axe handle (the water spring Nacak sapi) or by his five fingers (the water spring Beş parmak). They tell also how he washed his black palms in the river and named it Chernodlanitsa (Kara pança). According to these legends, on which during the time new elements have been laid on, Iron father fared for salt with his buffaloes Karaman and Sakar; he was also a hunter that pursued game with his fast horse Aladjata (the Colored) and his bitch Sindjirliyka, the traces of which could be found on the skirt of the valley.

Like all folklore giants and heroes Iron father also had foster brothers. Sage One-hundred-years-old was shepherd and grazed his herds at the Cheir dere river near Voden. And his other foster brother Yunus – the stupid was a farmer that always delayed with ploughing and sowing but only had a big luck with watermelons. When he sowed them in the morning, they were already ripe at the evening. The third foster brother of Iron father was Presmorets-lechitel (Denizli hekim Ali baba). He was a bee-keeper, herbalist and people's healer.

In the second part of the legends Demir Baba shows himself as a yunak-hero, defender of the native land and the people and competing with other yunaks (heroes) and demonic forces. He appears as persecutor of the Tatars and Magyars invaders and as a victor over Deli (Krali) Marko, who has leaved his homeland and went to service to the Budim king. He kills the Tatar azhdrahan (dragon) and liberates the salt-mines of the Bogdanska zemya (Moldova) from it; he overcomes the wrestlers of the Sultan and the latter orders him to be killed. But the Vezir arrests him in the dark zandans (jails). In these zandans he does for 300 years and the Sultan delivers him from to defeat the Russian fighters.

Until now, like Krali Marko, Demir Baba appears as a mythic giant and yunak-hero but his advance proceeds like a defender of the truth and the justice and like a fighter for social equity. A lot of people from near and far away come to see him as

the wisest man for advice and lesson. In this third part of the legends Iron father is also a justice warrior who chases away the unjust Sultan tax-collectors from Ispirikh, punishes the covetous and bribable kádi from Razgrad and strikes the naughty and cruel son of the bey of Arslan, who jeers and amuses with the frail old men.

Demir Baba appears as a just sage with supernatural force also in the legends about his meetings and arguments with the Russian Tsar Nikolay and the Turkish Sultan Mahmud who he punishes for their avidity and arrogance – one with constipation and the other with diarrhea.

According to the legends Iron Father has appeared for the last time during the Liberation war. He has leaved a legacy to the Ludogorie population, the Bulgarians and the Turks, to defend mutually and to vouch for each other for survive and prosper in the future when the Iron Father time would be replaced by the Fire Father time.

In conclusion it can be said that Demir Baba is a folklore hero, sprung up in the remote past at the time of the Thracians and survived because of the cult practice at the sanctuary about the spring water of the Five Fingers. He belongs to the Bulgarian as well as to the Turkish population in the region and the legends for him bring the idea of neighbourly relations and mutual aid. They represent a token of trust and peaceful living together of the two ethnic populations on one and the same native land.

Translated by
Kalina Denkova

DEMİR BABA EFSANELERİ

(Özet)

Boris Iliev

Demir Baba, Kuzeydoğu Bulgaristan'da Yaşayan Türk ve Bulgarların halk yaratıcılığında başlıca kahramandır; onunla ilgili efsaneler Türk ve Bulgar halkı arasında pek yaygındır; „*Demir Baba*” tekkesi adını taşıyan tapınak ile sıkı sıkıya bağlıdır. Önceleri bu tekke, kutsal sayılan „*Beş Parmak*” çeşmesini de içine alan bir Trak tapınağı imiş. Daha sonraları „*Sveti Georgi – Aziz Georgi*” adı verilen bir Hıristiyan manastırına dönüştürülmüş, daha sonra bir alevi tekkesi haline getirilmiştir. Günümüzde Demir Baba tekkesi Ispirikh (Kcmallar) belediyesine bağlı Sveštari (Mumcular) köyü Sboryanovo arkeoloji korunağı sınırları içindedir. Demir Baha'nın türbesi de burada bulunur.

Demir Baba efsanesi Kubrt (Balpınar), Dulovo (Akkadınlar), Kotel (Kazan) ve Karnobat (Osmanpazan) yörelerinde, „*kızılbaş*” adıyla bilinen aleviler arasında çok yaygındır. Onlara göre Demir Baba, Bektaşî tarikatına mensuptur. Ve bu görüşlerini kanıtlamak için tekkenin girişindeki „*La feta ila Ali ve ala zeyfi Zülfikar*” yazıya dayanmaktadırlar. Aynı yazı türbenin kuzey yönündeki pencerenin üst kısmına da oyulmuştur.

Yıllar önce tekkenin bakımıyla sadece aleviler uğraşıyordu. Ancak Sünniler ve yakın köylerden Bulgarlar tarafından da ziyaret ediliyordu ve edilmektedir de. Ziyaretçiler, genellikle buraya armağanlar ile geliyorlar, Demir Babaya kalpten inanıyorlar, ondan türlü dertleri için medet umuyorlar, önemle belirtilmesi gereken bir başka yönü de, Bulgarlardan bazıları „*Demir*” ile „*Dimitir*” adlar arasında isim benzerliği nedeniyle Demir Baba türbesini „*Sveti Dimitir*” (Aziz Dimitir) tapınağı olarak kabul ediyorlar. Çünkü bir zamanlar buranın ziyaret günü manastıra verilen „*Sveti Georgi*” adının kutlandığı gün ile özdeş imiş.

Demir Baba efsaneleri bir değil, iki değil; hepsi de birbirinden farklıdır. Kızılbaşlar tarafından yaratılan Demir Baba ve tekke ile ilgili türküler dinlemeye değer.

Efsanelere sığmayan bu büyük evliyanın hayatıyla ilgili hikayeler, ne yazık ki, dizgeli biçimde derlenmemiştir. Bunlardan bir çoğu „*Demir Baba Sultanı'nın Hayatını Anlatan Velayetname*” başlığı altında 1824 tarihli Arapça el yazısı doğruluğuna güvenilemeyen kitapta yer almaktadır. Layipsig'ta Felkis Kanitsa tarafından 1897'ta yayımlanan Almanca yayımlanan „*Bulgaristan'ın Tuna Bölgesi ve Bulgarlar*” adlı **kitapta** -Demir Baba rivayetlerine rastlanmaktadır. Demir Baba ile ilgili bazı rivay/ Anan Yavaşev'in „*Demir Baba Tekkesi - Eski bir Bulgar Tapınağı*” başlığı altında 1934 yılında yayımlanan bir broşürde yer almaktadır. Evgeniy Todorov 1972 yılında, yerel kaynaklara dayanan pek eski zamanlara dayandığı gerçeği kabul ettiği bu efsaneler üzerinde uzun süren bir araştırması vardır. Demir Baba'nın kişiliğinde yapıcı çalışmalarıyla, Omurtak Han'ın yansıtıldığı sonucuna varmaktadır. Tırnovo'daki „*Sveti çctirideset mıçcnitsi*” (Kırk İstirapzede Azizleri) kilisesinin duvarlarındaki kitabelerden birinde, Omurtak Han'ın mezarının Sveštari köyü yakınlarında aranmasını bildirmektedir. On yıl bir aradan sonra Dobiç'de düzenlenen bir sempozyumda bu ismin altında eski zamanlarda yaşamış bir kahramanın gizlendiği, daha Traklar tarafından efsanecleştirilen ve bronz çağından demir çağına geçişi simgeleyen, daha sonraki dönemde de Deliorman bölgesinde Türk ve Bulgar halkı tarafından benimsenen bir kahramanın gizlendiği belirtilmiştir. Benim bu görüşüm 1991 yılında „*Demir Baba*” başlığı altında çıkan kitabımda ayrıntılarıyla yer almaktadır. Sözü edilen yapıtın kahramanı, insanlara demirin işlenmesini ve kullanmasını öğreten ve yüzyıldan yüzyıla efsanevi bir kahramandan insanlara yardım eden gerçek yiğit bir kahramana dönüşen bir simadır. Aynı gelişime birkaç halkın kahramanı olan Krali Marko'ımın kişiliğine ait efsanelerde de buna rastlanır. Bu nedenledir ki Demir Baba efsanelerini üç bölüme ayırabiliriz.

Demir Baba'nın pek eski zamanlarda bir dev olarak ortaya çıkmasına dair efsaneler en eski efsanelerdir. Bu efsanelere göre o, taşlan altına gömülen demir ayakkabıları/ki, Karnen rid yaylasında bugüne bugün izleri vardır/, taşlan oyan, ağaçlan kesen demir satırı, avlanmaya çıkarken, kendini koruyabilmesi için yanından eksik etmediği demir nacağı dillere destandır.

Efsanelerde daha neler var: Manastırın bir siklop tarafından büyük bir kayadan yapılmış olması, kendisine benzer bir dev bilgiç olan Yüzzcncli Hüseyin Baba ile çeşitli aletleri bir dağdan bir başka dağa atarak değişmeleri, Hüseyin Baha'nın Voden'deki Çayır dere kaynaklan boyunda kendisine ağaçtan bir manastır inşa etmesi, nacak sapı ile kayalıklardan su çıkarması - örneğin Beşparmak Çeşmesi gibi - parmaklarını taşlara batırarak su çıkara-bilmesi gibi söylentiler. Efsanelerde Hüseyin Baba'nın kirlenen, simsiyah olan ellerini derde yıkadığı dereye „*Kara Pança*” adını vermesi, bütün bu anaçların Hristiyanlıkta ç-o-o-k önce, „*Cinevizler*” zamanına ait olduğunu, o zamanlarda korkunç bir hükümdar olan Cineviz'in Deliorman ve Dobruca'daki kaynakları kuruttuğu, şimdiki köylerin işte o zaman kuruldukları anlatılıyor.

Zamanla yeni yeni rivayetlerle geliştirilen ve zenginleştirilen bu efsanelerde Demr Baba, çift süren, „*Karaman*” ve „*Sakar*” adlı mandalarıyla tuz çıkarmaya giden çok çalışkan bir kişi olarak gösteriliyor. Rivayetlere göre, onun mandaları su aygırıyla boşuşarak onu Tuna'nın bataklıklarına kovmuşlar. Rivayetlere göre, Demir Baba, „Alaca” adındaki atıyla avlanmaya çıkan erbap bir avcı imiş de. Kendisinden hiç ayrılmayan köpeğiyle birlikte dağ yamaçlarında bıraktığı ayak izleri hala görülmektedir. Her türlü hayvan avlayan Demir Baba, sadece karaca vurmuyor, vurulmalarına da müsaade etmiyormuş. Çünkü yine rivayete göre, onun anası bir karaca imiş; kendisi de gerektiğine karaca, ve gerektiğinde de arıya dönüşebiliyormuş.

İnsanlar, her dilde efsanevi dev ve yiğitler, kendileriyle boy ölçebilecek rakipler yaratmışlardır. Bunlardan biri, Vodcn'deki Çayır dere boyunda sürüsünü otlatan çoban - Yüzscneli Hüseyin Baha'dır. Demir Baha'nın bir başka rakibi, toprağı sürmede ve ekmede daima geç kalan, ancak karpuzculukta üstüne olmayan Ahmak Yanıs'tır. Onun sabah ektiğı karpuzlar akşama kadar oluveriyormuş. Denizli Hekim Ali Baba, Demir Baha'nın üçüncü bir rakibi imiş. Adından da belli olduğu gibi, arıcılıkla, şifalı otlar toplamakla ve insanlara bunlar ile şifa vermekle uğraşıyormuş. Bu üç devin Vodcn avlanma korunağı, Yonkovo (Yonus Abdal) ve Varnantsi köyünde bulunan anıt kabirleri günümüzde de Bulgarlar ve Türkler tarafından sırasınca ziyaret edilmektedir. Bulgarlar, Hüseyin Baha'nın Aziz Dimitir, Ali Baha'nın Aziz Iliya, gara Samoil (İşıklar) yakınlarında gömülü olan Musa Baha'nın ise Azis Simeon olduğuna inanmaktadırlar. Yerel efsanelerde onun da Demir Baha'nın bir başka rakibi olduğu söylenilmektedir.

İkinci bölümü oluşturan Demir Baha efsanelerde Demir Baha, halkı ve vatani savunan, Kral i Marko gibi kahramanlıklarla her türlü kötülöklere karşı savaşan yenilmez bir dev olarak gösteriliyor. Efsanelerde Demir Baha'nın istilacı Tatar ve Macarları kovarken Budim kralına hizmete geçen, Kralı Marko adıyla bilinen Deli Marko'yu yenilgeye uğrattığı, Tatar ejderhasını öldürerek, bugün „*Moldava*” olarak bilinen o zamanki „*Bogdan*” topraklarındaki tuz maden ocaklarını kurtardığı, Sultanın pehlivanlarını birer birer yendiğı için Sultan tarafından öldürölmesi için ferman çıkarıldığı, vezirin ise onu da Krali Marko gibi 300 yıl kaldığı kara zindanlara kapadığı, sultanın kendisini sadece Rus pehlivanlarını yenmesi, daha sonra Moskva hükümdarının topraklarını deniz ejderhasından kurtarması için nasıl serbest bırakıldığı anlatılıyor. Bu rivayetler, Deliorman halkının dilinden düşmeyen en yaygın olanlarıdır. Bunlar devin kahramanlıklarının anlatıldığı „*Velayetname*”de de verilmiştir.

Buraya kadar söylenenlerden Demir Baha'nın da Krali Marko gibi efsanevi bir dev, yiğit ve kahraman olduğu görülüyor. Daha sonraki rivayetlerde hak ve adalet, gerçekçi, sosyal adalet savunucusuna dönüşüyor. Bilgiçlerin başı olarak tanınıyor ve yakın ve uzak belgelerden akıl danışmak amacıyla ziyaretine geliniyor. Öğrencileriyle birlikte ziyarete gelen Virani Baha'nın din ve dil, dünyanın ve insanların menşei, insanoğlunun zihnen gelişimi, şan ve şöhet, varlığın ve zenginliğin geçici olduğu, ruh ve vücut gibi derin felsefi konularda tartıştıkları anlatılıyor. Pek tabii ki, bütün bu tartışmalarda ve öteki yarışmalarda üstün gelen hep Demir Baha'dır.

Üçüncü bölümü oluşturan efsaneler, sultanın açgözlü tahsildarlarını İspereh'ten (Kemallar'da) kovan, rüşvet yemeyi seven tamahkar Razgrat kadısına, Aslan Bey'in zavallı yaşlılarla dalga geçmeyi seven, kendilerini aşağılayan terbiyesiz ve acımasız oğluna gereken cezayı veren bir adalet eridir.

Demir Baba'nın Rusya çarı Nikolay ve sultan Mahmut ile görüştüğü söyleniyor. Bu kişilerle olan görüşme ve tartışmalarda adil bir bilge olarak, doğa üstü bir güce sahip olduğunu, açgözlülük ve kibirliliklerden dolayı çar Nikola'ya kabız, sultan Mahmud'a ise ishal olma gibi layık oldukları cezayı vermekle kanıtlamıştır.

Yine rivayetlere göre, Demir Baba son kez Kurtuluş (Türk-Rus) Savaşı yıllarında ortaya çıkmış, Deliorman halkına Bulgar ve Türk halklarının aralarında yardımlaşarak savunmalarını, birbirlerini korumalarını, birbirlerine güvenmelerini, nesillerini ancak bu suretle sürdürebileceklerini ve ilerleyebileceklerini tavsiye etmiştir. Ta ki Demir Baba'nın yerini Ateş Baba alasıya kadar. Deliorman halkı onun bu vasiyetine uymuştur.

Demir Baba efsanelerinin incelenmesi, bu kahramanın pek eski zamanlara ait olduğunu göstermektedir. Demir Baba adının böyle bir simaya verilen ilk addır. Yüzyılların geçmesiyle, bu adın ve simanın yerini başka bir ad ve simaların almasıyla yeni yeni rivayetlerin geliştirildiğı gözleniyor. Örneğın 16. yüzyılda yaşayan ve bir Bektaşî olduğu sanılan Hasan Pehlivan'dır. O, Besparmak Çeşmesinin yakınındaki

Aziz Gcorgi harabeleri üzerinde kendi ocağını kurmuş, ölümünden sonra da bu türbeye gömülmüştür. Türbeye gömülmüş kemikler üzerinde son zamanlarda yapılan incelemelere göre, 18. yüzyılda ölmüş birine ait olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki, bütün bu rivayetler halkın uydurma gücünün bir ürünüdür. Belki bunun içindir ki, Deliorman insanların belleğinde önemli bir yer tutmakta, dilden dile, nesilden nesle, kuşaktan kuşağa yaşamaya devam etmektedir.

Sonuç olarak bu konuda ne diyebiliriz?

Demir Baba halk yaratıcılığında pek eski zamanlara, Traklar dönemine ait bir kahramandır. O gün bu gün, Beşparmak Çeşmesi yakınındaki türbeye yapılan ziyaretler, süregelen ibadetler ve kişiliğine tapmalar sayesinde efsanelerde yaşamayı sürdürmekte ve bu sürecektir. Çünkü bu bölgede yaşayan Türk ve Bulgar halkı bu yerlere aynı sevgi ve saygı ile bağlıdır. Demir Baba'nın kişiliğiyle ilgili bütün efsane ve rivayetler ise iyi komşuluk ve yardımlaşma anlayışına dayanmaktadır. Aynı topraklarda doğup büyüyen iki etnik topluluğun barış içinde yan yana, iç içe yaşamaları ve yardımlaşmaları, birbirlerine güvenmelerinin temeli yine kendilerinin bir yapıtı olan bu efsanelerde gizlenmektedir.

Translated by
Boris Iliev

Част II

СБОРЯНОВО - ОТ ПРАИСТОРИЯТА ДО КЪСНОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

ст.н.с. д-р Диана Гергова

Праисторическа селищна могила, тракийски светилища, гробници и град с мощни двойни каменни стени, раннобългарски християнски параклис, селище и могили, алианско теке на светеца Демир баба, загатвания за будизъм и юдейство и стичащи се и до днес християни, мюсюлмани и покорени от магията на свещеното място невярващи – това е Сборяново, най-очарователният археологически парк на България.

Изключителното стратегическо значение и мистичната природа са предопределили уникалното развитие през хилядолетията на един къс земя, намиращ се само на 5 км от гр. Исперих. Не случайно тук се издига и поставената под защитата на ЮНЕСКО Свещарска тракийска царска гробница. Сборяново е свещено място, основано от траките в края на II хил. пр. Хр. и е такова и до днес. Най-ранното човешко присъствие датира няколко хилядолетия по-рано. Разпръснати фрагменти от глинени съдове в пластове на проучените тракийски могили в източната част на некропола на Сборяново и на територията на тракийския град, както и една проучена яма, запълнена с кости, фрагменти керамика и късчета горяла глина, се отнасят към късната новокаменна епоха. Украсените с връзани и инкрустирани с бяла паста орнаменти като *„дъска за шах“*, *„вълчи зъб“*, ъгловати меандри и триъгълници, фрагмент от глинено идолче, представляващо бременна жена, се отнасят към културата Боян-Джулещи, чиято основна територия е северно от Дунава, и показват, че между населението от двете страни на реката са съществували тесни контакти /Матева Б., 1993, 29-32/.

В този период водите на реката са заливали долината и животът се е развивал по високите хълмове, които я обграждат. Буйните някога води на река Крапинец, или още Чернодланица, са били пълни с риба, горите - с дивеч, земята – плодородна. Когато водите на реката се отдръпнали, била заселена и долината.

Една от многобройните селищни могили в долината е разположена в самото сърце на резервата, край водните извори - първи за пътника, който от Дунава се спускал по долината към вътрешността на страната. Селищната могила край извора Петте пръста е с височина около 2 м. Разкопки разкриха керамика от късната каменно-медна епоха /IV хил. пр. Хр./, овъглено жито, пещи и огнища, горели късове мазилка от опожарено жилище, градено от колове и преплетени пръти, обмазани с дебел глинени слой, с покрив от камъш и слама. Лов, риболов, скотовъдство, тъкачество и грънчарство съставлявали поминъка и бита на древното население /Матева Б., 1989/.

Малък некропол непосредствено до селищната могила показва, че погребенията са били извършвани в свито положение, с глава на югоизток и лежащи на лявата страна. Реконструирана по черепа глава на една от погребаните в некропола жени от видния антрополог проф. Й. Йорданов дава представа за техните лица. След около две хилядолетия на значително безлюдие, тук отново и завинаги животът продължил под знака на сакралността.

Най-забележителният културен пласт в Сборяново е тракийският.

Възпятата от Омир война под Троя в края на II хил. пр. Хр. била основното сред значимите събития в целия европейски югоизток. Въвеждането на новия метал - желязото, миграциите на население от Европа към Азия и завръщането по родните места на някои от участниците във войната били

съпътствани от ново и решаващо нарастване на ролята на култа и религиозните практики. Както в целия Средиземноморски басейн, така и в Тракия, в най-стратегическите, удобни за живот и красиви места, били основавани множество светилища, около които постепенно се разгръщал стопанският и икономическият живот. Тези, които ги владеели, контролирали контактите между племена и народи, между морета и континенти.

Гетите, наричани от Херодот *„най-храбри и най-справедливи от траките“*, основали в долината на реката своето култово средище, което трябвало да изиграе огромна роля в следващите векове и хилядолетия.

Край водните извори и на високото плато те изградили своите най-стари светилища и предопределили свещеността на мястото и в хилядолетията след тях. През първите векове на I хил. пр. Хр. гетското средище се разраствало, а през втората половина на IV в. пр. Хр. било изцяло преустроено и се превърнало в един от най-значимите свещени центрове на Тракия. Разположено в долината на реката и на двата ѝ високи бряга, то било плод на цялостно урбанистично решение и било планирано в три концентрични кръга - с център светилищата и града, заобиколени в радиус от 2 км от над 100 тракийски могили, с култови места и оградни стени между двата пояса. Планът на гетското средище бил предопределен от новото религиозно учение на тракиеца Орфей. Учението включвало идеята за безсмъртието на душата, за нейното хармонично сливане с природата и космоса, за едно ранно свещено триединие.

КАК ГЕТИТЕ ОБЕЗСМЪРТЯВАЛИ

Според античните автори траките презирали смъртта поради своята вродена мъдрост. Те вярвали в безсмъртието на душата, в това, че тя се родее със звездите и небето. Когато Орфей бил разкъсан от басаридите (следовничките на Дионис), главата му била погребана под могила, костите в урна върху колона, а лирата му Зевс хвърлил към небето и тя се превърнала в съзвездие. Освободената от затвора на тялото душа на певеца се сляла с вселената.

Изненадващо недвусмислени са връзките между градоустройствената и архитектурната планировка на целия гетски религиозен център, на отделните елементи и особено на могилените некрополи, и разположението на небесните светилища. В гетското средище в Сборяново може да се говори в истинския смисъл на думата за градоустройствена планировка на архитектурните комплекси, в които са групирани могилените. Остава открит въпросът дали това е най-древният пример за градоустройствено решение по българските земи. В основата му лежат принципи, различни от класическите градоустройствени правила, но въздействието на комплекса от могили е внушително. Прецизното градоустройствено решение е *„проектирано“* от тракийските жреци. То се базира на сложни астрономически и математически кодове, неразбираеми за непросветения. Равното поле, осеяно с различни по големина могили, е всъщност като гигантска звездна карта, може би въплъщение на идеята за Млечния път и за отделните най-значими съзвездия.

Астрономическата планировка, подчинена на звездното небе, може да се обхване цялостно само от птичи поглед. Но нали боговете и обезсмъртените души, които са се издигнали в небесата, са гледали света отгоре, от висините. Вероятно градоустройственото решение на комплекса от могилен некрополи в Сборяново е инспирирано именно от тази идея.

Създаденото от жреците градоустройствено решение върху земята е аналогично на създаденото от бог на небето разположение на звездите от съзвездията Голямото куче, Орион, Еридан, Близнаци в Източния некропол и

Стрелец в Западния. Интересното е, че на различните по големина могили съответстват различни по вид небесни светила.

Очевидно много по-рано от времето на Витрувий за траките е била валидна максимата, че *„архитектът трябва да е грамотен човек, умело да рисува, да е учил геометрията, всестранно да познава историята, внимателно да слуша философите, да е запознат с музиката, да има представа от медицина, да знае решенията на юристите и да притежава сведения за астрономията и небесните закони“*.

От времето на митичния Залмоксис, фигура от края на II и началото на I хил. пр. Хр. до вековете след Христа, земите на гетите и най-вероятно именно Сборяново, са били място за обучение и предаване на знанията на древните. Ето какво казва историкът Йордан през VI в. за жреца на гетите Декеней: *„Декеней... ги обучаваше /гетите/ във всички области на философията, етиката, отучваше ги от варварските обичаи, запознаваше ги с физическите науки и ги учеше да живеят в хармония със законите на природата, въвеждаше ги в логиката и ги издигаше духовно над другите народи, като същевременно ги запознаваше с теорията на 12 знака на зодиака, караше ги да наблюдават планетите и всички тайни на астрономията, как орбитата на светлината се издига и залязва, как размерите на огненото колело на слънцето се отнасят към тези на земята и ги запознаваше с имената и знаците на триста четиридесет и шест звезди, които пресичаха небето от изток на запад, ту приближавайки се, ту отдалечавайки се върху небесния свод.“*

Разбирането на древните траки за живота и смъртта слага дълбок отпечатък върху сакралната им архитектура. Най-съвършената архитектура, завещана от траките, е гробничната. Гробниците в гетското средище са изградени от големи каменни блокове и са покрити с полуцилиндрични сводове. Според философа Платон това била идеалната архитектурна форма на гробниците, предназначени за най-достойните граждани на Платоновата държава. Най-често те имали гробна камера и преддверие. Оста им била ориентирана в посока югоизток-северозапад, а входовете - отворени към югоизток. Гробниците били отворени (без врати) или с обикновени или плъзгащи се врати. В подкрепа на тази теза е фактът, че дромосът и входът към гробницата оставали открити в процеса на насипването на могилите и дромосът бил допълнително удължаван. Входът бил затварян и засипван последен.

Една от или може би най-забележителната от откритите до днес тракийски гробници изобщо е Свещарската гробница, наричана още Царската гробница с кариатиди. /Чичикова, 2005/ Включената в Списъка на световното културно и природно наследство към ЮНЕСКО гробница наподобява малък храм мавзолей с размери 7,20 x 6,23. Тя има рядък план - преддверие, странична камера и централна (гробна) камера. Една от най-големите археологически сензации на XX век се отличава със забележителното съчетание на архитектурна, скулптурна и живописна украса. Гробната камера е украсена с десет женски фигури (кариатиди) във висок релеф, представящи Великата богиня. Върху люнета срещу входа е изобразена сцена - Великата богиня поднася венеца на безсмъртието на тракийския владетел - конник, заобиколен от прислужници и воители. Върху голям кубичен каменен блок в предверието е издълбана линия, бележеща точно посоката север-юг. Астрономите доказват, че той е свързан с точното ориентиране на оста на гробницата при нейното изграждане по посоката на зимното слънцестояние в края на IV в. пр. Хр. (измервания на Н. Дерманджиев)

Вероятно в обредите, свързани с хероизирането на мъртвеца и почитането му като земен пратеник на небето, е включена и слънчевата светлина. Над входа към гробната камера в гробницата личи прозоречен отвор, зазидан

впоследствие. Може да се предположи, че точно в деня на зимното слънцестоене, в този един единствен ден в годината, когато слънцето преминава през най-южната точка на еклиптиката си, неговата светлина трябвало да прониква в недрата на могилата, във вътрешността на гробницата. Лъчът светлина очевидно не е трябвало просто да освети погребалната камера. Изчисленията показват, че светлината е осветявала именно фигурата на владетеля на кон и венеца на безсмъртието, с който Великата богиня го увенчава. По слънчевия лъч душата на покойника поемала пътя към небето и може би всяка година, в деня на зимното слънцестоене, тя се завръщала обратно на земята, за да се пресели в друго тяло и да възкръсне за нов живот /Гергова, 2004/.

Двете ложета в централната гробна камера били предназначени за владетеля и неговата съпруга. При откриването на гробницата скелетите на царствената двойка са намерени в преддверието, заедно с два на жребци до тялото на мъжа и един на кобила до тялото на жената. Следа от остър предмет в черепа на младата жена предполага, че тя е била принесена в жертва и погребана заедно със съпруга си.

В Свещарската гробница тялото на хероизирания тракийски владетел било положено върху каменно легло, скрито зад също толкова уникална тройна каменна врата, увенчана с корниз и фронтон. Тя трябвало да закрива и пази тази най-сакрална част на гробницата-храм (Чичикова). Сама по себе си уникална, гробницата с кариатиди показва как идеята за безсмъртието, за обожествяването, ражда един по един елементите на по-късната християнска архитектура, на олтарните стени.

Свещарската гробница и двете по-малки гробници, изградени в съседство с нея, в центъра на групата могили оформят един архитектурен гробничен ансамбъл. Малките гробници имат отварящи се в противоположни посоки и плъзгащи се в специални и залаяти с олово жлеbove каменни врати. Съчетаването на бял и жълт варовик в изграждането им внушава особеното чувство за светлина и лекота. По-малки и с изчистена украса, те предизвикаха нови търсения.

Плъзгащи се врати до този момент не бяха известни от територията на целия Балкански полуостров, сред откритите над 100 гробници от този тип. Този специфичен начин на затваряне се оказва, че има своите корени в столетия по-ранните скални гробници на Тракия, а съвременни на него са известни само от Каро-Ликийската област на Мала Азия – район, известен с особено тясната връзка с култа на Аполон, една истинска свещена земя. Малко по-късни са и няколко гробници в Ерусалим, като гробницата на Ирод, гробницата на Исус и няколко други. Каменните врати на гетите се приплъзвали чрез най-съвършена система от лагер и поддържащо странично колело. Макар и в различни варианти, това специфично решение за многократно влизане в гробниците-храмове е характерно единствено за гробниците на най-отбраната част от духовния елит на тези общества /Гергова, 2004/.

Нито гробницата с кариатиди, нито другите две съседни гробници имат паралели в близките територии, а там, където е силно влиянието на орфическото учение. Кариатидите - с тяхната символичност на образа на Великата богиня-майка, на оплаквачки и може би реални жени, са познати от много малко гробници – в Северното причерноморие – Олбия и Македония – Вергина, в Йония – Родос и Ликия, в Южна Италия – Каноса, /Fol, Chichikova et alii, 1986/ и в Палестина.

Гробниците на Свещари показват как наистина гетите са извършвали тайнствените обреди на обезсмъртяването, които включвали сакралното разчленяване, препогребването на костите, изграждането на съвършени

гробници и внушителни могили, за което били употребени изключителни знания по математика, астрономия, геотехника, вложена символиката на числата.

Установено е, че двете малки гробници, например, са разположени точно в третата четвърт от радиуса на насипаната над тях могила. Самото насипване ставало на три етапа - първият бил свързан с насипването на бяла пръст над гробницата и пред нея. Множество обреди, ритуални огнища и дарове били поставяни на това ниво. Вторият етап бил свързан с изграждането на по-висока могила от тъмна пръст, която обаче оставяла входа на гробницата открит. Тогава следвало препогребване на костите, жертвопринасяне на големи кучета, петли и др. Входът бил затварян едва накрая. Така идеята за превръщането на човека в демон и накрая в бог имала своята задължителна система от обреди, съчетана с изключителни и сакрализирани знания /Гергова, 1986/.

Анализът на варовиковите блокове показва, че те са от кариери в близката околност. По долината, на отделни места, могат да бъдат забелязани следи от добиването на каменните късове /Пимпирев, Иванов, 2005/.

От къде доставяли гетите необходимите за строителството суровини, е въпрос, на който бе отговорено чрез други археометрични изследвания. Траките заливали с олово железните скоби, които свързвали отделни елементи или архитектурни детайли от градежа на гробницата. Изотопен анализ на взетите оловни проби от четирите гробници, както и от оловни предмети от поправяни съдове, потвърждава, че гетите имали много динамични търговски връзки. За всяка от гробниците, оловото произхожда от различен голям металодобивен център. За гробницата с кариатида и тази под могила 12 – от Източните Родопи и Тасос /Халкидики/, за могила 13 – от Лаврион, но за укрепването ѝ след станалото в края на IV и началото на III в. земетресение, оловото вече е също от Източните Родопи /Гергова, 2005 а/.

Забележително е как тези гигантски могили, а и някои от по-малките, са били насипвани не само над човешки погребения, но и над принесени като дарове сребърни съдове, жертвопринесени животни – коне, кучета и др., върху глинени олтари. Така гетите изпращали, за да се слоят със звездите, своите царе и аристократи, придружени от техните слуги и любими животни.

Как да бъде погребан един тракиец зависело не само от неговия социален статус, но и от неговите лични достойнства. Голямото разнообразие на гробни съоръжения в некропола като че ли все още не е изчерпано. Наред с монументалните каменни гробници с неповторими архитектурни и декоративни решения в целия елинистически свят, са познати и по-малки, вкопани в земята, облицовани с греди или с камъни гробници, понякога с глинени олтар върху пода, каменни саркофази, а погребенията чрез изгаряне на костите са в урни или направо на земята.

Интересно е да се отбележи, че двата, изградени едновременно през IV-III в. пр. Хр., некропола – източният и западният, били свързани вероятно с две различни групи на тракийския елит. В източния, царски некропол се забелязва голямо разнообразие на гробнични типове – от най-съвършените до най-обикновените и съответната йерархия и разнообразие в гробния инвентар. Погребенията са извършвани чрез трупологане, често с препогребване или чрез кремиране. Жертвопринесени коне се откриват както в и пред гробниците, така и под отделни могили.

В западния некропол, който се свързва само със съзвездието Стрелец, всички погребения в проучените досега 6 могили са извършени чрез трупозгаряне, а за урни са използвани амфори, питоси, дълбоки кратеровидни съдове или дълбоки паници. Вероятно този некропол е принадлежал на може би жречески или военен елит, с равнопоставени членове спрямо останалата част на тракийското общество.

В некропола на гетската столица един звезден мит се е превърнал в действителност. Гетите, вярващи в безсмъртието на душата, за да я освободят в нейния полет към вечността и към звездното небе, съзнателно унищожавали материята, препогребвали костите и извършвали последователно серия от жертвоприношения и ритуали. Затова и легендата за лирата на Орфей, която след смъртта му се превърнала в съзвездието Лира, след като Зевс я хвърлил към небето, тук е реалност. Могилите, обединени под знака на едно или друго ярко съзвездие, покривали жертвоприношения на коне и кучета, сребърни съдове, глинени олтари. Така идеята за астралното безсмъртие намерила в земята на гетите своето съвършено въплъщение.

Към своето безсмъртие гетите се стремяли с аскетизъм и въздържание. Костният човешки материал от могилите на гетското средище, за пръв път в България, бе подложен на химически анализ за установяване на начина на хранене. Резултатите потвърждават казаното от Страбон. *“Въздържането от ядене на животни, предписано от Питагор, било предадено на гетите от Залмоксис и се е запазило до наши дни.”* Гетите - обитатели на най-голямото свое религиозно и политическо средище, като истински последователи на Залмоксис, били безспорно вегетарианци.

Погребенията на кучета са много и разнообразни. Разсечени по дължина или с отделно погребана глава, положени в яма или при насипването на могилния насип, те имат очевидно изключително значение в сакралния живот на гетите. Те отглеждали кучета с изключително големи размери от специална и непозната днес порода. Не случайно тотем на гетите /Fol, Chichikova et alii, 1986/, посредник между човека и бога, пример за сила, справедлив социален живот и саможертва, било кучето/вълкът. Тайнството на превръщането на човека във вълк било мистерия на военските и мъжки аристократични общества. Силата на тези мистерии се съхранила много дълго.

Затова и не е случайно, че името на свещения център на гетите *“Градът на вълците”* или *“Градът на светлината”*, със сигурност му е било дадено още в тези времена.

ЗАЛМОКСИС - ЦАРЯТ, ЖРЕЦЪТ И БОГЪТ НА ГЕТИТЕ

Залмоксис, цар, жрец и бог на гетите, последовател на Орфей, посветил гетите в учението за безсмъртието. Залмоксис познавал мъдростта на Египет и красотата на числата още преди Питагор. Херодот разказва за този странен бог още на фона на събитията от 514 г.пр.Хр.

Той събирал по-първите от тях и им проповядвал, че *“нито той сам, нито сътрапезниците му, нито потомците им ще умрат, но ще отидат след смъртта си при бога, където има всичко в изобилие”*, т.е. в нещо като християнския рай. Той умрял и след три години възкръснал от гроба и така убедил траките, че е прав. Според гърците от Пропонтида и Понта Залмоксис не бил цар, а роб на Питагор. Връщайки се в родината от Самос, където живеел този древногръцки философ, той започнал да проповядва питагоровото учение за безсмъртието на душата. Херодот обаче смята, че Залмоксис е живял много преди Питагор.

Проповедите на Залмоксис били изричани на трапезата и вярващите в него били сътрапезниците, а според Страбон Залмоксис бил не цар, а пророк. След смъртта му други жреци изпълнявали като пророци същата длъжност и така било и по времето на Страбон. И гетският цар Бурбиста, за да държи в покорство траките, се ползвал от съветите на магьосника Декеней, научил в Египет поличби, по които възвестявал волята на боговете. Херодот говори за Залмоксис само при гетите и казва, че има обичай при царя да има жрец-пророк, съществувал в неговото време, и че този жрец бил наричан бог. Планината и

реката, където се извършвали прорицанията, били свещени. При Залмоксис изпращали пратеник, когото подхвърляли върху остриетата на три копия.

Залмоксис бил почитан и като бог-лекар. Както се вижда от сведенията на Платон, неговите жреци лекували с припяване и билки. Платон, по думите на Сократ, наричал мистичния кръг, образуван около неговия култ, „*лекари на Залмоксис*“. Те лекували по-добре от гръцките лекари, защото същността на лекуването им била в един принцип, който и сега съществува в модерната медицина – да не лекуват болната част от организма без да въздействат на целия организъм.

Според Хезихий (V в.) Залмоксис означава Кронос, танц и песен. Кронос бил начело на старите божества в гръцкия свят, или титаните. Негова жена е Реа, която скрила сина си Зевс, за да не бъде погълнат от баща си. След като Зевс победил баща си, Кронос станал бог на подземното царство и на мъртвите. Кронос обаче не бил популярен бог сред гърците, за разлика от траките.

Представата за Залмоксис го свързва с бурните събития и далечни територии на южното и източно Средиземноморие, в които траките достигнали при своите миграции по море във времената около Троянската война

СВЕТИЛИЩАТА НА ГЕТИТЕ В СБОРЯНОВО

Впечатляващ в устройството и архитектурата на тракийското средище е забележителният контраст между светилищата и гробничната архитектура.

Най-старото светилище на гетите тук е разположено на високото плато „*Камен рид*“. То е основано още в края на II хил. пр. Хр. Голямата площ от 47 кв.м. била оградена от север и юг с невисоки каменни стени. Входът бил от юг. Непосредствено зад южната стена, върху каменна площадка, се намирала зоната на олтарите. Тук многобройни глинени огнища, следи от горене, цели и натрошени съдове, глинени идоли и магически предмети показват колко активно е било посещаването на светилището в ранните векове на I хил. пр. Хр. В централната му част се намирал участъкът с ритуалните ями. Откривани в някои от тях групи съдове са свързани с традицията да се полагат дарове, най-често в чест на Богинята-майка.

И във времето на великолепните гробници тук били изградени върху каменна площадка два обикновени каменни кръга – единият с каменен олтар в средата – Аполонов символ, другият – с вход от север и прераждащо се през хилядолетията и съществуващо и днес дърво - символ на близката Артемида. Така на високото плато траките изградили своето светилище, посветено на небесните светила (Гергова).

Другото светилище, край обожествяваните скали и водни извори, е в самото сърце на резервата. В двора на текето Демир баба са открити останки от няколко последователно изградени едно над друга тракийски светилища. Свързано с култа към скалата и водата, към силата на Земята – Великата богиня и към слънчевия бог, това светилище запазило своето значение през цялото I хил. пр. Хр. през римската, ранната и късната средновековна епоха, и до днес. Култовата практика в него поддържа легендите за великана, дарител на блага, Железният баща – Демир Баба, олицетворяващ прехода от бронзовата към желязната епоха. Към II-I в. пр. Хр. може да се датира и един малък глинен съд с 56 сребърни римски републикански монети, заровен между символичните каменни кръгове на едно друго култово място.

ГРАДЪТ

Градът на гетите, създаден през втората половина на IV в. пр. Хр., заема огромното плато с площ над 100 дка. Той е ограден с мощна каменна стена с ширина над 3 м. На места тя е двойна, със спускащи се към долината напречни каменни стени, които да защитават града от всички страни.

С влизането през южната порта от лявата страна се намирал малък храм, вероятно посветен на богинята Фосфорос /Артемида/ като закрилница на градовете. Посветителният надпис на гърка Менехармос за богинята говори за пъстротата на населението и контактите на средището. Централната част на града била заета от улица с разположени жилища и работилници за обработка на бронз, сребро и злато, на желязо. Работилници за керамика и за костени предмети, както и за сечене на имитации на монети, говорят за изключителното значение на този град като икономически, стопански и търговски център. Особено важен факт е, че от всички проучени в България тракийски центрове тук е намерена най-голямата колекция на амфорни печати от островите Тасос, Родос, Кос, от Атика и др. Очевидно градът играел основна роля в търговията на Гърция с вътрешността на страната, а и по Дунава към сърцето на Европа.

Множество глинени есхари с украса напомнят за специфичния култ към домашното огнище и може би към Великите самотракийски богове, към кабирите. Градът няма аналог със своята укрепителна система, която го прави истинска твърд.

ГЕТСКАТА ДИНАСТИЯ

Средището на гетите не е анонимно. Гетската династия е известна не само с полумитичната фигура на гетския цар, жрец и бог Залмоксис от края на II и началото на I хил. пр. Хр.

Сред историческите фигури от IV в. пр. Хр. нататък, гетският владетел Котела вече е съюзник на Филип II Македонски, а неговата дъщеря Меда е една от съпругите на Филип. Много е вероятно и Александър Велики, неговият син, да е минал оттук, ако се съди по някои източници. Великолепието на гробниците съвпада с едни от най-забележителните моменти в историята на гетската държава.

Наследникът на Александър Велики – Лизимах, е победен от гетския владетел Дромихет, който го приема в своя полис Хелис. Най-вероятната локализация на този полис е именно в Сборяново. Приемът на Дромихет включвал поучителното сервиране на победените македони в сребърни съдове, а на победителите гети – в обикновени глинени съдове, чрез което Дромихет демонстрирал своето морално превъзходство над Лизимах. Сключеният договор бил укрепен с нов династически брак между гетската и македонската династия. Една от причините за сломяването на Лизимах била силната жажда. Може би именно животворната изворна вода в центъра на гетската територия я утолила. Според моралиста Плутарх, който описва предаването на Лизимах и войниците му на Дромихет и упреква пълководеца заради неговия стремеж да покорява нови земи, Лизимах възкликнал: *“Богове, как заради малко удоволствие направих себе си от цар роб!”* /Йорданов, 1992, 210/.

Една келтска гривна за крака, намерена при портите на града, разказва за тесните връзки с келтския свят. Много бронзови и златни фибули и оръжия свидетелстват за силното влияние на келтите и тяхната култура в някои области. Мечът, с който е изобразен единият оръженосец на царя в Свещарската гробница, е също келтски тип.

Вероятно именно в тези времена, когато келтите вече присъстват в гетските земи, се е осъществявало особено силно влиянието на гетската религия върху келтските жреци – друидите. Само така може да се обясни и написаното векове по-късно от някои автори твърдение, че келтските жреци били възприели учението за безсмъртието на душата именно от Залмоксис.

И влиянието на гетите върху германските племена датира от това време. В гетските земи се появили първите германски племена по черноморския бряг. Шокиращата близост между митовете за боговете на гети и германи, и особено между тяхното изкуство и предмети, свързани с религиозни обреди, могат да бъдат обяснени именно с тези ранни връзки /Гергова, 2005 б/.

РИМСКАТА ЕПОХА

Какво е станало, когато земите на гетите са включени в римската провинция?

Политическото значение на някогашната гетска столица очевидно изчезнало. Центърът на независимите гети се пренесъл северно от Дунава, където около средата на I в. пр. Хр. начело на гетската държава, простираща се от североизточна Тракия до Месамбрия, застава могъщият Буребиста.

Какво е открито от този период?

Множеството монети в западната част на вече загубилия своето значение тракийски град говорят за непрекъснато човешко присъствие в района на светилището. Находки от селищната могила в долината на реката и на високия бряг - керамика и оброчни плочи, подсказват как светилището, свързано с многоликия бог - Тракийския конник, съхранило значението си. Жертвени ями от римската епоха са открити на върха на Гинина могила и около Голямата Свещарска могила, където по време на разходка членовете на Кеманларското археологическо дружество открили две ритуални ями с оброчни плочки на тракийския конник.

Най-интересен е надрасканият с остър предмет върху един от блоковете на разрушената тракийска гробница под Голямата Свещарска могила надпис: *"Маркус направи оброк"*. Този рядък надпис говори за съществуването на кръговете от посветени, които живеели аскетично и мирно, поддържали дарбата за предсказания и високото си интелектуално ниво, сливали мистиката с философията.

През I в. римският географ Кл. Птолемей поставя не случайно в тази част на провинцията своя Даусдава, или Вълчия град. Птолемей е ползвал много по-ранни карти и сведения на гръцки автори и затова неговата първа карта била също на гръцки език. Вълчият град или още Градът на светлината е търсен отдавна от изследователите. Продължаването на религиозните традиции в района, свързани с тотемния прародител на даките – от даос - вълк или светлина и град, на съществуването на религиозните общества, в които вълкът или кучето са модел на аристократично и воинско поведение, на саможертва и безсмъртие, е едно непряко доказателство, че именно тук трябва да търсим Даусдава /Гергова, 1986 с л-ра/.

Как са се преплитали местните орфически и залмоксисови традиции с новата християнска религия може да се прочете в житието на св. Дазий, живял в Дуросторум /дн. Силистра/ по времето на императорите Максимиан и Диоклециан. Запазен бил обичаят сред войниците всяка година да се чества славният празник на Кронос. Този, комуто се паднал жребият, бил пременян, явявал се пред народа по образ и подобие на самия Кронос и получавал дръзка и безсрамна власт над целия народ. Когато се изпълнели 30 дни този, който носел царските одежди, като извършвал срамните и беззаконни игри, веднага

бил принасян в жертва на беззаконните и скверни идоли, като бил посичан с меч.

Дион Касий пък казва, че по времето на император Елагабал /218-222 г./ някой си, като се представял за някакво божество и носейки облеклото на Александър Велики, посетил местата около Дунава, минал през Мизия и Тракия като бакханствал с още 400 души с тирсове, облечени в небриди /еленови кожи/, и, без да извърши нищо лошо, изчезнал.

Очевидно и до VI в. били запазени традициите, създадени и изпълнявани в земята на гетите. Следователно, когато славяните и българите се появили, много от тракийските обичаи били запазени и заварени при тяхното заселване.

РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Вече близо век и половина едно послание, оставено на поколенията от великия български владетел и строител – хан Омуртаг, вълнува изследователите и въображението на българите, събудено след откриването на неговия надпис върху една от колоните в църквата „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново.

„Кан сьубиги Омуртаг, обитавайки в стария си дом, направих преславен дом на Дунава и, като измерих разстоянието между двата всеславни дома, направих на средата могила, а от самата среда на могилата до стария ми дворец има 20 000 разтега, и до Дунава има 20 000 разтези. Споменатата могила е всеславна и, като измериха земята, направих този надпис. Човек, дори и добре да живее, умира и друг се ражда. Нека роденият по-късно, като гледа този надпис, да си спомни за онзи, който го е направил. Името на владетеля е Омуртаг, кан сьубиги. Дано бог го устои да живее сто години.“

Къде е всеславната могила – само мемориален знак или и гробница на самия хан? Дали не е тук, на осветената от гетите преди хилядолетия свещена земя, намираща се на еднакви разстояния между Плиска и Дунава, към острова недалеч от Силистра Пъкулул луи соаре? Към Голямата Свещарска могила, най-високата в цяла Североизточна България, отдавна са насочени погледи и мисли. Посещавана от големи учени като Г. Фехер и Б.Филов, от царски особи и родолюбци, и днес вече започнатите разкопки на т. нар. Омуртагова са много затруднени. Нейното цялостно разкопаване ще даде отговор и на този въпрос.

Как се вплитат вижданията на българите за света и отвъдното и какво е тяхното поведение при срещата с величествените могили, издигнати от траките, и мистичността на свещеното място. В Сборяново българското средновековие вече присъства с няколко интересни, впечатляващи не с грандиозност, а с многозначност открития. Не много мощна стена, датирана от времето на Първата българска държава, като чели огражда по един странен начин могили от Източния некропол на Сборяново. Между тракийските могили от източния некропол, в гората, вече е открита и една малка могила с каменен ритуален градеж – дъга, насипана от българите в VIII-XIX в. и натрошен в нея глинен съд.

Възможно ли е всеславната могила да е била насипана или донасипана тук?

Въпросът остава, но култовият център на гетите със сигурност подсказва интересни сравнения в културата и вярванията на тези, които издигали могили. И мъдрото отношение към смъртта, и жертвопринасянето на коне и кучета, и особено рядко практикуваното в света погребване на починалия мъж с живата му жена, ако са от знатен род, се срещат в погребенията и на траки, и на българи. Българите служели на слънцето, на месеца и на останалите звезди, а Омуртаг изтъквал на християнина Кинамон тези, които почитали за богове слънцето и месеца, и го принуждавал да се чуди на велелепието им.

Много е вероятно, като имаме предвид честото споменаване на масагетите - част от гетските и мизийски племена, които по времето на Троянската война в движението си на изток достигнали земите отвъд Каспийско море, и на българите, като техни съседи в Азия, да се предположи, че тази близост е довела до споделянето на общи идеологически виждания още около средата на I хил. пр. Хр.

Руините на голям ансамбъл от каменни градежи от времето на Първата българска държава /VIII-XI в./ са разположени на двата бряга на реката, в местността Бювен късъбъ или Града на доверието. Вкопани в земята и облицовани с камъни полуземлянки със заоблени стени и големи засводени пещи показват, че техните строители все още пазят традицията на юртата, донесена от северочерноморските степи. Хромели говорят за металолееене и зърнообработка. Сензация на проучванията през 2004 г. бе откриването на малък каменен параклис. В основата на еднокорабната каменна постройка бе намерен бронзов кръст – енкалпион, с надпис на едната страна: „Исус Христос Побеждава /ИСУС НИКА/“ и на другата: „Богородице помагай“ - най-известната литургична акламация. Тя се свързва с чудодейния сън на Константин Велики и видението на кръста, с победния вик през 431 г. по време на осъждането на Нестор на III-ти вселенски събор. Масивните каменни стени зад параклиса потвърждават предположението за съществуването тук на ранносредновековен манастирски или владетелски комплекс, град на доверие и сигурност за приелите християнството.

Върху един необработен камък в оградната стена е връзана с остър предмет „*дама*“ - няколко вписани един в друг правоъгълници с напречни линии. Не само сред гражданството на столиците и в големите български манастирски комплекси, но и тук така наричаните „*бесовски игри*“, като шахматът и дамата, били много популярни. Дамата, чиито най-ранни имена – „*корай*“ или „*вавилон*“, са с източен произход, е един от най-разпространените символи за обясняване на организацията на света. Тя е била включена в планирането на много сакрални градежи. Този най-прост модел на тибетската мандала бил познат в Китай още през II хил. пр. Хр., в Тракия през I хил. пр. Хр, включително и в ранносредновековна България.

В едно писмо на цариградския патриарх Теофилакт до българския цар Петър I сред споменатите имена на създатели на еретични учения е това на Буда, а България била наречена Будия. В него се казва, че у Волгокамските българи до X в. имало и „*брахмански закон*“. Затова не е учудващо, че в земята на с. Завет е намерена и една бронзова статуетка от X в., която може да бъде идентифицирана с индийското божество Джайна.

В Сборяново докосванията на големи философски учения и религии не са неочаквани. Тази древна основа на учения, свързани с тайното познание, с мистериите, били основата, върху която то се оформило като изключителен свещен център. Затова не е случайно, че именно тук било изградено и може би най-значимото светилище на алиантите – това на Демир баба.

**SBORIANOVO –
FROM PREHISTORIC TIMES
TO THE LATE MIDDLE AGES**

(Abstract)

Dr. Diana Gergova

A prehistoric burial mound, a Thracian sanctuary, a necropolis, a township surrounded by thick stone walls, an early Christian Bulgarian chapel, an alawi tekke,

signs of Buddhism and Judaism, a constant stream of visitors – Christian, Moslem and nonreligious – all of these are an integral part of Sborianovo. The sacred place was initially built by the Thracians and became an important crossroad at the end of II mill. B.C. It continues to hold its importance today. Its name means a place for meetings and gatherings. On its territory are situated some of the best known Thracian sanctuaries on Bulgarian land – placed officially under the protection of UNESCO, the project's title is Sweshtarska king's grave.

The earliest human presence in the area dates back to the V mill. B.C. and is concentrated on the higher bank of the river. In the valley a settlement mound and a necropolis have been uncovered. However, the most important remains are in connection with the cult and political centre of the Getae. The sacred sites and the township are surrounded in a radius of 2 km by more than a hundred Thracian mounds. The highly original way the Thracians used to build their settlements is explained by the influence exercised by their religious doctrines.

The narrow connection the Gatae had with an ancient religious belief is attested by the image and role of their king and high priest – Zalmoxys. His other name was Kronos, the god who presided over the ancient gods of the Greek, the one who ruled over the Titans, his popularity was greatest amongst the Thracians. Zalmoxys has been connected to Pythagoras and Egypt. He is a god, healer and an augur, preaching "*orphic*" immortality to his companions at feasts. The augurs were known as "*goetes*" which could explain why the Thracians were called Gatae. There was always an augur present next to the king and he was known as a high-priest and god.

The excavations in Sborianovo give us a clear indication as to how the sacred mountains and rivers of the Gatae looked. The sanctuaries uncovered on the high plateau "*Kamen Rid*", date from the end of the II mill. – to the middle of the III century B.C. The excavations made in the yard complex of Demir baba teke are a testament to the aspirations of the ancient Thracians for harmony and unity with nature. Everything they built, no matter how symbolic and on what scale was moved by that desire.

The architecture of burial installations was mastered to perfection by them. The position of the necropolis is astronomically determined, and in direct connection with the Thracians' belief in the astral immortality of the soul. The one hundred earth mounds made between the middle of the IV and middle of the III century B.C. were constructed as a direct reflection of the constellations seen by them in skies. Some of those were the Great Dog, Orion, Eridan, etc.

The grave architecture is characterized by details, plans and positioning typical for the local traditions of the megalithic architecture. The necropolis, decorated with caryatide figurines of the Gatae royal couple, greatly resembles temple-mausoleum and is unique with its colorful paintings and sculptures.

A massive cube-shaped stone in the antechamber was positioned along with the necropolis in accordance with the winter solstice at the end of the IV and the beginning of the III century B.C. Another remarkable characteristic is the fact that the stone gates to two of the graves open on specially made grooves. The closest parallels to the Gatae's sanctuaries could be found only in some of the greatest centres connected with the influence of orphism found on the northern coast of the Black sea, in Macedonia and the south of Italy.

The social status of those buried was reflected in the variety of sanctuaries discovered as well as in the way the dead were buried. The differences were in the placing of the body, the burning of the body or the secondary burial of the bones. Chemical analysis on human bones dating from that period confirms what was said by Strabon that the Gatae were vegetarians. It was said that "*the restrain they*

practiced from eating animal flesh was prescribed to them by Pythagoras and that it was inspired directly by Zalmoxys”.

The sacrificial offerings they made were of horses and a great number of large sized dogs they specially bred for the purpose. The wolf was the totem of the Gatae and the Dacians and this could explain the major role the dog and the wolf played in burial practices. The turning of the man warrior into a wolf is one of mysteries of primitive aristocratic societies. The discoveries made at the site present us with plenty of reasons to make the assumption that the Gatae cult centre is the long looked-for Dausdava settlement, which was put on the map by the Roman geographer Cl. Ptolemy and was translated as “*City of the wolves*”.

The town founded by the Gatae in the second half of the IV century was surrounded by a powerful wall 3 m thick encompassing more than 10 hectares of land. Inscriptions honouring the goddess Phosphoros(Artemide) were discovered along with dwellings containing clay altars, workshops where bronze, gold and silver were processed. Coin like objects were also found. The isotope analysis of lead from the necropolis and the town reveal the extensive trade the Gatae conducted, importing different metals, wine, olive oil, luxury ceramics, etc. Some of the places they imported from were Lavrion, the eastern Rhodopes, Tasos, Haldikidi, the Greek islands, the western part of Asia Minor. A stone quarry was active in the vicinity.

The dynasty of the Gatae kings was involved in important political and military events. The heavily defended town was most probably the polis Helis, in which according to Liodor the Gatae king Dromihet organized a great feast to commemorate his victory over the Macedonian general Lizimah with whom he then signed a treaty.

In the period II-I century B.C., with the exception of the sanctuaries, this powerful political and economical centre begins to lose its significance. In the construction of their sacred political capital, the Gatae made use of their extensive knowledge in mathematics, astronomy, architecture, sculpture and visual arts. The discoveries confirm what we know from the ancient sources, that the Gatae were spiritually superior to other people. It is now accepted that the Celtic druids accepted the concept of immortality through Zalmoxys and the Thracians. In the Hellenic era those ideas were able to reach even the Palestine. Finds discovered by research are able to confirm the close relations that existed between Celts, Germanic tribes and Thracians.

Evidence for the continuing functioning of the cult centre in Roman times is produced by the discovery of coins, ceramics, ritual holes and a small fortress “*Kaleto*”. The local orphic and Zalmoxysian tradition become intertwined with the new Christian religion and the traditions of the newcomers – Bulgarians and Slavs. Mounds from the early Bulgarian Middle Ages, the settlement called “*The city of Trust*”, the early Christian chapel, the bronze cross – encolpion are all related to the first Bulgarian state.

The cult centre of the Gatae exhibits interesting similarities that exist in the culture, the belief in immortality and in some aristocratic rites between the Thracian and the Protobulgarians. Those resemblances are probably due to the contacts that existed between the two tribes along the eastern shore of the Black Sea. The presence of eastern religions and influences can be judged by the existence of a bronze sculpture of Jaina, confirming that the Bulgarians had an active “*Brahman Law*”.

It is not an accident that the most significant shrine of the Alawi Shiite, that of Demir Baba with its exquisite architecture, beautiful interior decoration and the superior design of the gate was made in the XVI century on top of the foundations of the ancient Thracian sanctuary.

All that has been discovered in the centre concerning the great philosophical teachings, the religious ideas of immortality, the concept of the divine nature of man, the secret societies that keep the wisdom and look for the mysteries of life make the understanding of this site a significant contribution to civilization.

Translated by
Alexandre Tontchev

SBORYANOVO - TARİH ÖNCESİ VE GEÇ ORTAÇAĞ ARASINDA

(Özet)

Dr. Diana Gergova

Tarih öncesi köy höyüğü, Trak tapınakları, türbeler ve kuvvetli çift taş duvarlı şehir, erken Bulgar Hıristiyan küçük kilise, yerleşim yeri ve höyükler, alevi tekkesi, Budizm ve Musevilere ait işaretler, bugünlere kadar akın eden Hıristiyanlar, Müslümanlar ve ateistler - işte bu Sboryanovo. Kutsal yer Traklar tarafından önemli bir Dörtyol ağzına İ.Ö.II. yy'da kurulmuştur ve bugünlere kadar böyledir. İsmi anlamı büyük pazar ve karşılaşma yeridir. Burada Bulgar topraklarında bulunan Trak türbelerinden en görkemlisi yer almaktadır-UNESCO tarafından koruma altına alınan "sveštarska" (mumcular) kraliyet türbesi.

Yüksek der kenarlarında en erken insan kalıntıları İ.Ö. 5 bin yıl öncesine ait olmasına rağmen, vadide İ.Ö. 4 bin yılına ait köy höyüğü ve nekropol (mezar) bulunmaktadır. En önemli kalıntılar Getae ibadet ve politik merkezine aittir. Tapınaklar ve yerleşim merkezi 2 km'lik yarıçapta 100 den fazla Trak höyüğü, tapınaklar ve avlu duvarı ile çevrelenmişlerdir. Orijinal yerleşim biçimi Trakların - Getaelerin dini öğretisi tarafından belirlenmiştir .

Getaelerin olağanüstü dar ilişkisi kadim dini tabaka ile onların çarları, putperest rahibi ve tanrı Zalmoksis ile ayrıca belli oluyor. Kronos olarak isimlendirilen Yunan dünyasında eski tanrıların baş tanrısı - titanlar Traklar arasında en meşhurdur. Zalmoksis, Pitagor ve Mısır ile bağlantılıdır, o tanrı-doktor ve peygamberdir, yandaşlarına orfeus ölümsüzlüğü öğretmektedir. Peygamberler "goetes" olarak isimlendirilmişler ve muhtemelen bu getaelerin isimlerini açıklamaktadır, her zaman çarın yanında tanrı olarak isimlendirdikleri putperest rahipleri-peygamber bulundurlarmış.

Sboryanovo'daki kazılar Getilerin kutsal dağ ve dereleri nasıl gördükleri hakkında çok net bir bilgi vermektedir. Kamen rid yaylasındaki tapınaklar (İ.Ö. II yıl sonlarında III yy ortaları) ve Demir Baba tekkesinin bahçesinde, Batı nekropolün höyüklerin yanındaki taş yuvarlaklar, mütevazı ve sembolik yapılar doğanın harmonik ve incitilmeme çabasını göstermektedir. Tapınakların mimarisinin mükemmeliyeti ve nekropollerin astronomik oryantasyonu ile üstün bir kontrast içindedirler. Bunlar ruhun astrolojik ölümsüzlüğün inancı tarafından belirlenmiştir.

İ.Ö. 3 ve 4yy.ların ortasında 100 höyük gruplandırılmıştır bunlar Saman yolunun maddi temsilcisi ve Doğu nekropolde Golyamoto Kuçe (Büyük köpek), Orion, Eridan, İkizler ve Batı nekropolde Yay takım yıldızların yansımasıdır. Bunlar büyük ihtimal Trakların iki elit grubu ile bağlantılıdır.

Tapınakların mimarisi eşsiz şemalar ve spesifik mimari detaylarıyla ayırt edilmektedir. Bunlar yerli megalitan mimarinin yerli gelenekleriyle bağlantılıdır. Getaelerin kraliyet çiftinin kariatid mezarlığı mükemmel mimari, heykeltıraş (10 adet kariatidi) ve ressamlığın birleşmesiyle tapınağı andırmaktadır. Tek gerçek mimari unsur Hıristiyan mimarisinin otlar duvarların erken prototipi hükümdarın locası önünde taş naiskostur.

Girişteki küp şeklinde büyük bir taş İ.Ö. 4. yy sonu ile 3. yy başında tapınağın kış mevsiminde güneş durumu ile yeni yılın doğuşu için oryantasyon sağlar. Diğer bir özellik de, iki küçük höyüğün özel oyuklarda kayan taş kapılarıdır. En yakın paraleller, Getae tapınakların Kuzey Kızıl Deniz bölgesi, Makedonya, Güney İtalya ve hatta Filistin'deki Orfeuşçuluk merkezleriyle bağlantılıdır.

Defnedilenlerin sosyal statüleri, türbelerin (mezarların) çeşitliliği ile yansıtılmıştır. Ayrıca defnedilme şekli ile de cesedin yerleştirilmesi, cesedin yakılması, kemiklerin tekrar gömülmesi bu çeşitliliği belirtmiştir. Strabon tarafından söylenen Getaelerin vejetaryen oldukları ve "hayvan yemekten kaçınma, Pitagor tarafından talimatı verilmiş, Zalmoksis tarafından Getaelere nakledilmiş" sözleri kimyasal analizlerle kanıtlanmıştır.

Kurbanlar, atlar ve büyük boyutlarda özel soydan çok sayıda köpeklerdir. Kurtlar, Getaeler ve Dakiler için totemdir ve bu köpeğin/kurdun defnetme pratiği ve sanatındaki önemli rolü açıklamaktadır. Erkek savaşçının kurda dönüşmesi aristokratların gizlilikleri arasındadır. Buluşlar Getaelerin ibadet merkezlerin uzun zamandır aranan Dausdava olduğu, haritaya Romalı coğraf Kl.Ptolomey tarafından konulmuş ve "kurtların şehri" veya "güneşin/ışığın şehri" olarak tercüme edilmiş olduğunu gösterir.

Buradaki buluşlarla diğer bir tarihi şehrin ismi ile bağlantılıdır. İ.Ö. 4.yy'ın ikinci yarısında burada 100 dekar alana kurulmuş olan Getae şehrin 3 m kalınlıkta çok güçlü surları vardır ve Fosforos/Artemida Tanrıçası'na hitaben yazılmış yazılar bulunmuştur, ayrıca killi mihraplı evler ve bronz, gümüş, altın, demir, kemik, seramik ve imitasyon para yapımında kullanılan atölyeler bulunmuştur. Çok sayıda anfor mühürler ve mezarlardan ve şehirden kurşunun izotop analizleri Getaelerin Lavriyon, Doğu Rodoplar'dan, Tasos ve Halkidiki, Yunan adası ve Batı Küçük Asya'dan metal, şarap, zehtin ve lüks seramik ithal ettiklerini göstermektedir. Taş ocakları yakın çevrede işlem görmekteymişler.

Getaelerin kraliyet hanedanı önemli siyasal ve savaş olayları ile ilişkilidir. mustahkem şehir büyük ihtimal Helis'tir. Burada Diyodor'a göre, Getae kralı Dromihet büyük bir ziyafet organize etmiş Makedon ordu kumandanı Lizimah'ı galip etmesi nedeniyle ve onunla barış anlaşması imzalamış. İ.Ö. 2-1.yy.da tapınaklardan farklı olarak bu önemli ekonomik iktisadi ve ticari merkez kendi önemini kaybeder.

Getaeler, kendi kutsal ve politik başkentini kurarken matematik ve astronomi, mimari ve geometri, heykeltıraş ve ressamlıktaki kaide değer bilgilerini kullanmışlardır. Buluşlar antik yazarların söyledikleri Getaelerin diğer uluslardan manevi üstünlüklerini kanıtlamaktadır. Keltliler ölümsüzlüğü bilhassa Zalmoksis'ten almışlardır ve Yunan devrinde bu fikirler Filistin'e kadar uzanmıştır. Buluşlar Keltliler, Germanlar ve Traklar arasındaki dar ilişkileri kanıtlar, ayrıca Getaelerin ve Filistin'deki türbelerin mimari ve dekorasyon arasında benzerlikler vardır.

Roma zamanında da tapınakların fonksiyonu korunduğu paralar, seramik, adak yazı taşları ve tören çukurları, nadir yazı " *Markus kurban eti*" ayrıca küçük kale " *Kaleto*" varolmalarından anlaşılır. Yerli orfeus ve zalmoksis gelenekleri yeni Hıristiyan diniyle olduğu gibi yeni gelen Bulgar ve Slavlar'ın gelenekleriyle karışmıştır.

Birinci Bulgar devleti asrına ait erken bulgular ortaçağı, " *Güvenin şehri*" adı verilen yerleşim yeri ve erken Hıristiyanlığa ait küçük kilise ve bronz haç - enkolpiyonlar yer almakta. Getaelerin tapınak merkezi Traklar ve Bulgarlar'ın kültürel ve ölümsüzlük inancı, aristokratik törenler ve esaret arasındaki benzerlikleri hakkında kopya vermektedir.

Bu yakınlık muhtemelen daha İ.Ö. 1.yy.zamanında Karadeniz'in kuzey ve doğu kıyılarında bulunan iki millet arasındaki temaslara dayanır. Çok sayıdaki çentilmiş " *dami*" (damlar) ve bronzdan yapılmış Cayna heykeli doğu dinlerin etkileri ve hayat tasarımı hakkında bilgi verir. Ayrıca tapınağı Demir Baba ender mimarisi, iç

ve duvar süslemesiyle 16.yy.da Tırak bunlar Bulgarlar'ın "*Braham kanunları*" olduğuna dair işaretlerdir.

Tesadüf olmayan ve en önemliler arasında yer alan Alevilerin ve Şiilerin tapınağı temelleri üzerine inşa edilmiştir. Buluşlar ve anıtlar gösterir ki, büyük felsefi öğretileri ve dinler ölümsüzlük fikri ve insandaki tanrısallıkla bağlıdır, gizemcilik ve mistik bu kutsal merkezin müstesna önemini belirler.

Translated by
Dimitar Petrov and Svilen Marinov

СВЕЩЕНИ СГРАДИ В ДВОРА НА ТЕКЕТО НА ДЕМИР БАБА

д-р Ана Балканска, ст.н.с. д-р Диана Гергова

Археологическите разкопки на обекта Демир баба теке /вътрешния двор/ се правят за пръв път през 1983 г. и продължават редовно до 1989 г.¹ През 1994 г., едновременно с консервацията на късния паметник, се правят сондажи вътре в централната сграда на текето. Изследва се теренът под нейното подово ниво, в подножието на двата скални масива, включени в основите на алианския култов паметник, от вътрешната им страна. Същевременно, направата на дренаж в подножието на северния масив разкрива основата му отвън.

Направените наблюдения се оказват от изключително значение за обясняването на характера, ролята и значението на групата скални масиви. Оказа се, че те са попаднали на това място допълнително. Отцепили са се от близкия, надвиснал от запад скалист бряг на Камен рид, при сеизмична катастрофа, станала около 250 г. пр. Хр., разрушила насрещния град, документирана и в гробниците от некропола му.² Събитието вероятно се е превърнало в знамение за създаването на следващото светилище - вече скално, на традиционното свещено място, върху развалините на глинобитното светилище, което пазело тракийския глинен омфалос. Тук съществували две последователни по-ранни светилища. Земетресението вероятно е *terminus post quem* за възникването на третото скално светилище.

Второто по време светилище заемало междинния слой в тракийския културен пласт. То е засвидетелствано с останки от разрушена глинобитна постройка и принадлежащи към уредбата ѝ култови обекти. Поради по-късните строителни работи и иманярските изкопи не е възможно да бъдат изцяло възстановени планът на постройката и точните ѝ размери.

Според строителното петно, белязано от запазената на места подова глинена мазилка, култовата постройка е била продълговата, четириъгълна, с приблизителни размери 13 x 4 м в посока запад-изток. Изградена е била в глинобитната техника на примитивното жилищно строителство на северо-тракийските гетски селища през IV-III в. пр. Хр.

Изпод тухлената маса на повалена хоризонтално напред надлъжна стена бяха открити в западния и южния край на помещението останки от два правоъгълни подиума на разстояние 7,5 м. помежду им. Те са били обградени с ред неголеми /20 x 15 x 10 см/ грубо дялани, плоски камъни. Според възстановения план на източния подиум размерите им са били 2,5 x 1,5 м., ориентирани по дължина север-юг. Направени са от дебел пласт глина върху подложка от чакъл и пръст и са издигнати на височина 20 см от подовото ниво. Наблизо бяха открити късове декоративна глинена мазилка, с гладка повърхост и украса от отпечатани с шнур геометрични мотиви, и с челна профилировка - фрагменти от подиумите. Подиумът е представлявал свещена маса за храните, поднасяни в дар на божеството.

В средната част на помещението, близо едно до друго, но на две последователни нива, (което показва, че вероятно не са били използвани

¹ Балканска, А., Тракийското светилище от втората половина на I хилядолетие пр.Хр. – *Terra Antiqua Balcanica IV*, 1990, с.80; Тракийското светилище при “Демир баба теке”, Сборяново, С., 1998. (*The Thracian sanctuary at “Demir baba teke”*.)

² Балканска, А., 1998, с.69 сл., обр. 46 – 47, план 3; Стоянов, Т., Гетската столица при Сборяново – проучвания, резултати, исторически проекции. – *История*, 1996, № 5 – 6, с. 88; Gergova, D. J. Iliiev, V. Rizzo. Evidence of a seismic event on Thracian Tombs dated to the Hellenistic period (Svestari, Northeastern Bulgaria) – *Annali di Geofisica*, vol XXXVIII, 5 – 6, 1995, p. 919 – 926.

едновременно), бяха разкрити две кръгли изпъкнали глинени формирания, наподобяващи по форма релефно изображение на сфера с диаметър 1 м и височина в зенита 10 см. Изгладената повърхност е огладена, с тухлено-червен цвят. По-горното, западно съоръжение, е повторение на по-ранното – източното, и е било моделирано вероятно с обновяването на подовата мазилка на помещението. Това говори за особеното значение на този култов обект, за мястото му в определен ритуал, който е изисквал неговото възстановяване и обновяване.

Проучванията в двора на текето продължиха през 2004 г. във връзка с благоустроителните дейности в района му. Тогава продължи проучването северно и покрай самата сграда на текето. Неочаквано бе открит още един кръгъл глинен олтар-омфалос в непосредствена близост до каменната стена на най-късното тракийско светилище и на нивото на откритите по-рано два глинени кръгли олтара. Този олтар лежеше върху равна глинена замазка на плосък глинен олтар, принадлежал на най-ранното тракийско светилище. Цялото пространство около глинения олтар бе от обгоряла пръст. То се оказа оградено от югозапад от абсидна каменна стена, която лежеше непосредствено под каменните блокове от основата на текето, а в участъка на стъпаловидния каменен олтар ограждаше скалния къс, лежащ в основата му и разкрит при археологическото проучване. До абсидната стена бяха открити множество фрагменти от голям глинен питос, някои от които поради бетонирването на участъка не бе възможно да бъдат проучени. Може да се предположи, че този питос е бил част от задължителния инвентар на тракийското светилище. Подобни питоси са известни и от други тракийски светилища, като например при с. Левуново, където питосът бе намерен в помещението със свещения олтар. Откритата абсидна стена позволява да се създаде една по-точна представа за устройството на светилището през един от етапите на функционирането му. Тази стена показва, че по време на втория етап то има план като прочутите гетски светилища, открити в земите северно от Дунава. Те всички имат една абсидна стена и правоъгълен план, а в центъра - често правоъгълно помещение с една абсидна стена. Така вероятно е изглеждало и тракийското светилище от втората фаза, като данните за съществуването на една абсидна стена се появиха едва сега, след краткото и ограничено по площ, но с важни нови данни проучване.

Крайната дата на съществуването на второто светилище се определя от земетресението около 250 г. пр. Хр., чиито последици за района са документирани при проучването на могилените некрополи и разкопките на тракийския град.³

Сеизмичната катастрофа е причинила отцепването на скалните масиви, които били включени в третото светилище. Така природното събитие се явява *terminus ante quem* за първото и второто светилище и *terminus post quem* за третото по време светилище.

В най-горния слой на античния културен пласт, който започва непосредствено под нивото на дворната каменна настилка, под повърхностната растителност и банкета на северната оградна стена на текето, бяха открити внушителни строителни останки. Развалините на дебели каменни оградни стени бяха запазени на височина до 0,80–1 м. По начин на градеж те наподобяват тракийското крепостно строителство от втората половина на I хил. пр. Хр.⁴

Западната стена е запазена на дължина 6,5 м. В северния ѝ край е вграден вторично използван грубо обработен скален отломък, а с южния си край

³ Стоянов, Т., 1998, Gergova, D., 1995.

⁴ Домарадски, Д., Тракийските укрепителни съоръжения IV – II в. пр. Хр., В: Поселищен живот в Тракия, Първи национален симпозиум, Ямбол, 1982, с. 44 – 59.

тя е достигала северния скален масив, вероятно в първоначалната му форма и размери.

Дебелината на стената е 0,80-1.00-1.20 м. Северната стена е разкрита на дължина 13 м., като в източния край продължава под битовата сграда и сигурно завършва при източния скален масив. Дебелината на зида е различна в отделни сектори и достига до 1,50 м. Ъгълът между западната и северната стена е разрушен и на мястото има струпване на грубо дялани камъни. Южната страна бе открита разрушена до основи. Разчистени бяха останки само от западната ѝ половина, с дължина 7,5 м и дебелина 0,80 м., а източната ѝ част се губи под южната оградна стена на текето. Западният ѝ край преминава под късния подпорен зид. Тази стена вероятно се е съединявала с южния скален масив в неговата първоначална форма и големина. Оградните тракийски стени се отличават с плитка, нездрава основа от чакъл и пръст - указание за неголяма височина, която не би могла да надвишава човешки ръст.

Тракийската каменна ограда, вписана във вътрешния двор на текето, е ограждала неголяма площ, с максимална дължина, равна на ширината - около 20 м. Планът на оградата, който, възстановен, има формата на неправилен трапец, следва естествените очертания на мястото. То е било избрано заради предимствата на традиционната свещена територия - богата на водоизточници, извън населено място и същевременно в центъра на селищната система, на издигната речна тераса, в красива речна долина, защитена от стръмни скални ридове, белязана с групата скални масиви, сред гориста местност и край важен път. Запазеният участък представлява теменос. Проучванията през 2004 г. позволиха да се открият още каменни стени, които принадлежат на този етап от развитието на светилището. Те продължават под западната стена на двора на текето и излизат навън. Тяхното проучване, както и на останалата част от светилището западно от оградната стена, остава да бъдат проучени през следващите археологически сезони.

Теменосът е един от най-ранните типове светилища. Според античните писмени извори това е свещено място, заградено с камъни или с масивна стена, отредено за свещенодействия, жертвоприношения, за ритуали по случай чествания на големи религиозни празници и местни тържества, свързани със смяната на годишните времена, с пролетното пробуждане на природата, с молебствия за плодородие и плодovitост. Свещената ограда символизира божественото владение и същевременно тя го е пазела от похищение и осквернение. Теменосът обикновено е имал един вход, близо до който, както в Сборяново, имало басейн за ритуално пречистване. Входът въвеждал в заграденото свещено пространство направо срещу главния олтар – най-важният елемент в светилището.

В тракийския теменос в Сборяново господстват трите скални масива. Чрез допълнителна обработка те са били претворени във величествени естествени олтари, но същевременно са били включени и като стожери в свещената ограда. Централната двойка скали, върху които се издига главният корпус на текето, при неговото построяване са били изсечени така, че за нас остават днес неизвестни първичната им форма и размери. Големите отломъци, обаче, употребени при късното терасиране на околния терен, явно произлизат от там.

Северният, по-големият, масив е с височина 3,5 м и видима ширина на северното лице до 3 м, а на източното – до 2 м. Основата му не е равна, поради което е попълнена с ломени, средно големи камъни. Отстрани е издълбана спираловидно извисяваща се стълба, застъпена от късносредновековната сграда.

Южният скален масив, сега личащ от външната страна на сградата, е с форма на четвъртит блок. Неговата основа беше изследвана вътре в сградата⁵, при което се видя, че лежи върху по-ранен културен слой и застъпва жертвено огнище. Източният масив се издига срещу скалната двойка, на около 20 м пред тях. Грубо одялан, той е с неправилна продълговата форма. Северният му край е застъпен от битовата постройка, а в южната му - кубично оформена част, е връзан порталът към вътрешния двор на текето.

Разкритата му дължина е 4,80 м, а на височина достига 3,5 м. Неравната основа е попълнена в единия край със средно големи и малки ломени камъни, а в по-голямата си част е забита в земята. На вътрешното, западно лице, срещу скалната двойка, е изсечена широка, арковидна ниша, с височина 1,70 м и дълбочина 0,30 м. Горната, предна част на скалата, над нишата, е изсечена хоризонтално и образува четвъртита жертвена площадка, с вдлъбнато коритце и криволичещо спускащи се към основата улеи. В подножието на скалата, пред нишата, е бил вкопан питос. Останките от дъното му бяха открити върху поставка, за каквато е бил използвана вторично част от хромел. Наоколо бяха разпръснати части от питоса и фрагменти от амфори. Този скален масив, освен че е затварял значителна част от източната страна на теменоса, е фланкирал северната страница на входа.⁶

Ядрото в устройството на теменоса са образували двойката скали. Първоначално, преди изсичането им за късния градеж, те вероятно са се издигали по-близо една до друга, като помежду им се е образувал тесен проход. Допустимо е вторично употребеният при поправка на западната страна на оградата скален блок⁷ първоначално да е покривал прохода във вид на примитивен скален фронтон. За това подсказва самата обработка на скалния къс, грубо изсеченото лице във вид на арковидна ниша. Нейните размери - дълбочина 0,17 – 0,20 м, ширина 1,20 м и дължина на целият блок 1,80-2,00 м, са приемливи за широчината на прохода и покритието му. По този начин е бил изграден величествен природно-архитектурен портал. На фона на скалистия рид, с пещери, ниши и пукнатини, той е представлявал входа към божествените селения, определил е границата към отвъдното. С това решение паметникът се явява преживелица на раннотракийската мегалитна култура, което е в съгласие с тракийския религиозен консерватизъм.

През следващата фаза на съществуването на теменоса, след частично разрушение /ново земетресение?/, скалният портал не е съществувал повече. Блокът-покритие е бил вграден в оградата при възстановяването ѝ.⁸ Сега челно място заема северната скала, поради внушителния си обем и местоположението си. В заграденото пространство тя е най-рано и най-продължително огрявана от слънцето. През тази втора фаза трябва да е била издълбана стълбата. Не се знае как е била оформена горната повърхност на скалата – като жертвена площадка или каменен „трон“ - седалище на главния жрец или царя-жрец.⁹ До него, на южния скален масив, вероятно е горял свещеният огън.

Третият, насрещен, източен скален масив е бил величествен, естествен жертвеник, който се е издигал срещу „входа“ към жилището на божеството или към символизиращия го главен олтар. На него се извършвали, според

⁵ Балканска, А., 1998, вж. бел. 2.

⁶ Пак там, с. 38, обр.17.

⁷ Пак там, с. 30, обр. 10, 11.

⁸ Пак там, с.30, чертеж 3.

⁹ Пак там, с.37, обр.14, 15, чертеж 6; Найденова, В., Скалните светилища в Тракия, В: Поселищен живот в Тракия, Втори национален симпозиум, Ямбол, София, 6 – 9.10. 1986, с. 15 – 29.; Naidenova, V., The Rock Shrines in Thrace, В: Terra Antiqua Balcanica V, 1990, с.85 – 100.

традицията, винаги на свещената територия, а тук на самата граница, кръвните жертвоприношения.

Една находка в южната част на теменоса илюстрира обред, извършван на това място. На много малка дълбочина /0,20-0,40 м/, поради голямата ерозия, бяха струпани на едно място, във вид на керамична площадка и захлупени плътно една върху друга, обърнати с дъното нагоре счупени конусовидни глинени паници. Отгоре, в средата, бяха поставени напълно запазена фибула латенски тип от първата половина на II в. пр. Хр.¹⁰ заедно с част от еленов рог. Теменосът е последната форма на тракийското светилище, възникнало и просъществувало на това древно, традиционно, култово място. Той е съществувал през втората половина на III в. пр. Хр. и до началото на I в. пр. Хр., както свидетелстват монетните находки - монета на Одесос и бронзови имитации на драхми на Дирахион.¹¹

Тракийският теменос в Сборяново, със своите характерни елементи, представлява скално светилище.¹² Картината се допълва от неговото местоположение. То е било увенчано от скалист пояс, изложен срещу възходящото слънце, с антропоморфни и зооморфни скални образувания и вдълбан в него скален фриз, на който се откроява изображение на кон. В земята на гетите е създаден и битувал своеобразен паметник – късна преживелица на тракийската мегалитна култура.

Видимо, алианското теке на Демир баба е облегло снага върху двата големи скални блока-жертвеници на някогашното тракийско светилище. Но между двете най-внушителни култови сгради има следи и от други светилища. През римската епоха селищната могила в близост до извора, изглежда, е била част от тракийското светилище, посветено на тракийския конник. За това свидетелстват фрагменти червена лакова римска керамика и фрагменти от оброчни плочки.

В двора на текето са запазени и няколко големи обработени каменни блокове, сега скрити под новата настилка, които сочат, че тук е имало и друга, по-ранна от текето, култова сграда. При своето първо обхождане, в края на XIX в., братя Шкорпил виждат голям каменен кръст на склона на хълма при текето. Описват го с вдълбан в него втори кръст.

Входът към двора на текето лежи върху тракийския олтар с улеи за кръвни жертви. Във външния двор изворът Петте пръста е място за обредно измиване и оставяне на дарове, за поемане на глътка животворна вода. Според легендата изворът бил отворен от светеца, който, в години на страшна суша, пъхнал в скалата петте си пръста и от нея бликнала студена лековита вода.

Текето на светеца е безспорно един от най-забележителните паметници на архитектурата на алевизма в българските земи. Отличава се с изключително редкия 7-ъгълен план. Монументалната 7-стенна призма е покрита с купол и има правоъгълно преддверие с пирамидален покрив и се датира към XVI в.

Едно астрономическо измерване даде интересни резултати. С голяма вероятност може да се твърди, че строителите на текето са го ориентирали точно към изгрева на слънцето, което докосвало с долния си ръб хоризонта по времето на лятното слънцестоене (22 юни). Този ден през 1560 г. бил 12 юни по Юлианския календар.

Гробът на Демир баба е в централното помещение. При краката на ковчега били сложени големи пиринчени обувки. При главата му горят

¹⁰ Фибулата е определена от Домарадски. Вж.: Балканска, 1998, с. 92 сл., табл. XIV / 110.

¹¹ Монетите са определени от К. Димитров. Вж.: Балканска, А., 1998, с. 93 сл. Табл. XVI/ 128 – 133.

¹² Найденова, В., 1986, с.15 – 29.; Naidenova V., 1990, с. 85 – 100.

множество запалени свещи. Заради тях, символ на огъня и слънцето, и селото се нарича Мумджилар (Свещари).

Каменните резби върху блоковете от оградата – розети, слънчеви и лунни символи, модели на гробници на светци и на джамии, са непознати от други текета в България. Те сочат тясна връзка с традициите на Предна Азия. Особено интересен е каменният блок с две дупки, наричани „очите на дявола“. Върху него могат да бъдат видени геометризираны символи на юдейството, исляма и будизма, на слънцето и луната. Дали това не е останалият знак за присъствието тук на дервишите, наречени бекташии, за които съобщава в-к „*Das Ausland*“ от 1832 г. Създаденият в Коня орден на Вели Бекташ, обединявал в едно духовните традиции на орфизма и неоплатонизма, на будизма, на исляма и на юдейството. В самите танци на дервишите много автори виждат отново елементи на дионисиеви и орфически традиции.

През вековете за него се грижели и мюсюлмани, и християни. Казват, че светецът е живял на западната стръмна скала над текето, в която има издълбани множество пещери, а текето му е единственото, изградено не на високо място, а в долината на реката. На платото, върху скалистата площадка, се показват пък стъпките на светеца и на неговия кон. Тук били вдлъбнатините в скалата, върху която светецът стъпвал, коленичел и се молел.

По стъпалата на големия мегалитен олтар и сега се изкачват хора, за да завържат лента на прозореца на текето. Върху наклонения камък при южната стена лягат, за да поемат силата от земята, често с главата надолу и най-добре до обяд, когато слънцето е на изток. В паленето на свещи има отглас от култа към слънцето. Особено интересно е окичването на дърветата с дрехи и цветни ленти, което се извършва предимно от девойки. По същество това е символичното обличане на Великата богиня или на нейното дърво на живота. Традицията има дълбок индоевропейски, а не азиатски произход, тъй като е позната не само от Балканите и Мала Азия, и особено в Ефес, но и от земите на Северна Европа - горите на Дания, остров Ман и др.

Разположението на текето върху основите на значително по-ранното тракийско светилище не е единствен пример за наслагване на култовите паметници от тези две култури и религии. Най-забележителните текета подчертано продължават традицията на тракийската сакралност. Това едва ли е случайно, след като в основите на алевизма са заложени и идеите на орфизма и питагорейството, на неоплатонизма и зороастризма, на социална справедливост, равенство и утвърждаване на добротата. Така в алевитските практики може да се забележи вечността на преклонението към природата, на мистичното, на идеята, че божественото е във всеки от нас.

Изцяло изработена от дърво 10-ъгълна култова сграда с резбовано слънце на тавана без вътрешни подпорни колони и с околоръстна колонада придава още по-силното усещане за неповторимост. Сега демонтираната постройка, наричана „*мейдан еви*“, била изградена върху селищната могила в долината на реката. Наричали я още и „*откритата стая*“, защото винаги била отворена за посетители и за подслон. Огнищата били и за курбани и за молитви.

От епохата на Залмоксис и Орфей, през ранното християнство и в алианството еднакво силна е идеята за сливането на душата с природата, за обожествяването на човека, за отшелничеството и мистицизма като път към проникване във вселената. Казват, че там, където се е запазил духът на мистицизма, има повече уважение и толерантност, мир и спокойствие. И хората са по-мъдри и добри. Затова и сега, на 2 август, Илинден, е общият празник на всички, които считат другите за равни.

CULT STRUCTURES AT THE DEMIR BABA TEKKE

(Abstract)

Dr. Ana Balkanska, Dr. Diana Gergova

Systematic archeological digging at the Demir baba complex began between 1983 and 1989. Another series of excavations were carried out in connection with the conservation and modernization of the complex in 1994 and 2004. The discoveries unearthed were of great value with respect to the character, role and importance of this sacred place in various historical periods. The Thracian complex was probably founded at the end of the second and the beginning of the first millennium B.C. It was completely reorganized as a gettic cult centre in the second half of IV century B.C. All the cult objects discovered at the site and in the ground under the tekke were dated at this time.

At the end of the IV and the beginning of the III century B.C. the sanctuary contained a small clay structure with dimensions 13 m by 4 m. It had a long wall facing north, it was situated north of the tekke and it contained two rectangular sacred tables made of clay which were used for sacrificial offerings to the gods. Two clay altars were also found there. The excavations in 2004 revealed part of a stone structure next to the terraced altar built in rock, another clay altar – omphalos (altar) and fragments of a large sized pitos. They were all used in cult rituals.

A powerful earthquake in the first part of the III century B.C. caused large masses of rock to become detached, three of which were used as altars. One of those has formed the base on top of which the tekke's gate was erected at the entrance of the complex. There are grooves for the blood of the sacrificial animals to drain and a pitos dugged in the base of the sacrificial altar. In the western wall a niche was made with arched form. The central altar had a spiraling climbing stair and is the base on which the structure of the tekke was built later. The south side of the rock, looking as a huge block was being used then for specific rituals in connection with the power of the rock.

During this third stage the sanctuary was enclosed by a short stone gate that had sacred meaning. East of the entrance there was a pool for ritual purification. Traces of ritually placed offerings and coins from Odesos and Dirahion date this period towards the second part of the III century B.C. to the beginning of the I century B.C. Ceramics and fragments of wedding tiles are an indication that during Roman times the sanctuary belonged to a Thracian horseman.

From the cult building, dating from the Bulgarian Middle Ages a few stone blocks have survived in the yard of the complex and they remain covered under the surface. A huge stone cross on the slopes of the hill by the tekke existing to the end of the XIX century bore witness to the Christian presence in the area.

The tekke of the saint Demir baba has a rare septangular layout. It was built in the XVI century on top of two Thracian altars. The dating is confirmed by astronomical calculations, according to which the ancient builders positioned it exactly towards the sunrise during the summer solstice of 1560. The south gate of the tekke is decorated by moon and sun symbols, Jewish as well as Buddhist ornaments. Some of the founders of the village of Sveshtari were connected to the idea that all religions had a common principle. A cult structure made wholly from wood existed until the seventies of the XX century. It had a wooden ceiling decorated with a carved sun.

The Thracian sanctuary is comparable with similar more famous rock sanctuaries around the Mediterranean and western Asia Minor that were connected to the cult towards Apollo and the Great Goddess, places like Delphi, Ephes, etc. The traditions of those ancient indo-european ritualism and architecture can be observed

on the images in raised relief on the stone gate of the tekke and in the contemporary traditions of the alawis around the tekke of Demir baba. The saint life's of Demir baba, the myths and legends amassed about him picture him as a warrior and a wise man, as a medicine man and a builder. His predecessors came from the mountain Bulgar in Asia Minor and he has been mentioned in connection with important events in Bulgarian history.

The tekkes in Bulgarian lands are continuing the tradition of the sacred Thracian and sacred Christian places in the same way the alawi secret societies guard the orphic and dionesyan elements in their practices. The tradition of the sacred place at the tekke of Demir baba is not connected to the place in a simple topographic manner, but is a part of a larger thousand year old tradition of keeping mysteries and professing ideas about the divine origin of man and about mysticism as a way of understanding the universe and penetrating its secrets.

Translated by
Alexandre Tontchev

DEMİR BABA TEKKESİ'NİN YAKINLARINDA BULUNAN TRAK TAPINAĞI

(Özet)

Dr. Ana Balkanska, Dr. Diana Gergova

1983–1989 yılları arasında Demir Baba Tekkesi'nin avlusunda yapılan muntazam arkeolojik araştırmaları ve 1994 ile 2004 yıllarında avluda gerçekleşen bayındırlık işleri esnasında, bu kutsal yerin, değişik çağlardaki niteliğini, rolünü ve önemini açıklamak için önemli buluşlar kaydedilmiştir. Büyük olasılıkla, Trak tapınağı daha M.Ö. ikinci on asrın sonlarında ve birinci on asrın başlarında kurulmuştur. Fakat M.Ö. 4. Yüzyılda Getae yerleşim yerinde yeniden ıslahat yapılmış şekil değişmiştir. En eski tapınak kısımları, Demir Baba Tekkesi'nin bölgesinde ve zeminin altında bulunan killi ocaklar da o döneme aittir.

M.Ö. 4. Yüzyılın sonlarında ve 3. Yüzyılın başlarında tapınakta küçük killi bir tapınak binası inşaat edilmiştir. Yapının büyüklüğü 13x4 metre olup kuzeye açık şekilde yapılmıştır. Tekkenin kuzeyinde bulunup içinde iki dörtgen şeklinde olan killi kutsal masalar bulunuyormuş. Masaların üzerinde Tanrı adına yapılan kurban verme töreni gerçekleşiyormuş. Bunların dışında, iki killi mihrap da varmış. 2004 yılında yapılan kazılarda, merdivensi kaya mihrabına yapışık bir şekilde inşaat edilmiş taş binanın bir kısmı, daha bir killi mihrap - omfalos ve ibadetlerle ilgili büyük bir pitosun fragmanları bulunmuştur.

M.Ö. 3. Yüzyılın ilk yarısında meydana gelen büyük deprem, üçü Trakların mihrap hale getirdikleri kayaların parçalanmasına sebep olmuştur. Şu anda üstünde, Tekke avlusuna bakan kapının bulunduğu mihrabın yüzeyinde kurbanlık hayvanlarını kanının akması için yapılan oluklar olup mihrabın timeline bağlı pitos var. Batı kısmında kat şeklinde olan duvar oyuğu yapılmıştır. Merkez mihrabın, helezonlu yükselen merdiveni var. Tekkenin binası mihrabın üzerinde yer almaktadır. Dört köşeli şekli olan güney kaya bloku, kayadan güç alma özel ibadetler için kullanılmaktadır.

Bu üçüncü dönem sırasında tapınak, fazla yüksek olmayan kutsal taş duvarı ile çevrilmiştir. Girişin doğu tarafında dini temizlik ibadetlerin yapılması için havuz yapılmıştır. Odesos ve Dirahiyon'un zamanından paraların ve ibadet armağanların kalıntıları, bu dönemin M.Ö. 3.Yüzyıl ile M.Ö. 1. Yüzyıl arasında olduğunu göstermektedir. Taş levhalardan kalan çini ve fragmanlar, Roma Dönemi'nde tapınağın Trak atlısına ait olduğunu göstermektedir.

Şu anda kaldırımın altında kalmış büyük taş bloklar, muhtemelen Ortaçağ ibadet binasına aittir. Tekkenin dolaylarında bulunan tepenin yamacındaki büyük taş haçı, 19. Yüzyıla kadar bu bölgede Hıristiyanların yaşadıklarını kanıtlamaktadır. 16. Yüzyılda inşaat edilen aziz Demir Baba Tekkesi'nin seyrek yapılan yedi köşeli planı olup iki Trak mihrabın üzerinde kurulmuştur. Bu tarih astronomi ölçümleri ile de kanıtlanmıştır. İnşaat ustaları, 22.06.1560 tarihinde güneşin durumuna göre, binayı güneşin doğduğu tarafa yönelik kurmuştur. Rozet ve Budizm ile Yahudilik simgeleri olan ay ve güneş sembolleri ile süslü güneyde yer alan taş duvar, camii ve türbelerin rölyefleri, bazı kişilere göre Konya'dan gelmiş olan ve Sveštari köyünü kuran insanların felsefesini yansıtmaktadır. Bu felsefe, dinlerin arasında ortaklık fikri ile bağlıdır. Bölgede bulunan höyüğün üzerinde 20. Yüzyılın 70'li yıllarına kadar tamamen ahşap olan, tavanında güneş oyması bulunan ve Meydan evi adını taşıyan ibadet binası varmış.

Trak yerleşim yeri Akdeniz ve Batı Küçük Asya bölgelerinde bulunan Apolon ve Delfi ve Efes gibi Ulu Tanrıça ve Midas'taki tapınakları diğer ünlü taş yerleşim yerleri ile kıyaslanabilir.

Bu Hind-Avrupa törelerinin ve mimarının gelenekleri tekkenin taş çitleri üzerinde ve Alevilerin Demir Baba Tekkesi etrafındaki güncel törenlerinde görülmekte. Yaşayış, mitlerde ve efsanelerde Demir Baba'yı bir asker, bilge, tedavi edici ve kurucu, erken Bulgar devletinin tarihi ile önemli anlar içerir. Demir Baba'nın ataları Küçük Asya'daki Bulgar dağlardandır.

Alevilerin gizlilikleri orfeus dionisus zamanlarını korudukları gibi Bulgar topraklarındaki tekkelerde kutsal Trak ve Hıristiyan yerlerin geleneklerini sürdürmektedirler. Demir Baba Tekkesinin geleneği sadece topografik değil aynı zamanda bin yıldır saklı sınırlar ve ortak fikirler – insan içindeki tanrı ve mistikliğin evren içine girmek için bir yol olması. Bu yüzden de şimdi de 2 Ağustos İlinden diğerlerini eşit sayan herkesin bayramıdır.

Translated by
Dimitar Petrov and Svilen Marinov

ТЕКЕТО ДЕМИР БАБА – ПРЕДИ И СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Борис Илиев

ТЕКЕТО ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Текето Демир баба (Железният баща) е разположено в Лудогорието, в красивата долина на р. Чернодланица (Карапанча), под сянката на скалите, между които реката се извива, както се вие р. Янтра между хълмовете при гр. Велико Търново. Култово място на древните траки, с извора Петте пръста и светилище на тракийския конник през античността (както безспорно установяват археолозите), то е подхранвало легендата за великанът-благодетел Железният баща, олицетворяващ прехода от бронзовата към желязната епоха, достигнала до наши дни. През Средновековието има податки да е било християнско средище (манастир) на името на Св. Георги. След това, при нашествието на османците, е било превърнато в алианско светилище.

За това време е запазена една легенда, според която някой си Кара Даут паша разрушил манастира, разгонил монасите и при извора Петте пръста си направил чифлик. Развъдил говеда и наел пастири, но говедата му или заболявали от метил, или камък падал върху тях, или пощръклявали и се хвърляли от скалите. *„Това е свято място и такова ще си остане! - казали му ходжите и улемите, от които той поискал съвет. - Търси си друго място за чифлик!“* Като имаме предвид, че в легендите и преданията има макар и зрънце истина и че Кара Дауд паша се е казал един от военачалниците на султан Мурад II при Битката на народите край Варна през 1444 г., който гонил разбитите рицари през Лудогорието към Дунава, можем да предположим, че именно той е завоевателят на долината на р. Чернодланица и тогава е разрушил манастира *„Свети Георги“*, но не е могъл да заличи спомена за храмовия празник - Гергьовден, който се празнуваше от околното население чак до 1964 г.

След като Кара Даут паша напуснал свещеното място, то запустяло за цели сто години. Според легендите, разказвани устно и записани в апокрифната книга за подвижите на Демир баба, чак по времето на султан Сюлейман Великолепни Законодателят (1520-1566), тук се заселил и основал свой оджак (седалище) къзълбашкият дервишин Хасан Пехливан баба, който наследил легендарните подвизи на своя предшественик Демир (Железният) и под името Хасан Демир баба Пехливан събрал ученици и основал свое теке. Това, според легендите, станало след като светецът се завърнал от Буда, където ходил като спахия и участвал в превземането на града. А това, както се знае от историята, станало в 1541 г. След смъртта му над гроба била издигната великолепната гробница, вероятно към 1590 г.

Гробницата, наричана от населението Манастирът, е изградена от добре изгладени камъни, без хоросан, със спойка от олово. Тя е внушителна постройка, състояща се от преддверие и погребално помещение, сред което е дъсченият гроб, покрит със зелено сукно и украсен с атрибутите на легендарния светец: дервишка шапка (кюляф), метални обувки и стоманена костура, които сега са в Разградския музей.

Погребалното помещение е седмоъгълно, признак, че погребаният принадлежи на бекташийския орден. То завършва с купол и е покрито с тежки оловни плочи, издържали без ремонт четири века. Преддверието е четвъртито, с конусовиден покрив. Над двата покрива, както свидетелства А. Явашов в брошурата си *„Текето Демир баба - българска старина-светиня“* от 1934 г., е имало полумесеци, с кръстове в средата, знак, че сградата е на мястото на християнска постройка. През 30-те години на XX век те са били премахнати от

недоброжелатели. Подобна на тази гробница е гробницата на Акязълъ баба до Албена, строена според Ф. Каниц в 1556 г.

Въздигнало се през XVI в. като едно от най-известните текета в Североизточна България, текето Демир баба имало ливади и гори между р. Чернодланица и Воденската река, ниви и воденици и големи черди говеда и овце. Много дарове донасяли и поклонниците от цяла Североизточна България, и особено от къзълбашките (шиитски) села в Тутраканско, Дуловско и Герлово. Шиитските секти в района датират още от XIII в. (преди османското нашествие), когато Саръ Салтък баба въвел мохамеданството сред татарите в Североизточна България.¹

Текето, според османиста Франц Бабингер, било средище на шиитските сектантски учения. Едно от най-разпространените от тези учения е това на шейх Бедреддин – хуманист и реформатор, който през 1416 г. повел от Силистра през Лудогорието към Одрин трихилядната армия на първото антифеодално въстание против централната османска власт. Въстанието било потушено и вождът му – обесен, но бедреддинистите се пръснали между народа в Лудогорието и цели векове след това смущавали империята. Според Мишел Боливе бедреддинистката ерес просъществувала до XVII в. и преминала към ордена на бекташите.² Свидетелство за това е и едно оплакване на шейх Азиз Махмуд Хидаи до султан Ахмед I (1603-1617) около 1610 г., в което той съобщава, че „в Делиормана живеят последователи на шейх Бедреддин, които имат голямо влияние сред населението и много добри отношения с къзълбашите“.³

Сред населението в лудогорските села около текето по това време имало все още много български семейства (Завет, Голям и Малък Поровец, Райнино и др.). Дори в самото теке Демир баба живеели четири християнски фамилии: „Гено Пришелец, Радул Влаха, Кръстю Йове и Петър Георги“.⁴ Мюсюлмански заселници пък имало още от времето на султан Баязид Илдъръм, а в 1514 г., когато султан Селим I Явуз (Свирепият) погрозил къзълбашките племена в Мала Азия, част от „оцелелите побегнали и се приютили в Североизточна България“.⁵

След това, през времето на Сюлейман Великолепни (1520-1566), тук са били заселени „хаджии“ – непокорници от арабските племена около Мека и Медина⁶, а в 1543 г. „от Шумен до устието на Дунава“ са били разселени 19 оджака налдьокенски и „от Търново до Хърсово и Текиргьол в Северна Добруджа, 103 оджака танръдагски юруци“.⁷

Към 1520 г. тук били дошли като монашеско общество и дервишите на Акязълъ баба, сред които бил и хаджи Али деде, бащата на бъдещия Хасан Демир баба Пехливан. Самият Ибрахим Акязълъ баба основал свое теке при Батовата река, близо до Оброчище, зад курорта Албена, а дервишите му се пръснали из Лудогорието да укрепват вярата в алианството. Хаджи Али деде попаднал в с. Пчелина, Разградско, където се оженил за Заиде и от брака им се родил Хасан Демир, който след стаж при Акязълъ баба дошъл и основал на изоставеното черковище своето теке и наследил подвизите на легендарния си предшественик Железния баща.

Самото теке през XVI и XVII в. било в разцвет. Околното население го посещавало масово на Гергьовден, стария храмов празник, колело курбани и

¹ Ислямска енциклопедия от 1942 г.

² Ислям и култура, т. 4, С., 1999, с. 20.

³ Парушев, П., Шейх Бедреддин еретика, С., 1982, с. 195.

⁴ Петров, П., По следите на насилията, С., 1988, с.383.

⁵ Д-р Стамболски, Дневници и пр., с. 887.

⁶ Попов, Ж., Жегларци.

⁷ Н.Тодоров, Балканският град, с. 45.

очаквало помощ от легендарния му патрон Демир баба (Железния баща). В чест на патрона се палели свещи, които произвеждали и продавали на богомолците - жителите на съседното с. Свещари. В разцвет било текето и през XVIII в. поклонници идвали не само от Североизточна България.

Упадъкът на текето Демир баба започва с упадъка на Османската империя в края на XVIII в. и е свързан с анархията в империята по време на кърджалийските и аянски размирия и руско-турските войни в началото на XIX в. Руско-турските войни до XVIII в. се водели далече зад Дунава. За първи път голямата река била премината през 1773 г. от фелдмаршал Петър Румянцев Задунайский, който през 1774 г. сключил Кючуккайнарджанския мир, по силата на който Русия ставала защитница на християните в турската империя.

Следващата война, наречена Суворовска, траяла от 1787 г. до 1791 г. и се водила северно от Дунава. Тогава южно от реката плъзнали кърджалийските дружини и се появили аяните-размирници, какъвто в Разград бил Гяур Хасан ефенди. По неговото име, размирието се помни като „Хасан кавга“.

От 1806 до 1812 г. траяла Кутузовската война, останала в съзнанието на лудогорското население като „Батин кавгасъ“, поради сражението на 26.VIII. 1810 г. при с. Батин, Русенско, в което султанската армия била разгромена. Има предание, че след това, през 1826 г. султан Махмуд, когато разгромил еничарския корпус и разтурил дервишките текета, бил с артилерия каменната сграда на тюрбето на Демир баба.

Във връзка с това Анани Явашов пише: *„Текето до султанмахмудово време било дервишка обител - манастир, гдето са живеели около 50 дервиши, и разполагало освен с подаръците, които получавало радушно от къзълбашките села, които в Тутраканско и Силистренско били твърде много, но имали и свои ниви, ливади, градини, воденици и гори, чарди говеда и стада овци“*. Дервишите обикновено били полуграмотни четци на корана, но имало и такива с артистични заложби. Едни от тях издялали от камък релефни плетеници, джамии и молитвени храмове, каквито били виждали, други пък записали в книгата *„Веляетнаме Демир баба султан“* (Житие за Демир баба султан) разказваните устно предания и легенди за подвизите на патрона на свящото място. Книгата е привършена през март 1824 г., две години преди размирните времена за текето и за цялата империя.

Според разкази на стари турци от с. Свещари, когато султан Махмуд II през 1826 г. разгромил еничарите в Цариград, няколко от тях, начело с чаушина (старшината) Мемеш челеби, дошли и се укрили в текето Демир баба. Мемеш челеби бил рус и имал дамга (белег от нагорещено желязо) на ръката си. Когато султанските хора дошли да бастисат самото теке, дервишите и еничарите, под ръководството на Мемеш челеби, оказали съпротива, но били разбити и едни избити, а други разгонени. Мемеш челеби се укрив в горите, после се прибрал в с. Свещари, оженил се и дал началото на Мемешевия род (Кабовите).⁸

Две години след разгрома на еничарите и разгонването на дервишите от текетата започнала Дибичовата руско-турска война, известна в Лудогорието като *„Шумна кавгасъ“* заради голямото сражение на 31.V.1829 г. при с. Кюлевча (Дибич), до Шумен. Войната започнала с обсадата на Силистра и превземането на Варна, където се появил и самият император Николай I. Появата на *„Цар Николай“* на бойното поле направила силно впечатление на лудогорското население и той станал герой на фолклора му, редом с Демир баба, на когото идвал на гости и Демир го гощавал с парче хляб, който не се свършвал никога.⁹

⁸ Илиев, Б., Свещари, С., 2000, с. 47.

⁹ Илиев, Б., При извора Петте пръста, С, 1993 г., с. 129.

По време на тази война лесовете на Лудогорието се изпълнили с въоръжени групи на войници, беглеци и фанатизирано мюсюлманско население, които нападали тила и обозите на руската армия и тормозели действията ѝ. За партизанска борба с тях били сформирани доброволчески отряди от 600 пешаци и 300 конници българи, под общата команда на полковник И. П. Липранди. Той получил заповед *„за очистване на горите от въоръжените жители и унищожаване на техните убежища... в скалистите долини и непристъпни места“*. Такова убежище било текето Демир баба, което било изгорено. Постройката пред входа на гробницата била напълнена с дърва и слама и запалена. Оцеляла само каменната сграда.¹⁰ Тогава, през 1832 г., немският вестник *„Дас Аусланд“* съобщава за щетите, понесени от текето.¹¹

Войната завършила с Одринския мир през 1829 г. Русите си заминали, а размирното население се прибрало в селата си. Къзълбашите от околните села възстановили повредите в гробницата, подновили инвентара и поклонниците отново започнали да идват, но до края на царуването на султан Махмуд II то било преследвано от властта. *„Изоставено и пренебрегнато и при султан Абдул Меджид (1839-1861 г.), както отбелязва А. Явашов, то запустяло и, както пише Ф. Каниц: „неговите извори пресъхнали и това траяло 30 години. Но когато благочестивият Абдул Азиз (1861-1876 г.) потвърдил отново старите права на това священо място, водите отново бликнали и вече 4 години отново текат към Дунава“*.¹²

От думите на Каниц се разбира, че водите на извора Петте пръста са били пресъхнали към 1840 г. и протекли отново чак към 1870 г., т.е. четири години преди посещението на пътешественика в обителта, което станало на 16.V.1874 г. Че изворите преди това са били пресъхнали свидетелстват не само думите на унгареца, но и една от двете скици, които е оставил за това място. На гравюрата ясно личи, че пред самия извор има кладенец с кобилица, от какъвто не би имало нужда, ако изворите са текли редовно.

След възцаряването на султан Абдул Азиз през 1861 г. правата на текето Демир баба като свещена обител били възстановени и имотите му върнати. За управлението им бил назначен, както съобщава Ф. Каниц, *„наставник Ахмед бен Али“*. Дервишите вече не се върнали, но за гробницата се грижели усърдни почитатели на светеца, между които бил и един помюсюлманчен като дете българин, *„син на Гено“*, който бил погребан после в гробището на *„седемте“*, едно от трите гробища покрай текето, през 1858 г. (Надгробният му камък се намира в музея в Добрич.)

За текето в годините преди Освобождението А. Явашов пише: *„Самото теке било оставено да се посещава и обслужва от религиозното къзълбашко население“*, а поклонниците, *„без разлика на вяра и народност били нахранвани и изпращани“*.¹³

Възстановяването на текето било извършено от къзълбашките села в Кубратско и Тутраканско. Майсторите били наети от Балкана. Била изградена при входа на светилището къща за заведаря, със стая за видни гости и в приземието яхър за конете. Изградени били върху могилата, в средата на поселението, два обширни имарета (помещения за гости) - истинско чудо на тогавашната строителна техника. Това били две дванадесетоъгълни сгради, с диаметър над 15 м, с висящ таван, без подпорни стълбове. Върху дългите 12-метрови греди, които *„връзвали“* стените с центъра на помещението, стоял

¹⁰ Лукьянович, Н. А., Описание турецкой войны 1828-1829 г.; Явашов, А., Текето демир баба..., с. 12.

¹¹ Ислям и култура, т. 4., С., 1999, с. 343.

¹² Каниц, Ф., Дунавска България и Балканът, С., 1997 г., т. III, с. 330.

¹³ А. Явашов, цит. съч.

централният „поп“, от който се спускали на всички страни още по-дългите „мартаци“ на покрива така, че една трета от дължината им да лежи върху гредите и хем да образува около сградата „дълбок сачак“ - стреха около метър и половина, да балансира с тежината си върху външния край на гредите, за да не увисват в средата. Самият таван представлявал едно огромно, искрящо слънце, показващо вкуса и уменията на майсторите от тревненската резбарска школа.

Била изградена и джамийска сграда (месчид) без минаре. Живеещите със семействата си ратаи и пастири на чердите биволи и говеда и на стадата овце и кози изградили жилища по склона на източния хълм (до централата сега) и образували селище, което било наречено Къшла Демир баба. Мръкнело ли, чердите и стадата се прибирали в кошарите и оборите и зли кучета не позволявали жива душа да припари в долината под скалите. Гостите също не могли да идват или да напускат текето нощем.

А денем поклонниците, носещи дарове и жертвени животни, не спирали. В някои дни „по харман“, през есента и в нощите преди Гергьовден, напливът от поклонници бил толкова голям, че, освен в манастира и в двора на текето, свещи горели и стихове от корана се мърморели хорowo и извън оградата на светилището. По стара традиция бил честван храмовият празник на мястото. Интересно описание на гостуването си на 16 и 17 май 1874 г. в текето прави унгарският пътешественик и географ Феликс Каниц. Той отбелязва: *„Шейхът Ахмед бе истински спекулант, които използваше умело суеверието на своите единоверци... Беше започнал гешефта си около текето с малко средства. Аллах керим! Хвала на аллаха! Той бе дал благословията си и по времето на посещението ми Ахмед притежаваше много дюлюми земя, гори, ливади, две воденици, два чифта волове и биволи, една крава, един кон, много птици и др. На направената от мен гравюра читателят ще се запознае с интересния Ахмед като хотелиер, в момента, когато той обслужва лично мен и свитата ми, както и няколко скитници дервиши“*.¹⁴ Заведарят Ахмед разказал на пътешественика легендарните истории на светеца, за които Каниц пише: *„Разказите за чудесата на този дервиш са свързани със стари наивни традиции... Роден преди около 400 години, живял и по времето на султан Махмуд, (така) че неговото чудотворство е свързано по някакъв неясен начин с руско-турската война в 1829 г.“*¹⁵

ТЕКЕТО ДЕМИР БАБА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Освобождението на Лудогорието дошло чак след сключването на примирието между руси и турци на 19 февруари 1878 г. и изтеглянето на турските гарнизони от Русе и Силистра. С оттеглящите се към Шумен войници се изтегляли и представителите на властта от района. Тогава се оттеглил и заведарят на текето Ахмед бен Али и вече не се върнал.

Демир баба теке, което влизало в Исперихска община, се водело като изоставен „бежански“ имот. То било записано като държавен имот и управлението му поела Разградската окръжна постоянна комисия, която до 1889 г. отдавала имотите му на търг на предприемачи. Предприемач през упоменатата 1889 г. бил Катерин Петров от Разград.¹⁶

През това време Разградската мюсюлманска община и Разградската вакъфска (джамийет) комисия предявявали права над мястото като вакъфски имот, понеже през турско време било къзълбашко светилище. Те през 1888 г.

¹⁴ Каниц, Ф., цит.съч., с.333.

¹⁵ Каниц, Ф., цит. съч., с. 330-331.

¹⁶ Всички преписки и документи във връзка с имотите на текето Демир баба за онова време са подшити в едно дело в Държавния архив, ф.166, оп. 1, а.е. 890, 891.

подбудили мюсюлманите от 6 села: Свещари, Завет, Исперих, Яким Груево, Малък Поровец и Острово да подадат молба до българското правителство „да им се отстъпи управлението на текето и имотите му, за да можели безпрепятствено да изпълняват религиозните си обичаи и с приходите му да поддържат монументалното здание на тюрбето и принадлежащите към него здания”.¹⁷ На това искане се противопоставила Окръжната постоянна комисия, мотивирайки се, че „текето било служело за скривалище и убежище на шайки и разбойници и от стражарите, които ги преследвали, имало там убити”.¹⁸

Мюсюлманските села обаче упорито твърдели, че мястото е вакъфско владение и „от незапомнени времена се управлявало от турците”. Направена била справка в Управлението на вакъфите в Цариград, но там, в книгите му, текето не било записано. Въпреки това, „заради гласовете на бедното турско население от околността,” политиканстващи властници, след дълга преписка с Разградското окръжно управление, принудили Разградската окръжна постоянна комисия с протокол № 35 от 16.V. 1889 г. да предаде на „алианеца-бекташ” Али Риза Хаджафузов от Разград, като пълномощник на упоменатите 6 села и заведар на текето, управлението му.¹⁹ Той получил, според протокола, „за използване 4 воденици по реката, 50 дюлюма ливади, 111 дюлюма ниви, два дюлюма градини и всички покрити постройки”.²⁰

Али Риза Хаджафузов управлявал имотите на текето до 1904 г. Междувременно Разградски окръг бил закрит. Русенският окръжен съвет, въпреки справката, приел, че „Демир баба е било от незапомнени времена управлявано от турците и е немислимо да не е вакъфско притежание”. Въз основа на това, с протокол № 9 от 21.IX.1904 г. го предава на Разградската вакъфска (джамият) комисия.

Две години по-късно, на 21.XII.1906 г., с указ № 462 на Министерския съвет теке Демир баба е преименувано (поради близкото звучене на имената Демир и Димитър) на с. Димитрово, с което име просъществувало половин век. През цялото това време то се посещавало както от турци, така и от българи, които го почитали като свое светилище. Жителка на с. Свещари казва: „Кадъните палеха свеци и четяха молитви на своя Свети Демир, палехме и ние понякога свеци на Свети Димитър”.²¹

През военните години и след Първата световна война поклонниците се увеличили. В общата покруса хората дирели упование и утеха. Текето Димитрово се водело като съставно селище (махала без администрация) на Исперихска община, но фактически стопански и комуникационно било свързано със с. Свещари. Свещари е най-близко и до него се отивало най-лесно и удобно било за покупка на сол и газ, било за връзка със света. От Свещари били и повечето от жителите му, а оттам бил и самият заведар.

Както вече беше упоменато, на Гергьовден, стария храм празник на мястото, в текето се събирали на голям събор поклонници от цяла Североизточна България. Събор от началото на двадесетте години на 20 век започнали да правят и на 2 август - Илинден. На този събор викали да свири Свещарската духовна музика.

Разградското мюфтийство не било доволно от това и на 2.VIII.1926 г. поискало „съдействие на властта, да не допуска посещението на българи, за да

¹⁷ Явашов, А., Текето Демир баба, с. 11.

¹⁸ Пак там., с. 32.

¹⁹ Пак там, с. 21, 26, 32.

²⁰ Пак там, с. 27.

²¹ Илиев, Б., Свещари, село край древни светилища, С., 2000, с. 97.

не оскверняват светото място с присъствието си и да се избягнат скандали”.²² На това искане се противопоставило сдружението „Българска старина”, в което се били обединили археологическите дружества от Североизточна България, със седалище в гр. Шумен. По искане на сдружението, с министерски протокол № 46 от 30.III.1927 г., теке Димитрово било обявено за историческа българска старина. Към него проявили интерес от най-високо място и, както пише в-к „Разградски новини”, бр. 26 от 28.VI.1927 г., „царят и археолозите Кацаров и Филев посетиха Демир баба теке и Мумджиларската могила”.

Базирайки се на работите на Успенски, Шкорпил, Рафаил Попов и проф. Васил Златарски и водейки се от търновския надпис на хан Омуртаг, учените предполагали, че в Свещарската могила е гробът на хана-строител. Идеята доразвил академик Анани Явашов, който изказал предположение, че гробът на хана трябва да се търси в самото теке, в турбето, което „става за всички български жители, без разлика на вяра и народност, свето място”.²³ Археологическото дружество „Хан Омуртаг” в гр. Исперих поело мястото под своя грижа и станало домакин на годишно-отчетното събрание на сдружението „Българска старина”, което се провело на 2.VIII.1927 г., в деня на утвърдили се вече многолюден събор.²⁴

На събора присъствали и археолозите Рафаил Попов и Карел Шкорпил. Вечерта на 1 август те наблюдавали експеримент със запалените огънове на Свещарската могила и на височините при Мадара, а на сутринта, когато пристигнали в самото теке, видели „едно море от хора, което е изпълнило долината”. Очевидец разказва: „Цялата долина от текето до заветския път бе препълнена с хиляден народ и каруци. Цял панаир бе нареден от подвижни, временно построени увеселителни шатри и дюкяни за сладки и бонбони... Дворът на светилището, както и самата гробница, постоянно се пълнеше и гъмжеше от народ, гдето с благоговение палеше свеци и слагаше подаръци. Даже някои набожни жени при молитвите и поклоните си се кръстеха.”²⁵

По-нататък дописникът на в-к „Кеманларски вести” съобщава подробно за провеждането на годишно-отчетното събрание на сдружението направо „...в ливадата под сянката на вековните три бряста, мълчаливи свидетели на далечната древност”. После официалните гости разгледали самата гробница, а народът се отдал на веселия. Засвирила Свещарската духовна музика, „завъртяха се народни хора и народното тържество трая до късно вечерта”.²⁶ Ръководителят на Свещарската духовна музика си спомня: „Свирехме на поляната. Народ много. Голям събор. Големи хора се направиха. Събраха се 5-6 попа и направиха водосвет.”²⁷

Вестник „Кеманларски вести”, бр. 34 от 8.X.1927 г. писал: „Текето трябва да принадлежи на българската археологическа наука, на народа и на нашата история!”. „Текето е от незапомнени времена управлявано от турците!”, позовавало се на протокол № 9 от 1904 г. Разградското мюфтийство.

Докато българските археолози и мюфтийството спорели чие е текето, заведарят му, Бехрем Тахиров от Свещари, решил да провери кой е погребан в него и с още двама - Мехмед Хасанов от с. Езерче и Арнаут Халил (Курд Али) от Малък Поровец, през януари 1928 г., когато поради тежката зима никой не можел да пристигне в текето, разбили гробницата и осквернили гроба. Вестник

²² Явашов, А., Текето деир баба, с. 36.

²³ Явашов, А., цит. съч., с. 36.

²⁴ В. Каманларски вести, бр. 25 от 29. VII. 1927 г.

²⁵ Явашов, А., Текето Демир баба, с. 37.

²⁶ Пак там, с. 37.

²⁷ Илиев, Б., Свещари..., с. 112.

„Кеманларски вести“ от 19.1.1928 г. писал: „Дългите кости на ръцете били поставени за кости на краката... Всичко, каквото е имало в гроба, било обрано.“²⁸ Осквернителите на гробницата били разкрити, арестувани и съдени. Бехрем лежал в затвора няколко години и, като излязъл, според народната мътва, го „настигнало възмездие“. Умрял от „черната“ болест антракс. Езерчелията си избол окоето в гората, а Курд Али бил изяден от вълци.

След разбиването на гробницата черепът на скелета бил отнесен в София за евентуална експертиза. На 8.X.1928 г. текето било посетено от група „немци, кореспонденти“. Сред тях бил и немският историк османист Франц Вабингер, който се занимавал с изследване на ислямските секти. Мюфтийството в Разград се разтревожило сериозно. Трябвало да се докаже, че Демир баба има турски произход! В мюфтийството знаели, че за подвизите му има написана тайна къзълбашка книга, която се пази в някое от селата в Румъния. Започнали да я издирват.

А Исперихското археологическо дружество отново подготвило тържественото празнуване на Илинденския събор на 2 август 1929 г. по случай хилядагодишнината на цар Симеон. Отново станал величествен събор, на който присъствали директорът на народния музей Рафаил Попов, политическият деец Ив. Багрянов, директорът на разградския музей Анани Явашов и др.²⁹

Разградското мюфтийство предприело нов ход. Решило „да се прехвърлят недвижимите имоти на текето с нотариален акт, за да не може българите да се събират на поклонение там“.³⁰ Към 1930-1931 г. то „се споразумяло с адвокат - влиятелен общественик, народен представител - който се спазарява за богато възнаграждение да ги снабди с актовете, да може бързо да се прехвърлят имотите на трети и четвърти лица, за да могат лесно да се продадат при изселването от България“.³¹

Археологическото дружество в Разград, като пълномощник на сдружението „Българска старина“, се противопоставило на тази нечиста сделка. То уведомило Министерството на земеделието, (чийто юрисконсулт идвал през 1932 г. да събира сведения за текешките имоти), за същността на работата, а на 27.11.1933 г. уведомило и Министерството на външните работи за същото и за необходимостта текето да се отнеме от вакъфската комисия (мюфтийството).

Вакъфската комисия отново се обърнала за помощ към къзълбашите, които трябвало да намерят апокрифната книга за Демир баба. Оказало се, че книгата се намира в с. Балтаджи ени къой (Брадвари), Дуловско, тогава в Румъния. Организирано било пренасянето ѝ през границата. Междувременно обаче бил извършен превратът на 19.V.1934 г. и, заедно със забраната на политическите партии, били закрити и мюфтийствата в Исперих и Разград. Пренесената в България книга за подвизите на Демир баба не допринесла нищо за решаването на спора за текето, който бил поет от Разградската мюсюлманска община. Тя се борела за текето не като за къзълбашко религиозно средище, а като за общомохамеданско светилище.

Общината решила да „очисти“ мястото и да го причисли към ортодоксалното мюсюлманство. Както разказва заветският имам Шевкъ Ахмедов Юксек от рода на хатипите, през 1937 или 1938 г. там се събрали сто ходжи и имами, които три дена кръстосвали групово долината и пеели стихове от Корана, та „осветили и очистили мястото“.³² Случаят обаче си останал изолиран. Теке

²⁸ Явашов, А., цит. съч., с. 37.

²⁹ В "Кеманларски вести", бр. 115 от 9. VIII. 1929 г.

³⁰ Пак там, бр. 34 от 8.X.1927 г.

³¹ Явашов, А., цит. съч., с. 28.

³² Илиев, Б., Текето Демир баба старо тракийско светилище, сп. Векове, 1982 г., кн. 6, с. 68.

Димитрово си оставало светилище, посещавано от българи и турци, управлявало се от заведарин, който бил от с.Свещари, имало 27 души жители и се поддържало от къзълбашите в Кубратско, които в 1936 г. построили в него двуетажна къща за гости. Селището се поддържало и от даровете на поклонниците, които идвали да колят курбан. Административна власт в него никога не е установявана. Заведарят бил представител на Разградската мюсюлманска община, а наемателите на нивите и ливадите на текето плащали на пъдар да пази имотите им.

В това затънтено и откъснато от света място монархо-фашистката власт изпращала на въдворение свои политически противници. През 1938 г. в теке Димитрово били интернирани като комунисти четирима адвокати: Иван Фъсов и д-р Стефан Аврамов от Пловдив и Димитър Георгиев и Руско Попрусков от Русе.³³ Четиримата антифашисти били интернирани тук, за да нямат информация и връзка с партийните си организации. Те обаче били подпомагани с храна и битово обзавеждане от комунистите в Исперих и Свещари.

От 1939 до 1945 г. траяла Втората световна война. През това време само веднъж, през 1943 г., съборът на Илинден бил забранен, по съображение за сигурност - да не бъде бомбардиран от англо-американците. Съборът продължил да съществува и през социалистическото тоталитарно време. С указ № 107 от 30.XI.1951 г. текето Димитрово било преименувано на Сборяново. То било посещавано от живеещия в текето при с. Варненци, Тутраканско, къзълбашки проповедник Хайдар баба, който се считал приемник на Демир баба.

Още през 1948 г., когато било образувано ТКЗС „В. Молотов“ в гр. Исперих, били му предадени всички ниви на текето и ливадите, превърнати в зеленчукови градини. Горите били национализирани като общонародна собственост, а стадата и чердите били ликвидирани. Нямамо какво да правят в текето пастирите и се изселили. Останал като последен жител и ликвидатор на селището заведарят Исмаил Чокрой. Поклонниците в светото място, особено след 1950 г., когато земята била масово кооперирана, намалели.

През 1953 г. животът в Сборяново се променил и преобразил рязко. През септември един тежък трактор успял да довлече по изровения път откъм с. Малък Поровец един електроагрегат. Пукотът на трактора и пухтенето на електроагрегата смутили дивотията на залутаното селище и заляли с ярка електрическа светлина долината. От този ден в самотията над извора Петте пръста нахлула цивилизацията. Инженерите и работниците от водоснабдителната група „Димитрово“ започнали да търсят вода по долината. Били изкопани и иззидани 4 каптажни кладенци, от които водата се изтласквала до резервоара на височината на помпената станция като първо стъпало, а оттам с мощни помпи се изтласквала до водонапорната кула при с. Свещари. Оттам по силата на гравитацията водата тръгвала към Исперих и селата на Северното Лудогорие. Строителството завършило през 1956 г. Тогава, поради несъобразителността на Б. Илиев и Т. Димитров от краеведческия кръжок в Исперих, бил унищожен релефът на конник под корнизата на източната страна на тюрбето.

През 1957 г. започнало събарянето на постройките в селището поради включването му във водосборната зона. Извън оградата останал само дворът на текето с извора Петте пръста. От извора пътека водела горе до поляните, където били построени жилища за поклонниците. Горе на поляните, започнал да става и съборът на Илинден. През 60-те години той бил все още многолюден и оживен. Посещавали го не само от околните села, но и от далечните места на България. Редовни гости му били държавните театри от Разград и Хасково, които тук

³³ Илиев, Б., Свещари, с. 134.

изнасяли свои концерти и програми. По време на събора през 1963 г. група младежи забили турското знаме на върха на тюрбето и пръснали по пътеката до извора над 400 позива с протурско съдържание. Извършителите били четирима младежи от с. Вазово. Те били осъдени по на 6 години затвор, по НОХД № 203/63 г. на Разградския окръжен съд. След тази случка съборът на Илинден бил забранен. С указ № 881 от 30.11.1965 г. с. Сборяново било заличено.

След заличаването на Сборяново от списъка на селищата в България текето престава да бъде населено място и като местност остава изцяло под разпореждането на водоснабдителната група „Димитрово“, която оградил охраняемата водосборна зона и я стопанисвала, като ежегодно отдавала тревата ѝ за косене. Друга стопанска дейност не се разрешавала. Самата гробница (манастирът), изворът Петте пръста и постройките, оставени извън зоната, били обявени за музейни обекти и охраната им била поета от Разградския исторически музей. Исмаил Чокрой станал служител на музея. Клането на курбан в района на манастира било строго забранено. В унисон с провежданата от властта атеистична пропаганда, за да *„бъде намалено влиянието на гробницата върху вярващите мюсюлмани“*, от тюрбето били махнати килимите, даровете и къляфа на светеца, а месинговите обувки и костурата, които стоели пред гроба, били отнесени в Разградския музей.

Сградите в текето имали нужда от ремонт. През втората половина на 70-те години по документация, изработена от НИПК - София, директорът на музея Стоян Стоянов започнал строително-консервационни работи. Първо била ремонтирана гостната стая. През 1978 г. бил смъкнат покривът на имарета със солидните му греди и дълги мартаци. Тогава бил демонтиран и резбованият таван на имарета с искрящото слънце, творение на тревненската резбарска школа, и отнесен неизвестно къде.

През декември 1978 г. Стоянов бил сменен и за директор на музея в Разград бил назначен Стефан Стефанов. Междувременно и стените на имарета, които били *„съвсем здрави и с идеална сглобка“*, били разградени неизвестно защо. През лятото на 1979 г. талпите били *„наредени и сортирани около могилата“*. Под предлог, че за реставрирането на сградата е необходима греда, дълга 12 м, каквато не можела да се намери, ремонтът се проточил. Материалите се повреждали под дъжда и се разпилявали, докато изчезнали.

В началото на 80-те години в района започнали проучвания и разкопки по интердисциплинарната програма *„Гетика“* под ръководството на проф. Александър Фол. На 01.09.1982 г. Стоян Стоянов открил тракийската царска гробница под Гинина могила. Под ръководството на Мария Чичикова, Ана Балканска и Диана Гергова следвали нови разкопки и открития както в големия източен некропол, така и в укрепения район на древния град Хелис, в светилищата при извора Петте пръста и върху платото на Камен рид.

Разкопките до 1985 г. се ръководели от разградския музей. На базата на създадената през 1956 г. музейна сбирка при читалището в Исперих, на 01.01.1985 г. бил създаден историческият музей в Исперих, който, под ръководството на Йордан Стефанов, поел грижата за паметниците в района. Междувременно през 1984 г. били изследвани намиращите се в гробницата на текето кости от скелета и се установило, че са от погребение от XVIII в., вероятно мистификация след войната в 1829 г.

През 1988 г. цялото землище на Сборяново, заедно с двата некропола, било обявено за археологически резерват, в който системно продължавали разкопките на различните обекти.

Илинденският събор след 1964 г. не се провеждал цели 26 години, до 1990 г., когато на 2 август било създадено Културно-просветно дружество *„Родно Лудогорие“*, ратуващо за добросъседство, доверие и истина между

българското и турското население в Лудогорието. Дружеството още същия ден възобновило събора, провеждан с помощта на общината в Исперих до 1998 г., но бил изоставен за сметка на събора на Движението за права и свободи, ежегодно провеждан на 22 май, в чест на жертвите на т.нар. възродителен процес. Появила се колизия между двата празника и в нечии глави отново се появил нелепият въпрос - чие е текето Сборяново. *Турско или българско?*

Главен претендент за древното светилище се появил в лицето на създадената през 2000 г. организация на къзълбашите в Разград, сдружение „Джем“. Те поддържали тезата, че след траките приемници на културата в това свято място са именно къзълбашите, които трябвало да бъдат признати за религиозно малцинство в България и текето Демир баба да им се предаде във владение. Безплоден спор, поддържан от недобросъвестни политици, който през 2004 г. се разрази оживено в ефира и на страниците на печата. Безплоден, защото Сборяново принадлежи на всички живеещи в района, наследници на културата на своите предшественици.

**DEMIR BABA TEKE IN SBORYANOVO -
BEFORE AND AFTER THE LIBERATION OF BULGARIA**

(Abstract)
Boris Iliev

The Teke (Islamic religious monument) of Demir Baba (The Iron Father) is situated in the Bulgarian region, called Ludogorie (Wild Forest), in the beautiful valley of Tchernodlanitza river. During the Medieval Age it probably was a Christian centre - monastery of St. George. After the Ottoman conquest it was turned to a sanctuary of the Alian sect. According to a legend presented, someone Kara Daut pasha had destroyed the monastery, but his cattle had become ill. So had Kara Daut pasha left the sacred place, which was abandoned for 100 years. Later, during the reign of Suleiman the Magnificent (1520-1566), here settled Hasan Pehlivan Baba – a dervish of the kisilbash sect. He founded his own teke, under the name Hasan Demir baba Pehlivan. After his death, probably in 1590, a beautiful stone tomb was made.

According the historian Franz Babinger, the teke of Demir Baba was a centre of Shiites' doctrines, one of the most popular was that of sheik Bedridden Simavy – a scientist, humanitarian, reformist and revolutionary. The teke was in flowering in late XVI and in XVII century. It started to decline in late XIX century, as did the whole Ottoman Empire. It was connected with the anarchy in the time of kirjalias and ayahs, and with the Russian-Turkish wars in the early XIX century. There is a legend, that sultan Mahmud II, who destroyed the Yanissary corps in 1826, had fired with artillery on the teke building. Then, during the war of 1828-1829, the teke was burnt, because it served as an asylum for some armoured units.

During the reign of sultan Abdul Azis, in 1861, the rights of the teke as a sacred place were restored and its property was returned. Some Ahmed ben Ali was appointed a steward, till the Bulgarian Liberation.

The Liberation of the Ludogorie region came after the truce between Russians and Turks on 19.02.1878. Together with the Turkish garrisons, Ahmed ben Ali left and did never return. Demir Baba teke was observed as an abandoned estate of refugees and its management was taken by the Razgrad district's permanent commission. Then the teke was assignet to the Razgrad Vakif commission (Gamiet). Later it was managed by the Razgrad Islamic common.

On 21.12.1906, with the decree Nr 462 of the Cabinet, Demir Baba teke was renamed Dimitrovo village, which name it kept for about half a century. During all

that time it was visited both by Turks and by Bulgarians, who worshiped it as their sanctuary. On 30.11.1951, with the decree Nr 107 of the Cabinet Dimitrovo was renamed teke Sboryanovo. On 30.11.1965 it was erased from the list of the settlements in Bulgaria.

In the early 80es in the region started researches and archaeological excavations of the inter-disciplinary programme "Getica".

Translated by
Alexandre Tontchev and
Dr. Diana Gergova

SBORYANOYO 'DAKI DEMİR BABA TEKKESİ'NİN KURTULUŞTAN ÖNCEKİ VE SONRAKİ TARİHÇESİ

(Özet)

Boris Iliev

Bronz çağından Demir çağına geçişin bir simgesi olan , yüce. ve asil Demir Baba'ya ait eski zaman efsanelerine yansıyan beşparmak çeşmesi ve Trak Atlısı mabeti , kadim zamanlarda yaşamış Trakların tapınak yeri olarak günümüze kadar biline gelmiştir. Burasının, orta çağlarda "St.Georgi" adı altında Hristiyanlara ait bir tapınak yeri olduğuna, Osmanlıların bu toprakları istilâ etmesiyle de bir Alevi Tekke haline getirildiğine ilişkin ipuçları da vardır.

Ozamana ait Kara Dävut Paşa efsanesi günümüze kadar yaşaya gelmiştir. Efsaneye göre Kara Dävut Paşa manastırı yıkarak, burayı bir çiflik haline getirmiş, ancak kayırını görmemiştir, çünkü hayvanları ya metil adıyla bilinen ölümcül hastalıktan hastalanıyor, ya sayalarının üzerine taş yağıyor, ya da hayvanları cıldırıyor. Kendisine bu yerin kutsal bir yer olduğu ve buraları terk etmesi gerektiği haberi gönderilmiştir.

Kara Dävut Paşa burasını terk ettikten sonra bu yerler ba kimsiz kalarak çölleşmeye yüz tutmuştur. Ancak sultan Süleyman zamanında, yaklaşık 1520 yılına doğru Hasan Puhliya /Pehlivan/ baba, terk edilmiş bu manastır topraklarına kendi tekkesini kurmuştur.

16. ve 17. yüzyıllarda Tekke yoğun faaliyet içindeymiş. Ozamanlar burada-Geno Prişelets, Radul Vlaho, Kristü Yove ve Petar Geori olmak üzere dört Hristiyan ailesi de yaşıyormuş, Kabristanın taş duvarının da ozamanlar içlendiği sanılıyor.

Tekkenin çöküşü 18 yüzyılın sonlarında başlayarak Rus-Türk savaşlarıyla yakından ilintilidir. Sultan Mahmud'un 1826 yılında Yeniçerileri ortadan kaldırmasıyla Derviş tekkelerinin bu arada Demir Baba tekkesinin de yok edildiği sanılıyor. 1829 yılında, Dibiç savaşı sırasında kaptan liprandi 'nin komutası altında bulunan 600 yaya ve 300 atlıdan oluşan ve ordunun cephe arkasını yardımcılayan bir bölük, tekkeyi "eşkiyalarm bir barınağı" olduğu gerekçesiyle yerle bir etmiştir. Tekke, Abdül Mecit zamanında da /1839-1861/ kendi haline terk edilerek tamamen unutulmuştur. Ancak Abdül Aziz /1861-1876/ Tekkenin eski haklarını idade etmiştir. Ne var ki, Dervişler Tekkeye geri dönmedikleri için, yönetimi bir zaviedara teslim edilmiştir.

Kurtuluş savaşı sırasında fakat zaviedar oradan kaçmış ve bir daha geri dönmemiştir. Topraklar da becensi /göçmen/ mülkü olarak kayıtlara geçmiştir. Zamanla bu mülke Razgrat Müslüman camiasi ve vakfı sahip çıkmış, ancak İstanbul vakıflar idaresinde bu mülkün kaydı bu şekilde yapılmamıştı. Buna rağmen "Türk ahalisinin oylarını ve güvenini kazanma" amacıyla Razgrat daimi sancak komisyonu, adı geçen mülkü idare etmesi için altı etraf köyün vekaleti olan bir şakisa, 1904 yılının Eylülünde ise vakıf kuruluna teslim etmiştir.

İki yıl aradan sonra, 21 aralık 1906'da - akanlar Kurulunun bir kararı ile Demir Baba Tekkesi'ne Dimitrovo Tekkesi adı verilmiştir. Tekke Türkler tarafından olduğu gibi Bulgarlar tarafından da ziyaret ediliyormuş. Hıdırellez günleri burası bilhassa kalabalık oluyor, insan dolup taşıyor ve mumlar yakılıyormuş. Çünkü Hıdırellez mabetin en eski bayramı sayılıyormuş. 20 yüzyılın 20'li yıllarının başlarında, 2 Ağustosta idrak edilen İlinden gününde de buralara çok sayıda insan akın etmeğe başlamıştır.

Bu durumdan hoşnut olmayan Razgrat müftülüğü, 1926 yılının 2 Ağustos gününde, Tekkenin "*Bulgarlar tarafından ziyaret edilmemesi konusunda idarecilerden yardım ve destek talebinde bulunmuştur. Fakat Tarihi Bulgar eserleri anlamına gelen Bilgarska Starina cemiyeti*" bu isteğe karşı koymuş ve Bakanlar Kurulu'nun 30 Mart 1927 tarihini taşıyan 46 numaralı protokolü ile Dimitrovo Tekkesi Tarihi Bulgar Anıtı olarak ilan edilmiştir. Arkeologlarla Müftülükekenin ait olduğunu tartışıp dururlarken Zaviedar Behrem Tahirov daha iki kişi ile birlikte Tekkenin kapısını kırarak içine girmişler ve büyük zararlara yol açmışlardır.

Vakıf Kurulu, Kızılbaşlardan Demir Baba'nın mucizelerine ilişkin gizli kitabı bulup delil olarak ortaya çıkarmalarını istemiştir. Kitap Dulovo köylerinde bulunarak hudut dışına aşırılmıştır. Zamanla, 1934 yılının 19 Kayısında, hükümet darbesi gerçekleş tirilerek politik partilerle birlikte müftülükler de yasaklanmıştır.

1938 yılında Tekkeye, komünist faaliyet yürütmekle suçlanarak Ruse ve Plovdiv'ten dört avukat sürülmüştür. 1948 yılında Tekkenin topraklara sayılan tarla ve otlaklar, Isperih kasabasında "Y. Molotov" adı altında kurulan TKZS'ye /Emek Kooperativ Tarım İşletmedi/ devredilmiştir. Ormanlar devletleştirilmiş, hayvanlar ve sayalar yok edilmiştir. 30 Kasım 1951'de bu yerlerin adı Dimitrovo-dan Sboryanovo'ya değiştirilmiştir. 1953'te dört su yatağı bulunarak sular Sveştari köyü yakınlarındaki su kulesine yöneltilmiş, oradan da Deliorman köylerine sevk edilmiştir.

1957 yılında Sboryanovodaki bütün yapıların yıkımına başlan-mış ve 1965 yılında burası tamamiyle yerle bir edilmiştir. 1982 yılına "*Getika*" adı altındaki interdissiplin programı uyarınca arkeolojik araştırmalara başlanmış ve 1988 yılında tüm Sboryanovo toprakları koruma altına alınarak arkeolojik korunak olarak ilan edilmiştir.

Translated by
Boris Iliev

**ЗА НАДПИСИТЕ,
СВЪРЗАНИ С ОБИТЕЛТА НА ДЕМИР БАБА**
ст.н.с. д-р Катерина Венедикова

Това изследване се основава на теренните ми проучвания в текето Демир Баба през октомври 1989, октомври 1992 и май 2004 г. При работата по епиграфските паметници съм използвала фотокопия от октомври 1989 - февруари 1990, направени от С. Николов, фотограф на музея в Разград. (Благодаря на ръководството и сътрудниците на музея в Разград за оказаната помощ - б.а.)

Първият български учен, който дава сведения за текето Демир Баба и за някои епиграфски паметници там, е Ив. Велков. Той посещава обителта около 1920 г. и съобщава за два „турски“ надписа там. Единият бил върху мраморен камък с дължина 0.30 м и височина от едната страна 0.10 м, а от другата - 0.15 м. Бил поставен в ниша над входа на двора на текето.¹ Според значително по-късната публикация на Х. Ю. фон Корнрumpf, този надпис гласял: „О, Али, помощ от Бога и близка победа. И възрадвай вярващите, о, Мохамед“.² По данни на Л. Миков, днес този надпис е нечетлив.³ Този паметник не е регистриран от мене, нито от експедицията на М. Стайнова и Н. Панайотов, обходила района на текето Демир Баба през 1977 г.⁴ Текстът му е пре-предаден от трима автори: Х. Ю. фон Корнрumpf, Л. Миков и Б. Алексиев.⁵ Според цитирания от тях по-горе текст, в този вид надписът съдържа две изречения от сура 61, стих 13 от Корана, към които в началото е добавено обръщението: „О, Али!“, а в края призивът: „О, Мохамед!“, които липсват в оригиналния текст на Корана.

По данни, събрани от Св. Койнова от местните жители, преди 21.X.1992 г. надписът бил върху камък на зиданата ограда и бил изчезнал. На грубата рисунка от местен жител формата, описана от Ив. Велков, отговаря на рисунката. По препис, направен от него, текстът на арабско писмо гласял:

Naṣr(un) min Allāh(i) ua fath(un) karīb(un) ua baṣṣir(i)-l mü'minīn(a)!

Така написаният текст предава дословно по-голямата част от аяет 13, сура „Редицата“ от Корана.⁶ Тази 61 сура Ас-сафф /Редицата/ разкрива връзката между Стария завет, Новия завет и Корана. В нея като пратеници на Бога са представени Мойсей /Муса/, Исус Христос, син на Дева Мария /Иса, син на Мариам - Мерйем/ и Ахмад - Ахмед /едно от имената на Мухаммад – Мохамед/.

¹ Велков, Ив., Археологически изследвания. - Годишник на Народния музей за 1920 година, С.1921, с.69.

² Von Kornrumpf, H. J., Zwei weniger bekannte islamische Denkmäler in Bulgarien. – Südost Forschungen. Bd. V XXX, 1971, стр. 293.

³ Миков, Л., Култова архитектура при текето на Демир Баба. - Културните взаимодействия на Балканите и турската архитектура. Международен симпозиум. Доклади /17-19 май 2000, Шумен – България, Т.1, Анкара, 2001, с. 453-476: 459.

⁴ Стайнова, М., Н. Панайотов, Текето Демир Баба. Епиграфски изследвания. Експедиция 1977, БАН, Институт по балканистика; ГОНС - Градски музей, Дългопол. /Ръкописен албум с ил./

⁵ Алексиев, Б., Фолклорният профил на Демир Баба в традиционните представи на хетеродоксните мюсюлмани в България. - Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите 4. Ислям и култура. Изследвания, МЦПМКВ, С.,1999, с.343-385: 348, 378, 379, бел.28.

⁶ Коран. Преведе от арабския оригинал Цв. Теофанов, 2-ро прераб. и допълн. изд., С.,1999, Сура 61 Редицата, с.550-551. Срв. Коран. Перевод и коментари И.Ю. Крачковского. Москва, 1986, 61:13.

Откъсът от тази сура, изпълнен на арабски език, не е подбран случайно. Следващият стих 14 съдържа призив към онези, които са повярвали, да бъдат помощници /по пътя/ на Бога, както учениците на Исус Христос били негови помощници по Божия път, за да повярват в Бога повече хора. И вярващите, с Божия подкрепа, удържали връх, станали победители.

Много от вярващите в исляма по българските земи през миналите векове не са били мюсюлмани-сунити, а привърженици на различни клонове, ордени и братства, повече или по-малко близки до християнството. Алиантите, които били по-ранно население от сунитите в много селища, с някои свои вярвания и обреди също се доближават до християнството. В използването на част от стих 13 на сура 61 *“Редицата”* откриваме и стремежа, и желанието ислямът да стане по-разбираем за местното християнско население.

Началото на същия текст от сура 61, стих 13 от Корана, откриваме в още два епиграфски паметника от България. Единият е алиански и е изработен върху горната метална част на байрак от момчилградското с. Постник-теке и гласи:

Naṣr(un) min Allāh(i) ua fath [!]
 “/Помощ от Бога и победа [!]/”

В с. Постник е живяло алианско население.⁷ Друг надпис върху металната глава на същия байрак свидетелства за връзките на текето в Постник с голямата бекташийска обител Къзъл Дели Султан, която днес се намира в Гърция. Според документи, наративни източници, пътеписи и Житието на Демир Баба в Къзъл Дели живеело християнско население.⁸ Текето Къзъл Дели се е включвало в мрежата от свързани помежду си обители, които Демир Баба посещавал. В Житието му е разказано за пребиваването му там /96: 2-4, 8-9/.

Същата по-малка част от сура 61, стих 13 на Корана, четем на първия ред на надписа за строежа на Ески джамия в гр. Хасково от 15.Х.1395 г. Той засега е най-ранният известен строителен надпис на арабско писмо у нас.⁹ Този надпис е изработен по време, когато сунитското направление на исляма не било официално и задължително в Османската държава. Дошлите в българските земи малобройни мюсюлмани търсели пътища да покажат близките страни между исляма и християнството.

Вторият надпис в текето Демир Баба също представлява изречение от Сура 10, стих 62 от Корана. Тя е озаглавена сура *“Юнус”* и в нея се споменава библейският пророк Иона. За него по-нататък в Корана се разказва и историята с кита. Това изречение от Корана е в контекст, който отново показва тясната връзка и приемствеността между Свещеното писание - Библията и Свещената книга на мюсюлманите.

И този надпис се споменава за пръв път от Ив. Велков. Снимка на входа и надписа над него с изглед към двора е публикувал В. Маринов през 1941 г. По-късно той е описан подробно и фотографирал при експедиция през 1977 г. в непубликувания албум на М. Стайнова и Н. Панайотов под номер 1.¹⁰ Според тяхното описание паметникът бил повреден още през 1977 г. Той се намирал на

⁷ Венедикова, К., Ислямът в района на с.Постник в Източните Родопи, Родопско краезнание. /Сборник/, Кърджали, 2001, Съст. М. Гумаров и К. Гарена, с.110-128.

⁸ Цит. съч., с.121-126.

⁹ Добрев, Ив., За надписа на Ески джамия в гр.Хасково, Хасково в миналото, Хасково, 1992, с.178-183; Татарлъ, И., Турски култови сгради и надписи в България, София-Благоевград, 2003, I-ва част, 2-ро издание, с.22-26.

¹⁰ Маринов, В. Делиорман. С. 1941 Стайнова, М., Н. Панайотов, Текето Демир Баба. Епиграфски изследвания. Експедиция 1977. /Ръкопис, с. 6 и сл., надпис 1/.

вътрешната страна на сводестата каменна арка над входната врата на текето Демир Баба. Размерите на камъка били 142/105/127 см. Едноредният релефен надпис имал дължина около 120 см, с височина на буквите 15 см и ширина на буквите - от 1.3 до 1.5 см.

Релефният текст на арабски език носи основните особености на писмото *несих*, но удължените, високи букви внасят елемент и на писмото *сюлюс*. Текстът не е вокализиран.

Част от буквите били изтрети още през 1977 г. и личало, че са били шест, оцветени в зелено. През 2002 г. надписът от текето е публикуван от Н. Панайотов без транскрипционни знаци.¹¹ Бяха публикувани и снимки на пет надписа – един от 1946 г. и два напълно нечетливи от фотографиите. Останалите два надписа се четат от чернобелите снимки. Единият е този, с изтрети части от буквите към края. Вторият четлив е надписът в чест на Али отвън, под корнизата, който разглеждам по-нататък.

По мнението на Св. Койнова, работила през 1991-1994 г. по реставрацията на декорацията на обителта, поради слягане на сградата горната пластична част от входа, включваща част от арабския текст, каменната розета и част от пластичната рамка са паднали в недалечното минало. На това място била излята голяма циментова пломба, обхващаща и ред от камъните над входа.¹²

Текстът на паметника гласи:

°Alā inna auliyā' allāh/i/ lā havf/un/ °alayhim ua lā hum yahazanūn/a/ /./

Превод:

“О да, за приближените на Бога /за Божиите светци / няма страх и те не ще кърбят./”¹³

Този текст от текето е бил добре познат на алианските отци и те са го изричали в молитви при религиозни обреди. По данни на Любомир Миков, когато баба и дедо баба се произвеждали в ранг, на гърдите се поставял „Теслим Ташъ“ (медалион от полускъпоценен камък) и тюршидът произнасял две молитви. Едната била от сура „Кравата“, аят 60 на Корана, а втората съвпада с текста на нашия надпис и е откъс от сура „10 Юнус“, аят 62 на Свещената книга за мюсюлманите.

В тази сура 10 се осветлява, че този Коран е откровение от Бога, в потвърждение на онова преди него и за разяснение на Светото Писание /10:37/. Споменава се, че за всяка религиозна общност е имало пратеник /10:47/. После следва кораническият текст на нашия надпис, предхождан от прослава на Бога, който съживява и умъртвява, и следван от възхвала на Онзи, „който стори за вас нощта и деня“ /10: 56, 62-67/. Има и кратък разказ за Нух /Пророка Ной/ и за Ноевия потоп. Накратко се описва животът на Муса и Харун /Моисей и Арон/, както и за фараона /10:75/. Разказана е и библейската история за превеждането на израилтяните през морето /10:79/. Към края на сурата четем:

„И ако се съмняваш в онова, което ти низпослахме, /о Мохамед,/ питай четящите /Светото/ Писание преди теб! /10:94/

¹¹ Панайотов, Н., Корпус. Османотурски епиграфски паметници от Североизточна България XV-XX в., Т. 1., С., 2002, с. 157-165.

¹² Койнова, Св., Резултати от проучването на декорацията в гробницата на Демир Баба., Български фолклор, кн. 3-4, С., 1996, с. 93-97.

¹³ Срв. Коран, Прев. от арабския оригинал Цв. Теофанов, 2-ро прераб. и доп. изд., С., 1999, с.213-218. Миков, Л. Емблематични образи в изкуството и културата на хетеродоксните мюсюлмани в България (тадж и теслим Ташъ) – Изследвания в чест на проф. Иван Маразов. С. 2002, 414-427; 419-421

Очевидна е връзката и приемствеността между споменатите по-горе коранически текстове и библейските текстове за патриарх Ной и историята на потопа, за Моисей и излизането на евреите от Египетската земя и за поражението на египтяните в Червено море.¹⁴

Друг надпис свързва текето Демир Баба с името на първия шиитски имам Али. Той живял от 598 до 661 г. сл. Хр. Баща му Ебу Талиб бил чичо на пророка Мохамед. Али пишел писмата на братовчед си и записвал откровенията, които му били низпослани. Бил много близък на пророка, оженил се за дъщеря му Фатма и станал негов зет. През 656 г. станал четвъртият арабски халиф.¹⁵ По-късно, при борбите за халифския пост, привържениците на Али формирали шиитския клон на исляма, а противниците му - хариджитския.

Шиитите не признават повечето сунитски халифи, като ги считат за узурпатори. За свои духовни ръководители /имами/ те признават само кръвните роднини на Мохамед: четвъртият халиф Али, убит в междуособна борба, синовете му Хасан и Хюсеин и деветте потомци на Хюсеин. Особено почитат Али и великомъченика Хюсеин и правят поклонение на гробниците им в градовете Неджеф и Кербала в Ирак. Ортодоксалните шиити вярват в дванадесетия скрит имам; считат, че изчезналият девети потомък на Али ще се върне като месия. Ортодоксалните шиити почитат 12-те имама, затова ги наричат и имамити.

Според едни автори шиизмът е дал много повече секти, отколкото сунизмът.¹⁶ Други смятат, че само 20 от 73-те ордена /братства/ в ислямската религия са създадени от шиити.¹⁷

Исмаилизмът, основан през VIII в. от сина на шестия шиитски имам Исмаил, е особено течение в шиизма, от което се отделят ред дъщерни секти. В исмаилизма има влияние на неоплатонизма, гностицизма и будизма. От будизма е взета идеята за преселението на душите. Дъщерна исмаилитска секта са друзите, а друго дъщерно братство са алианите или нусайритите. Алианите считат Али за бог. Те са заимствали от древни предноазиатски вярвания, от зороастризма и християнството. Имат култ към свещените гори и горски върхове. Вярват в преселението на душите и като християните се причестяват.

Шиитската секта бекташи напомня по-скоро дервишки орден. В основата си вероучението им е шиитско, но имат и ред християнски елементи. В надписите Али бил назоваван с арабската дума фата - юноша, млад човек, юнак, юначина. По подобие на първия шиитски имам Али, в надписи, жития, летописи, предания и други извори често главите, а понякога и членовете на религиозни братства, били наричани фата-фитъан, шаб-шуббан - юноши, млади хора, храбри мъже, юначаги, пехливани-борци, кахрамани-герои. В някои случаи глави и членове на такива братства можели да бъдат и християни.¹⁸

Известно е, че в Житието на Демир Баба и в предания за него този светец често е определян като пехливан. Тази персийска дума, освен че означава победител в състезание, значи още едър, много силен човек, борец, атлет, герой, юнак, рицар, витяз.¹⁹

В един надпис, гравирани върху метален байрак в текето Ахад Баба в момчилградското с. Постник, се отбелязва бекташият обител Къзъл Дели

¹⁴ Срв. Кратка илюстрирана Библия. Ветхия и Нови Завет. /Съставена според изданието на Св. Синод от 1925 г./, С., 1949, с.8-29.

¹⁵ Uluçaj, M. Ç. Tarih Ansiklopedisi, Istanbul, 1967, p.18.

¹⁶ Пучков, П. И., Современная география религий, М., 1975, с. 78-79.

¹⁷ Çağatay Uluçay, op. cit, p. 442.

¹⁸ Хачатрян, А. А., Корпус арабских надписей Армении VIII-XVI вв., Ереван, 1987, с.175-176.

¹⁹ Персидско-русский словарь, Т. I, М., 1983, с.317.

Султан, която днес се намира в Гърция; и един от шейховете на ордена - Пехливан Али.²⁰

При момчилградското с. Биволяне в надгробен надпис от 1226 г. сл. Хр. - 1811/1812 г. сл. Хр. дервишът Али, син на Муса, е получил титлата „кахраман“. Този персийски епитет означава герой, смелчага, юнак, юначага. Надгробни надписи от същото гробище свидетелстват, че двама души приели исляма през XIX в. - един от тях е мъж, а една - девойка, мома.²¹

В споменатия трети надпис от текето Демир Баба се откроява не само юнакът, храбрият мъж, юначагата Али, но и сабята Зу-л факар /араб./, на турски Зюлфиляр. Според предание, Мохамед я отнел от врага в битката при Бадр, а впоследствие тя преминала у Али. Някои считат, че Мохамед я подарил на Али, който геройски си служел с нея.

Този вид сабя от средата се разделя на две като ножица. Била много употребявана в мюсюлманските войски. Прилагала се и в османската армия. Върху знамето на агата на еничарите се изобразявала сабя Зюлфиляр.²²

Този надпис с размери 126 x 30 см се намира на външната югоизточна страна на преддверието на текето на 10-15 см под горния корниз. Текстът му е взет от един хадис /предания за изказвания и деяния на Мохамед/. Той гласи:

lā fatā illā ʿAli, lā sayfa illā Zū-l fakār [!]

“- Няма /друг/ юнак /,/ освен Али /,/ няма сабя освен Зюлфиляр./”

Същият текст е изписан още веднъж над северния прозорец на текето Демир Баба, в лявата страна на дъговидния свод, при това много добре запазен.²³ Той е с дължина 33 см, а буквите му са високи около 7 см.²⁴

Същият хадис „няма друг юнак /младеж/ освен Али...“ е изписан вдлъбнато от външната страна на север-североизточната стена на преддверието. Тук шрифтът е сюзус, с високи и удължени букви. При това текстът е почти напълно вокализиран, с удължени фетхи и кесрета. С писмо сюзус е изпълнен и първият релефен надпис в чест на Али, който се намира под корниза на югоизточната външна стена на преддверието. Той не е вокализиран.

Сабята Зюлфиляр и два диска под нея са изобразени в релеф в тюрбето на Демир Баба. Само сабята е изработена релефно върху колона на прохода към залата с гроба на Демир Баба, както и върху камък от оградата на гробницата на Осман Баба в с.Текето, Хасковско.²⁵

Над входа на преддверието на гробницата на Демир Баба, ориентиран на изток, в дъговидната ниша е поставена релефна многолистна розета, а по-горе над входа е монтирана плоча с надпис. По външния ѝ ръб е оформена широка релефна рамка с размери 150 x 20 см. Тя има правоъгълна форма, но тесните ѝ страни завършват с форми, наподобяващи голяма скоба - релефна, заострена вляво и вдясно. Вътре писменото поле е оформено вдлъбнато, като с длето е отнемано от повърхността на камъка. Така релефният текст от един ред на

²⁰ Венедикова, К., Ислямът в района на с. Постник в Източните Родопи, Родопско краезнание. Сб., Кърджали, 2001, с.116-128.

²¹ Венедикова, К., Синовете на Абдуллах, Български фолклор, Кн. 3-4, С., 1976, с.4-20.

²² Uluçay, M. Ç. Tarih Ansiklopedisi, Istanbul, 1967, p.52.

²³ Панайотов, Н., Корпус..., С., 2002, с.159.

²⁴ Пак там, с.159.

²⁵ Миков, Л., Изкуството..., обр. 111, 112 и 113 на хетеродоксните мюсюлмани в България /XVI-XX век/. Бекташи и къзълбаши /алеви/, С., 2005, обр. 111, 112 и 113.

арабски език е останал изпъкнал. През 1977 г. буквите са били доста изпочупени и текстът - трудно четлив.²⁶ При посещението ми на 24.X.1989 г. плочата частично бе замазана с цимент и вдясно, над вратата, личеше началото на надписа, а наоколо в двора имаше още три парчета от него /с цимента и камъка под тях и с по няколко букви върху всяко парче/. Краят на текста личеше вляво над входа /ако сме с лице към него/. Тогава основата под буквите бе бяло-сивкава, а самите букви бяха боядисани с тъмна боя. На 12.X.1992 г. целият текст бе реставриран релефно в днешния си вид на писмо несих с елементи на сюз, като на места са поставени релефни знаци за вокализиране - удължени фетха и кесре, сукун и замме. Става ясно, че ние днес разполагаме с възстановен в последно време текст. Н. Панайотов датира „най-общо“ паметника, според състоянието му през 1977 г., през втората половина на XVII в., но не прилага снимка и пояснения в подкрепа на това твърдение.²⁷ Текстът гласи:

Ua lā houla ua lā quuata ua lā qudrata ua lā izzata illā
billāhi-l ʿali[a]l ʿazim [!]

“- И няма могъщество, и няма сила, и няма мощ, и няма слава, освен
[с помощта] на Бога, всевишния и великия [!]”

Този надпис не е регистриран от Ив. Велков през 1920 г. Бихме могли да си зададем въпроса - защо известният български археолог е забелязал относително по-незабележимите надписи от вътрешната страна над дворната врата и от вътрешната страна над входа на преддверието на гробницата, а не е регистрирал наличието на надпис отвън, над входната врата? Дали тогава епиграфският паметник е бил налице, дали е бил снет от стената, или пък е поставен по-късно? Възможно ли е да е бил скрит под навеса, който бил построен пред преддверието вероятно около края на XIX в. и бил премахнат към средата на 70-те години на XX в.? Този навес имал височина до стрехата 2.80 м.²⁸

Св. Койнова пише, че проучването на декорацията в интериора на гробницата на Демир Баба е извършено през 1991-1992 г., а консервацията и реставрацията - през 1992-1994 г. Централният вход на гробницата бил обект на проучване, консервация и реставрация. След свалянето на блажни и варни покрития били проследени 3 етапа, принадлежащи към интериора на пристройката /сега премахната/, двата много късни. „Под тях излезе най-старата декорация - пластична и принадлежала към същинската фасада на гробницата. Тя включва пластичен надпис на арабски и една розета.“ - отбелязва реставраторката.²⁹

Понеже надписът е излязъл при реставрацията 1992-1994, вероятно за известно време е бил замазан. Във всеки случай, надпис със същия текст не съм срещала досега в епиграфски паметник от България.

Вляво от горния край на северния прозорец на текето Демир Баба са изписани имената на Аллах /Бог/, Мохамед и Али: Allah Muhammed ʿAli.

²⁶ Стайнова, М., Н. Панайотов, Текето Демир Баба....., 1977, надпис 3.

²⁷ Панайотов, 2002, с.159.

²⁸ Миков, Л., Изкуството на хетеродоксните мюсюлмани в България /XVI-XX век/. Бекташи и къзълбаши /алеви/, С., 2005, с.64-65.

²⁹ Койнова, Св., Резултати от проучването на декорацията в гробницата на Демир Баба, Български фолклор, кн. 3-4, С., 1996, с. 93-97.

Същите имена, но много по-красиво изпълнени, преплетени едно в друго и едно над друго, можем да прочетем на купола на преддверието към тюрбето на светеца. Те представляват част от рисуваната украса на купола. При това опашката на буквата „йе“ /и/ в името Али е удължена, завита нагоре вертикално и после заоблена продължава хоризонтално над трите имена, като се раздвоява като ножица, подобно на сабята Зюлфикяр.³⁰ Тези имена, бяха нарисувани отново при реставрационните работи през 1992 г. : Allah Muhammed ^cAli.

Преди това личаха само последните две букви „лям“ и „йе“ от Али, а първата – „айън“, липсваше. Пред тях личаха горни части от букви, които и сега се виждат над изписаното при реставрацията „Мухаммед“ и „Аллах“ пред него.

По купола на преддверието откриваме 4 надписа. Долните части на буквите са разположени над цветната широка окръжност от украси в основата на купола /над фриза/, а нагоре буквите се извисяват по посока на върха, зенита /най-високата точка/ на купола, където е нарисувана украса в кръгла рамка /медальон/. Четирите надписа са разположени на равни разстояния /една четвърт окръжност/ един от друг. Както вече споменахме, в основния надпис с кафява боя са изписани: Аллах /Бог/, Мохамед и Али.³¹

В останалите три надписа, под прикритието на краснописна украса, са очертани три стилизирани човешки образа, три момински лица или лица на млади жени, при това усмихнати. Тези три надписа са еднакви, но са нарисувани с различна боя. След Бог, Мохамед и Али, по посока на часовниковата стрелка вторият надпис е оцветен в не много светло синьо, третият в черно, а четвъртият - отново в синьо. Последните три надписа са получени от две букви „вав“, чиито долни части се пресичат симетрично. Буквата „вав“ е двадесет и деветата буква от османотурската азбука и двадесет и седмата от арабската азбука, произнасяна в арабски като „уау“. Тя има форма на запетая, но главичката ѝ може да не се запълва и да представлява кръгче или елипса, както е в нашите надписи. Десният „вав“ в тях е правилен; опашката му е завита наляво и нагоре в нормална посока, а левият „вав“ е в огледален образ и дъговидната му част завива надясно и нагоре. Главичките на всяка от трите двойки „вав“ не са запълнени и имат елипсовидно-капковидна форма на очи. Вътре ирисът е очертан с оранжевочервени капковидни линии. Дъговидните части на буквите „вав“ до пресичането си оформят овала на долната част на лицето и брадата, а след пресичането си - врата и ръцете. В овала на всяко от трите човешки лица с червенокафява /червено-оранжева/ боя са очертани носът и устата. Във втория надпис на нивото на очите, встрани, са начертани две кръстчета, които маркират ушите. Челото и косата са оформени над очите с шнуровидна украса във форма на две големи скоби, разположени почти успоредно една над друга. При третия надпис долната скоба завършва с две кръгчета, или ъгловати елипси, които оформят ушите, а горната - с две завъртулки, които оформят буклите. В четвъртия надпис завъртулките за ушите и косата са оформени по-различно. Така, за да не бие на очи човешкият образ, той е очертан чрез средствата на калиграфското изкуство, чрез преплитането на буквите.

„Вав“, преплетена с огледалния си образ, гравирани върху една сабя, изработена от еничеря Осман Беше с дата 24.04.1786 г., представлява символ на 28-ми еничерски бьолюк /рота/. Тази буква често била използвана от началото на XVIII в. като декоративен елемент в образци по краснопис и в надписи.

³⁰ Вж. Миков, 2005, обр 78.

³¹ срв. Миков, 2001, 470, фиг.8.

Според някои учени т.нар. „чифте вав“ /двойно вав/ било символ на 48-ми бьолюк, а огледалното „вав“ - на 38-ма еничерска рота.³²

Известно е, че бекташиството било широко разпространено сред еничарите. Текето Демир Баба било свързано и с бекташии, и с еничари. Когато султан Махмуд II /1808-1839/ ги разгромил през 1826 г., няколко еничери, начело с Мехмед Чауш, се укрили в текето и с дервишите оказали съпротива на султановите хора. По това време в обителта се намирили и дервиши, известни като бекташии.³³

Този мотив от нормален и огледален „вав“ е нарисуван върху две стени на Ески джамия в гр. Казанлък.

Св. Койнова, която е работила по реставрацията, счита, че дълго време стенна украса и мазилка е имало само по куполите на гробницата и преддверието ѝ. По характер и техника на изписване тя я датира от края на XIX в. Работили са двама добри майстори. Главният изработил украсата в централното помещение, където има 9 медальона и опасващ ги фриз. Той направил и медальона в центъра на малкия купол. Като работил използвал шаблон. На малкия купол в преддверието работил друг майстор. Той използвал стара традиция в декораторството - изписвал „на ръка“. Така създал неповторима композиция върху малкия купол. На върха на един от орнаментите реставраторката е забелязала, че е поставена буква „А“ с точка. По този повод тя коментира, че не са редки случаите, когато майсторите, които строили и изписвали такива мюсюлмански и къзълбашки по култово предназначение сгради, са били българи.³⁴ По мнението на А. Наджарян, работил по възстановяването на липсващата част от текста, буквите и думите на арабица по малкия купол не са правени от калиграф.

Отвън по стените на обителта са се подписали и някои поклонници през миналите векове. Един интересен надпис има на външната страна на север-североизточната стена на преддверието. Той се намира под надписа, посветен на Али и сабята му. Изработен е също така вдлъбнато, но е гравирани по-плитко. Вдясно от надписа за Али, отдолу, четем: Бекташ[и]заде Хаджъ (Bektaş[i] zāde Nāci), а под началото му: „Няма юнак освен Али...“ е изписано името на бекташията - Салих Бей (Salih Bey). Под хаджъ /хаджия/ се четат сене (sene) - година, и под нея - 1280. 1280 г. Х. отговаря на времето от 18.06.1863, четвъртък, до 06.06.1864, понеделник. На български надписът гласи „Хаджи Салих Бей, син на бекташия“ /роден бекташия, от поколението на бекташия/. 1280 година /по Хиджра = 1863-1864 г.сл.Хр./. Този надпис е изписан на писмо несих, с елемент на сюлюс /при удължаването на вертикалните букви в края/. Той е регистриран от експедицията на М. Стайнова и Н. Панайотов през 1977 г.

По времето на султан Махмуд II /1808-1839/ еничерският корпус бил премахнат през 1826 г. Представителите на много алиански братства били преследвани. Бекташият орден бил разтурен. Много шейхове, баби и дедета били екзекутирани, а други - заточени. Имотите на еретичните текета били отнети и в обителите били заселени представители на сунитски ордени. Но този надпис е издълбан по времето на султан Абдул Азиз /1861-1876/, когато правата

³² Иванова, За един епиграфски текст и една еничерска сабя, Български фолклор, кн.2-3, С.,2003, с. 166-167.

³³ Илиев, Б., Текето Демир Баба, Сборяново преди и след Освобождението, вж тук, с.4; Миков, Л., Изкуството на хетеродоксните мюсюлмани..., с.69.

³⁴ Койнова, Св., Резултати от проучването на декорацията в гробницата на Демир Баба, Български фолклор, кн. 3-4, С., 1996, с. 93-95.

на обителта Демир Баба били възстановени и имотите ѝ били върнати.³⁵ Тогава бекташиите могли спокойно да посещават гробницата и да изпълняват там обредите си.

При все, че в много бекташийски селища в България има надписи на арабско писмо, в много малък брой от тях се среща думата бекташия. При момчилградското с. Биволяне има теке на Елмалъ Баба и тюрбета на този светец и на Фатма. Елмалъ Баба вероятно е живял към края на XVI в., тъй като е запазена мраморната надгробна колонка на сина му, който починал през 1620/1621 г. сл. Хр. При тюрбето му има един надпис от 1205 г. - 1790/1791 г. сл. Хр., в който се описват животът и качествата на тази свята личност. В този паметник се споменава *„пътят на бекташийския орден“* и родното място на шейха. Елмалъ Баба - Демир Хан или Демир Ханлии. Това е или с.Желез, присъединено към Друмево, на пътя Шумен - Провадия, или с.Демир Ханлъ в нахия Чоке, спадаща към Одрин, в което през 1652 г. имало все още две християнски домакинства.³⁶

Вляво от прозореца от юг-югоизточната страна на сградата, откъм оградата с релефите, *„върху два масивни каменни блока“*, но по-небрежно в сравнение с надписите на север-североизточната стена, се е подписал един сарадж. Арабската дума *„сарадж“*, преминала и в персийски, и в турски, а през турски и в български език, означава седлар, човек, който изработва кожени прибори за впрягане или яздене на коне, ръчен производител, който прави различни стоки от обработена кожа и сахтиян, като ги украсява със сърма и коприна. Вдлъбнатият текст гласи:

Сарадж Исмаил Ибрахим Русчуклъ (Sarrāc İsmā'īl İbrāhīm Rusçuklī),- сараҷът /Седларят/ Исмаил Ибрахимов от Русе. Под края на името Исмаил в началото на Ибрахим е изписана ъгловата думата *“sele”* - година, над нея - съкратено името на месеца Дж[емази йел] е [ввел] С [emāzi yel] е [vvel] и над него - косо цифрите на годината [1]327.

Надписът на седларя носи основните особености на писмата несих и сюлюс. От него разбираме, че Исмаил Ибрахимов от Русе е пребивавал в обителта Демир Баба в края на май и през по-голямата част от юни 1909 г. Този надпис е регистриран от експедицията през 1977 г., но думата сарадж не е прочетена правилно.³⁷

В гробищата, които се намират около текето Демир Баба при Свещари, са погребани някои духовни водачи, отци, шейхове на ордена. Експедицията от 1977 г. е открила надгробна плоча на Салих Баба от /1/ 152 г. Х. = 1739 – 1740 г. сл. Хр. и надгробната плоча на Юсуф Деде от 1231 г. Х. = 1815 – 1816 г. сл. Хр., която сега се намира в лапидариума на музея в Разград. Регистрирана е и надгробната плоча на Фатма Хатун от 1340 г. Х. = 1921 – 1922 г. сл. Хр.

В съседство с историко-археологическия резерват *“Сборяново”* е открита средна част от надгробна плоча с повреден текст от четири реда от 30-те – 70-те години на XIX в. В този надпис се споменават *“братята (по орден), другарите, които дойдат и посетят гроба ми”*. Това клише се среща в надписи от Източнородопските села Боровица от 1854 – 1855 г., Върбенци от 1833 – 1834 г. и от 1917 – 1918 г. и др.

³⁵ Илиев, Б., Цит. Съч., с.4-5.

³⁶ Венедикова, К., Един късен печат на шейх от ордена Кадирие, Нумизматика и сфрагистика, V.1, С., 1998, с.125-131; Турски извори за българската история, Т. VIII, Архивите говорят 13, С., 2001, с.225.

³⁷ Стайнова, М., Н. Панайотов, Текето Демир Баба..., 1977, № 6; Панайотов, Н., Корпус..., С., 2002, с.160.

**ON THE INSCRIPTIONS CONNECTED
WITH THE SANCTUARY OF DEMIR BABA**

(Abstract)

Dr. Katerina Venedikova

On the tomb of Demir baba at the turbe in the village of Sweshtari (county of Isperih), there is no memorial inscription or funeral stone bearing writing in Arabic, detailing his name, titles and other given names. Such inscriptions on stone at the head of the tomb are found in the turbe of Said Baba in Kroumovgrad. Inscriptions of such character include those of Osman baba in the village of Tekketo, of Hazar baba in the village of Gorna Krepost, of Ibrahim baba in village of Chiflik, of Ala baba in the village of Brosch (all three villages are in the county of Kurdjali), of Izhak Dede in the village of Dushinkovo (county of Djebel), of Nalbant baba in the village of Raven (county of Momchilovgrad). There are no inscriptions above the entrance to the antechamber leading to the tomb of Demir baba in the village of Sveshtari. There are no inscriptions left by the builders indicating the exact time it was completed, the name of the person it belonged to, the name of the person who donated the means for the construction, the name of the person responsible for the project, the name of the inscriber, etc. Similar inscriptions are missing at the entrances of the tombs of Iakzala baba in the village of Obrochishte (county of Balchik), of Kademli baba in the village of Graffitovo (county of Novazagora). However, such an inscription exists above the entrance to the hallway of the tomb of Otman Baba in the Teketo village (county of Haskovo) in memory of the dead man. The writings record his name, titles, the date of his death, the date the sign was made after the construction of the turbe.

If we assume with little probability that the turbe and the entrance to the tomb were not constructed simultaneously, it is possible that such a text was made following the completion of the building before the entrance to the hallway was finished. Such an inscription would have been made above the entrance to the tomb. Different sources and research reveal information about three different sanctuaries of Demir baba. In his saint's life it is recorded that he and his relatives were buried in the village of Harmanluk, and that his tomb is to be found there. In the village of Harmanluk (Dubownik, county of Dobrich) there is no tomb of Demir baba. His burial inscription could be looked for in another unidentified village with the same name in northeastern Bulgaria. The sanctuary could also turn out to be in the Rhodope mountains, records of which exist in documents from the XVII century. The exact location, however remains unknown.

This article is concerned with the epigraphic monuments relative to the Demir baba tekke in Sveshtari. They were noticed and recorded in the XX century on the walls of the gate surrounding the complex, both from the inside and the outside. Most of them are still noticeable nowadays. A document from the end of the XVII century gives us an indication that four men were inhabiting the tekke. They were not Moslem and had to pay a tax called djezie, imposed on Bulgarians and other non-Moslem people. That makes it unlikely that inscriptions in Arabic would have existed at that time. It was a common practice to produce those inscriptions only when the Moslem population of a given township had reached an overwhelming percentage, sometimes close to 90%. This is the reason why the inscriptions on the walls of the gate are to be dated towards the second half of the XVII century to the end of the XIX. In the sanctuary of Demir baba there are a number of raised in relief painted and etched epigraphic monuments in Arabic on the gate, on the walls of the antechamber and on the small dome.

Most of the texts are of religious character. Two of the texts are from the Holy Koran. They are an indication of the common origins of the Old and New Testaments and the Holy Koran. They were created in a context of aspiration towards a climate

of harmonious coexistence between Christianity and Islam. The text on the inside wall above the entrance gate of the antechamber was recited by the bektashi fathers in prayer at religious ceremonies. The famous story from the Koran about the first Shiite imam Ali along with his sword Zulfikar, given to him by Mohammed personally is illustrated there. Two other inscriptions praise the Holy trinity – Alah, Mohammed and Ali, a concept borrowed from the Christian tradition and greatly revered by the bektashii. On the dome of the antechamber to the turbe, under the stylized colored decorations, three smiling women's faces could be discerned. The outer walls of the antechamber were signed by someone coming from a long line of bektashii in 1863/4 and by a saradj form the town of Rouse in 1909.

All of the inscriptions in the tekke of Demir Baba in Sweshtari are an expression of the desire for peaceful coexistence between Christianity and Islam, a sign that stresses similarities more than differences.

Translated by
Alexandre Tontchev

DEMİR BABA TAPINAĞI İLE İLGİLİ YAZITLAR

(Özet)

Dr. Katerina Venedikova

İsperih ilçesinin Sveštari köyünde bulunan Demir Baba türbesindeki mezarda ismini, lakabını, unvanını belirten Arapça yazılı bir mezar taşı bulunmamaktadır. Krumovgrad'ta bulunan Seid Baba Tekkesi, Haskovo bölgesinde bulunan Tekke köyündeki Osman Baba tekkesinde, Gorna krepost köyündeki Hızır Baba, Çiftlik köyündeki İbrahim Baba, Broş köyündeki Ala Baba (son üç köy Kırcaali bölgesindedir), Cebel bölgesindeki Duşinkovo köyünde İshak Dede, Mestanlı bolgesi Raven köyünde Nalbant Baba v.s. tekkelerinde mezar taşlarında bu tür yazılar bulunmaktadır. Sveštari köyünde Bulunan Demir Baba Tekkesinde türbenin girişinde ne zaman yapıldığına, kime ait olduğuna, inşaatı için bağışta bulunanın ismi, yazıyı yazanın ismi gibi herhangi bir yazı yoktur. Bu tür yazılar Balçık bölgesindeki Obroçişte köyünde Akyazılı Baba türbesinde ve Novozagorsko bölgesindeki Grafitovo köyünde Kademli Baba türbesinde yoktur. Fakat Haskovo bölgesindeki Tekke köyünde Otman (Osman) Babanın türbesinde Otman Babanın anısına bir yazı vardır. Bu yazıda adı, unvanı, lakabı, ölüm tarihi ve türbenin yapımından sonraki yazıtın tarihi belirtilmektedir. Küçük bir ihtimal olarak türbe ile mezarlığın girişi aynı anda inşa edilmediğini varsayarsak dalızı inşa etmeden önce girişte belki de bir yazı mevcutmuş. Kaynaklar ve araştırmalar Demir Babaya ait üç tane tapınak olduğuna dair bilgi verir. Yaşayışında o ve yakınları Harmanlık adı taşıyan bir köyde defnedildikleri ve orda türbelerinin bulunduğu belirtilir. Harmanlık'ta (bugünkü Dıbovnik, Dobriç bölgesi) Demir Babaya ait bir mezar yoktur. Ancak Kuzeydoğu Bulgaristanda belirli olmayan Harmanlık Köyünde mezar taşı aranması gerekiyor ya da Rodoplar'da (bununla ilgili XVIIy.y'a ait belgelerde bilgi var, fakat hangi yerleşim merkezine yakın olduğu belirtilmemiştir).

Bu yazıda Sveštari köyündeki Demir Baba Tekkesinde olan epigrafik anıtlarla ilgili (sert madde üzerindeki yazıtlar) anlatılıyor. Bunlar duvarlarda ve çitlerde (içten ve dıştan) XXy.y' da görülmüş ve kaydedilmiştir. Çoğu bugün de görülebilmektedir. XVII y.y sonlarına ait bir belgede bu tekkede dört erişkin erkek-gayrı Müslüman yaşadığı ve ayrıca bunlar Bulgarlar ve gayrı Müslümanlara uygulanan cizye vergisini ödemektedirler. Bu yüzden de orda Arapça yazı olma ihtimali çok düşüktür. Genellikle böyle bir yazıt belirli bir yerleşim merkezinde Müslümanlar çoğunlukta ve

hatta %90'ı geçtiğinde yazılmış.İlginç değildir ki bu yüzden bazı yazarlar bu yazıtlarla ilgili yazılarını XVIIy.y'ın ikinci yarısına ve XIXy.y.'ın sonuna dayandığını belirtmelerine hiç şaşırılmamalı. Demir Baba Tekkesinde çit duvarı üzerinde ve dalızın duvarları üzerinde ve küçük kubbe üzerinde Arapça kabarık, boyalı (düz)ve çukurlu epigrafik anıtlar vardır. Çoğu yazılar dini içeriklidir. Metinlerden ikisi Kurandan ayettir. Bunlar Yeni ve Eski Vasiyetle Kuran arasındaki müteakipi gösteren ayetlerdir. İçeriğinde Hıristiyanlıkla İslam'ın yaklaşmasındaki çaba işlenmiş. Dalızın giriş kapısının iç tarafındaki metin Bektaşî ermişleri tarafından dini törenlerde okunuyormuş. Ayrıca birinci Şii imam Hz. Ali hakkındaki ünlü hadis yazılmış ve Hz. Muhammed tarafından hediye edilen kılıç Zülfikar da anlatılmış. İki tane yazıt Kutsal üçlüyü övmekte - Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali - Bektaşiler tarafından itibar edilen ve Hıristiyan üçlüden çok etkilenilmiş.Türbe tarafındaki kubbede güzel bir süsleme altında gizli kalmış üç gülümseyen kız yüzü çizilmiştir. Girişin dış duvarlarında 1863/64 yıllarında Bektaşî neslinden biri ve 1909 yılında Rusçuk'tan bir saraç imzalarını atmışlardır v.s.

Sveštari'deki Demir Baba Tekkesindeki yazıların nerdeyse hepsinde Hıristiyanlık ve İslam arasındaki barışçıl yaşama çabasını ve iki din arasındaki benzerliklerin altı çizilmektedir.

Translated by
Dimitar Petrov and Svilen Marinov

ИЗ ЖИТИЕТО НА ДЕМИР БАБА

ст.н.с. д-р Катерина Венедикова

Във встъпителната част на Житието на Демир Баба е описан годежът и сватбата на баща му, Хаджъ Деде от с. Пчелина, Шуменско, със Захиде от с. Синя вода, Разградско. За кръщавката и обрязването на Демир Баба пристигат Акъзълъ Баба, Кадемли Баба и кумът на баща му Хаджъ Деде - Турсун Баба. Както други юнаци, до 17-годишна възраст Демир Баба не излиза от къщи. За всичко това вече е разказано подробно в студията *"Сватбени ритуали, описани в Житието на Демир Баба"*.¹ Сега ще се спрем на първите пътувания на Демир Баба до прочути тюрбета и текета в България. Ще разкажем и как Акъзълъ Баба Султан преди смъртта си предава на Демир Баба Султан поста си *"водач на ордена"* (братството).

Едно от местата, където се развива действието с участието на Демир Баба, е обителта на Кадемли Баба. По предание той е прадядо на Демир Баба по майчина линия. Някои автори привеждат данни, че този светец починал през 1546 г. и че тюрбето (гробницата) му е построено към средата на XVI в. Изказано е и друго мнение, въз основа на вакъфски регистър от 1580 г., че обителта на този светец била основана при Селим II (1566 – 1574 г.). Седемстенната сграда на тюрбето с предверие е издигната при Св. Илийските възвишения (вр. Св. Илия – Ада Тепе) при с. Графитово (Калугерово), Новозагорско.² Там се почита и Св. Илия. Сградата на тюрбето на Кадемли Баба е 7-стенна, 7-стенно е и тюрбето на Демир Баба при с. Свещари, построено по-късно.

Много от събитията, разказани в Житието на Демир Баба, стават на р. Батова (Батовска река) и при с. Оброчище, Балчишко. От началото те се свързват с друг голям светец – Акъзълъ Баба. Според *"Фазилетнаме"* (Книга за добродетелите), написана от един от дервишите на Акъзълъ – Йемини, след смъртта на светеца Осман Баба (1478 г.) мястото му заел Хюсам Шах Гани, а след кончината му през 901 г. Х. (21.09.1495, понеделник – 09.09.1496 г. сл. Хр., петък) се появил Акъзълъ Султан, който сега (през 1519 г.) е духовният водач на хората от ордена. Първоначално Акъзълъ Баба обитавал текето в Родопите, но по-късно, поради гонения, се принудил да се пресели с последователите си на север.³ По предание Акъзълъ Баба бил баща или близък роднина на Демир Баба.

Сградата на гробницата на Осман Баба в с.Текето, Хасковско, също е 7-стенна и е построена преди тюрбетата на Кадемли Баба в Новозагорско и преди гробницата на Демир Баба при с. Свещари, Исперихско. Там се почита и гробът на Св. Никола, а наблизо е аязмото на Св. Ана.

Според приписка, открита от проф. Стр. Димитров в документ от 1526 г., можело да се подразбере, че в ход е оформяне на ново теке, посветено на *"чудотвореца Акъзълъ Баба"*. А в документ от 1559 г. от Високата порта до кадията на Варна се иска проверка на текето (ако има дервиши, проповядващи

¹ Венедикова, К., Сватбени ритуали, описани в Житието на Демир Баба, Ислям и култура. Изследвания. Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите 4, МЦПМКВ, С., 1999, 197-249.

² Миков, Л., Тюрбето (гробницата) на Кадемли Баба край с. Графитово, Новозагорско, Минало, 1999, кн. 3, с. 25 – 30.

³ Стайнова, М., По въпроса за текето на Демир Баба и мюсюлманското сектантство в българските земи, Доклад на конференцията по краезнание, 1981 г., Разград, (ръкопис, 10 маш. стр.).

еретичен ислям – да се отстранят). Има и мнения, че строежът на текето започнал при Селим I (1512 – 1520) и завършил при Селим II (1566 – 1574).⁴

Именно в тази обител на р.Батова, почитана от християните като манастира „Св. Атанас“, а от мюсюлманите като обител на Акязълъ Баба, живее и служи на Акязълъ Баба бащата на Демир Баба – Хаджъ Деде, преди и след сватбата си. Възможно е текето при с. Оброчище да не е било построено в сегашния си вид.

В Житието на Демир Баба е отбелязано, че Акязълъ Баба бил шейх (кутуб) на султан Сюлейман. Дори е описано как султанът, предрешен, присъствал на сватбата на бащата на Демир Баба – Хаджъ Деде. С Акязълъ Баба бил свързан и Соколлу Мехмед Паша, велик везир при трима султани, от 1564 до 1579 г. Във вакъфски акт на Соколлу Мехмед Паша от 1573 г. се споменават 3 села в каза Русокастро, едно от които носи името Акязълъ, и една мелница на р. Батова – същата река, на която било разположено текето на Акязълъ Баба.⁵ Самият Соколлу бил мюрид – послушник в дервишкия орден на Муслихиддин Ефенди (Нуреддинзаде), който взел разрешение да показва на другите пътя от прочутия шейх в Княжево (сега квартал на гр. София) Бали Ефенди.⁶

Първото пътуване на Демир Баба е до текето Кадемли Баба. Кадемли Баба праща вест на Акязълъ Баба:

- *“Отче мой, ти си този, който трябва да дойде. И да доведеш Демир, сина на моя деде! На умирање съм...”*.

“Моят деде” е бащата на Демир Баба, Хаджъ Деде. А „деде“ е религиозен сан, дедец. Изпълнявайки молбата на Кадемли Баба, Акязълъ Баба, яхнал бащата на Демир Баба, Хаджъ Деде, довежда и Демир Баба в текето при с. Графитово, Новоагорско. Пристигат за 37 часа. Тук идват още Мустафа Баба, Зать Ефенди, а от тази страна Турсун Баба, Хафъз Оглу Мехеммед Ефенди и други светци и дервиши. /Житие 33: 11-13, 34: 5-6, 8-9/

Проличава широката мрежа от текета, свързани помежду си. В тази мрежа по-късно се включва и текето на Демир Баба. Вижда се, че текетата на Кадемли Баба и на Акязълъ Баба са били свързани с текето на Мустафа Баба. К. Офлаз посочва две текета на името на Мустафа Баба – едното между Русе и Силистра, а другото – между Хасково и Пловдив.⁷ На нас са известни две тюрбета (гробници), свързани с името Мустафа. Мустафа Канаат Баба от Дървеното теке при с. Александрия (Капаклии), общ. Крушари, Добричко, е почитан наред със Св. Илия. Надгробният му камък бил без надпис. Този “*малък бекташийски манастир*” бил изграден вероятно не по рано от XVII и не по-късно от XVIII в.⁸ Но той се намира на югоизток от Силистра, т.е. не е между Русе и Силистра.

При джамията на с. Долно Прахово, Ардинско, между селата Долно и Горно Прахово, се намира тюрбе. Вътре в гробницата, на мраморната антропоморфна плоча при главата на покойника, има 8 реда релефен текст на арабско писмо на среднотурски език в народен стил. Надписът е посветен на “/6/ *мюдерриса – преподавателя в медресе - /7/ Мустафа Ефенди, син на Юсуф*

⁴ Миков, Л., Текето на Акязълъ Баба в с. Оброчище, Балчишко – култува архитектура, Проблеми на изкуството, 2001, кн. 1, с. 43 – 50.

⁵ Байрам, Сади, Някои от османските вакъфи в България, Културните взаимодействия на Балканите и турската архитектура, Международен симпозиум, Сборник от доклади (17-19.05.2000, Шумен – България), Т.1, Анкара, 2001, с. 131.

⁶ Süreyya, Mehmed. Sicill-i Osmanî, Istanbul, 1996, С., 3, S. 1096.

⁷ Oflaz, Kenan, Bulgaristanda Alevî – Bektaşî İnanç Kültürü Ve Demir Baba Tekkesi, Bulgaristan Türk Folkloru, II Uluslararası Bulgaristan Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2001, S. 295.

⁸ Петров, Т., А. Маргос, Дървеното теке при с. Александрия, Толбухинско, Музеи и паметници на културата, 4, С., 1966, с. 10-14; Венедикова, К., Сватбени ритуали..., с. 247, бел. 97, с. 231, 214 – 215.

/8/ 1262 година /по Хиджра/." Той е от 30.12.1845 – 19.12.1846 г. сл. Хр. Това тюрбе се намира южно от правата линия, която бихме теглили от Хасково до Пловдив и е твърде близо до р. Арда.⁹ Ние предполагаме, че текето на Мустафа Баба се е намирало в Южна България, вероятно в Родопите.

Затъ Ефенди бил шейх на текето Отман Баба Султан още по времето на сватбата на бащата на Демир Баба, Хаджъ Деде. Теке Турсун Баба имало в Турсун кьой (Голям Торсун и Малък Торсун, по-късно с. Симеоново (1943 г.) и Здравец (1947 г.) – Шуменска каза, а също така в Русе и Бабадаг. Турсун Баба е кум на бащата на Демир Баба и кръстник на Демир Баба.¹⁰

Л. Миков и Б. Алексиев припомнят за бекташко теке на Хафъз Баба при с. Врани кон, Омуртагско. Въз основа на документи те отбелязват, че началото на дейността (или нов етап в живота) на това теке може да се постави преди 1792 г.¹¹ Възможно е това теке да се споменава в Житието на Демир Баба.

И така, от Житието научаваме, че в мрежата от обители са били свързани Акъзълъ Баба при с. Оброчище, Балчишко, Кадемли Баба, на 1 км североизточно от Св. Илийските Възвишения, Новозагорско, текето Мустафа Баба (вероятно в Родопите) и Отман Баба (в с. Текето, Хасковско, по-малко вероятно в Харманли), а "от тази страна" (вероятно на планината) – Турсун Баба при с. Здравец и Хафъз Баба (може би при с. Врани кон).

В Житието са записани разкази за Демир Баба на различни духовни лица. Сега Бакаджаклъ Али Деде разказва предание от старите хора, минало от пращадото /Житие 34: 11/. Дотук се споменаваха ордени "накшбенди" и "наджилер". За пръв път сега, в разговор между Кадемли Баба и Акъзълъ Баба, е употребена думата "бекташи".

Кадемли дума (на Акъзълъ Баба): "Ти си светец, който познава Бога и правдата. Прав, истински бекташия си." /36: 4-5/ Изглежда, че преминаването на клона, оглавяван от Акъзълъ Баба, към бекташиството, се отнася към времето около смъртта на Кадемли Баба, когато Демир Баба вече е навършил 17 години. Преди смъртта си Кадемли Баба прави завещанието си /36: 14/. Той, който по предание е пращадото на Демир Баба по майчина линия, поверява текето си на Бога, на приятелите на ордена и привържениците му и на Акъзълъ Баба /37: 1-3/. Кадемли Баба предава душата си на Бога. Демир Баба разкрива гробовете му /37:7/. Опяват го и го погребват. След три години построяват тюрбето му /37: 12-13/ с помощта на архитекти, на Мустафа Баба, на феи (самодиви), които са милосърдни мюсюлмани. Изграждат основите на тюрбето /38: 15, 39: 1/.

Акъзълъ Баба се качва на раменете на Хаджъ Деде и продължават пътя си.¹² В Житието пише:

/39: 1/ *Andan soñra gerçeğin demine Hū deyüb temel urdılar (vurdular) Du'ācılar /2/ du'āda ola ./ Āmīn yā Rabbi-l 'ālemīn !/ Ve Akyazılı Baba El-hācı Dedeniñ kitfine (ketfine) /3/ suvār olub yola revāne oldular ./ Bu cānibde Teñri Dağı ğurbudnda /4/ āb-ī revān Ardağı /Er Dağı/ kıraginide tekkesine alub gitdi ./ Hūsām Şāhı Gāniye uğrayub ziyāret eyledirer ./ Andan Mustafa Baba meydanına /6/ geldiler ./ Anda bir zamān mihmān olduular ./ Ol aralıkda Mustafa /7/ Baba merhūm oldı Anda methūndur ./ Ve Mustafa Babaniñ kırkından /8/ soñra Akyazılı Sultān Timūr*

⁹ Венедикова, К., Надписи в чест на мюдерриси, в: „Нумизматика, сфрагистика и епиграфика”, (Под печат).

¹⁰ Венедикова, К., Сватбени ритуали..., с. 214.

¹¹ Миков, Л., Б. Алексиев, Свещената топография на с. Ябланово, Котленско, Български фолклор, кн. 2-3, С., 2003, с. 70 – 87: с. 83 –87 (приложение).

¹² За построяването на тюрбето на Кадемли Баба вж. Венедикова, К., Архитектите според някои извори, Културните взаимодействия на Балканите и турската архитектура, Т. 2, Анкара, 2001, с. 774 – 780.

(Demir) Baba'yı okudı /:“/ Nedersiñ nūr-I dīdem /? 9/ Şimden soñra vatana gidelimmi ./ /gidelim mı Kardeş/“/ deyüb Muşafa Babaniñ meşhedi üstüne geldiler /10/ Hatimler okudılar ./ Gerçeğin demine /“/ Hū /!“ deyüb /11/ türābına yüz sürüb ziyāred eylediler ./ Ve Ğısa Dede ile vidālaşub (vedalaşıp) /12/ Otman baba Sultana geldiler ./ Ziyāret eylediler ./ Andan dervişlerle /13/ vidalaşub Zağarada Kademli Baba meydanına geldiler ./ Kademli Babaya /14/ Akyazılı Sultaniñ soñ gelişidir ./“

Предаваме превода и поясненията от стр. 39 на Житието: “/39: 1/ След това казаха:

/Ху!/ /Той, Господ/ по повод на смъртния час на Герчек’а (праведника) и поставиха основите (на турбето) на Кадемли Баба/. /2/ Нека /1/ молещите се за доброто, доброжелателите /2/ да се молят ./ Амин Боже, приеми молитвата ни, о Господи на световете !/“

Обичайното значение на “герчек” е истина, истински, правдив. Според М. Сабри Коз, Одман (Отман) Баба е първи пир (първи шейх, старейшина, светец) в ордена, братството. Но освен това имат и втори пирове – “герчекер” (праведници), чагръланлар (хора, които призовават).¹³ Редхаус отбелязва, че “герчекер, герчек ерен” е мистично понятие и означава суфист, който е достигнал съвършенство.¹⁴

“/2/ И Акъзълъ Баба /3/ се покачи на /2/ раменете на Хаджи Деде /3/ и тръгнаха, потеглиха ./ В тази посока /4/ /ги/ отведе със себе си и отиде в текето си на хребета, склона на брега на течащата вода (река) Ардагъ (Арда?) – Ер Дагъ (планината на светеца), /3/ близо до Тенри /Танръ/ Дагъ (Божията планина). /5/ Отбиха се при /4/ Хюсам Шахъ Гани и направиха поклонение на това свято място ./“

Кое е било второто теке на Хюсам Шах Гани, което Демир Баба е посетил заедно с Акъзълъ Баба и с баща си, Хаджъ Деде?

Над вратата на текето Осман Баба в с. Текето, Хасковско, е вградена правоъгълна мраморна плоча с височина 40 см и дължина 56 см, с 3 реда релефен текст на османизиран арабски език в трудно четлив шрифт – сюзос с преплетени букви. Там четем:

„/1/ Владетел и стопанин на тази посещавана гробница на светци /,/ султан /,/ син на султан /,/ и тайна на тайните /,/ и прозвището му е Хусам (Хюсам) Шах /,/ Отман Баба /-/ /2/ Бог да направи душата му свята и блажена /!/ /- По/ леточислението на Пророка (Мохамед) /,/ мир Нему /,/ година по Хиджра осемстотин и трина-/и/ десета /.3/ И бе извършен строежът (и сградата бе разположена) /,/ и бе невероятен /и после/ + ах (уви) пратеникът (вестителят) на мюсюлманите се постара (положи усилия) ت тук е вмъкната буква „те“ от арабската и турската азбука) /и/ бедният дервиш състави красивия надпис ./ 913 година (по Хиджра).“

От надписа разбираме, че тази гробница е на Отман баба, чието прозвище е Хусам (Хюсам) Шах, и че той е потомствен върховен водач на орден, светец (султан, син на султан). Той е починал през 813 г. Х. – 1410 / 1411 г. сл. Хр., вероятно по време на християнския период на обителта. По-късно бил извършен строежът. А през 913 г. Х. (13.05.1507 – 02.05.1508 г. сл. Хр.) е написан строителният надпис. Интерес буди косо разположеното кръстче след “после” и преди “О, вестителят на мюсюлманите положи усилия”. След “усилия” е изписана буквата от арабската и османотурската азбука ت “е”. Основната ѝ форма и

¹³ Koz, M. Sabri. Bulgaristan’ daki Bektaşî Köyleri Üzerine “Eski” Notlar, Bulgaristan Türk Folkloru, Ankara, 2001, S. 71.

¹⁴ Redhouse Yeni Türkçe – İngilizce Sözlük, İstanbul, 1968, S. 395.

значението на наименованието ѝ, според Ш. Сами, е на „кръст“.¹⁵ Можем да допуснем, че изразът „Уви /О/, вестителят на мюсюлманите положи усилия“ е обграден от два християнски кръста, които разграничават християнския период на обителта, когато българите почитали Св. Никола¹⁶, от мюсюлманския период.

Името на Отман Баба (Одман Баба) в строителния надпис над вратата на гробницата е изписано с буквите „елиф“ и „тъ“. След смъртта на този светец на това място се е появил друг, който е показан от Евлия Челеби като син на Хюсам Шах (Сейид Хюсамеддин)¹⁷, на име Осман Баба. Надгробният му надпис през 1981 г. се намираше пред гробницата на Отман Баба, а днес е поставен вътре като камък при главата на символичния гроб на Отман Баба. Този надпис е на турски език и в него името на втория светец е изписано на ред 2 и ред 14 Осман Баба. На ред 13 с турски думи и на ред 15 с цифри четем, че е починал през 883 г. Х (04.04.1478 – 25.03.1479 г. сл. Хр.). С името на този светец текето днес е познато като Текето Осман Баба. Поради сходството на имената двамата светци се смесват, обединяват и биват считани за една личност.

Според някои източници, за място на последните дни на светеца (Отман Баба) се сочи Конукчи, „от другата страна на голяма река...“ Свещените останки били положени в югоизточния край на хълма Хъзър Иляс до Танръ тепеси (Божи връх).¹⁸ През 1670 г. прочутият пътешественик Евлия Челеби пише, че след като прекарал една седмица в текето Осман Баба вървели един час в източна посока край брега на р. Мадан (рекичка през с. Текето или Харманлийска река), минали с. Конукчи, след това с. Татарлии (Конуш, Хасковско) и стигнали Паша кьой (Войводово, Хасковско).¹⁹ Следователно Конукчи, където бил погребан светецът, се намирало на брега на Харманлийската река или на неин приток, между текето на Осман Баба и с. Олу дере Татар кьой (дн. Конуш, Хасковско). Изглежда, че преди построяването на 7-стенната сграда на текето Осман Баба, по времето на Баязид II,²⁰ на брега на тази река е имало друга обител на Отман Баба при изчезналото с. Конукчи. Вероятно там се е намирала планината на светеца – Ер Дагъ близо до Танръ Дагъ – Божията планина или Танръ тепеси – Божият връх. Може би там е била и християнската обител с гроба на Св. Никола.

М. Сабри Коз, позовавайки се на ръкописи, останали в библиотеката на големия турски учен М. Фуат Кьопрюлю, цитира разказа на един мюршид (алиански духовен ръководител). Според него Одман (Отман) Баба – както други светци – имал макам’и (място, където се счита, че се намира гробът на светец) на седем места. Три макама били в България – в (околностите на) Хасково.²¹ Ние допускаме, че първият бил в с. Конукчи, вторият – в с. Текето, където днес е 7-стенната сграда с надпис в памет на Отман Баба с прозвище Хюсам Шах, а третият – в Харманли. На същата Харманлийска река, но малко преди да се влее в Марица, в Харманли, на южната страна на кервансарая, се намирало голямо теке на Осман Баба. Иречек смятал, че е построено при Баязид II (1481 – 1512) от великия везир Коджа Мустафа Паша. Ал. Антонов предполага, че е строено през 30-те – 40-те години на XVI в.²² Според Житието на Осман Баба, към края

¹⁵ Sami, Ş. Kāmûs-i Türkî, Istanbul, 1998, S. 368.

¹⁶ Юбилеен сборник Българското село, С., 1931, с. 441.

¹⁷ Евлия Челеби. Пътепис, Превод от османотурски, съставителство и редакция на Стр. Димитров, С., 1972, с. 293.

¹⁸ Карамихова, М., Приказка за Осман Баба, С., 2002, с. 49-50.

¹⁹ Евлия Челеби. Пътепис, С., 1972, с. 296-297.

²⁰ Цит. съч., с. 290.

²¹ Koz, M. Sabri, Op. cit., S. 65-80: S. 72.

²² Антонов, Ал., Османските архитектурни комплекси XVI – XVII в., Културни взаимодействия на Балканите и турската архитектура, Т.1, Анкара, 2001, с. 50-51.

на живота си, той прекарвал по-продължително време в с. Булкладенец и завещал на абдалите си да построят там теке.^{22a} Допускаме, че и там може да се търси отбелязаното в Житието на Демир баба теке, на брега на р. Ардаръ (Арда), днес близо до с. Бял Кладенец, в община Стамболово, Хасковско.

След посещението в текето Кадемли Баба и поклонението в обителта на Хюсам Шах Гани, Демир Баба с баща си, с Акязълъ Баба и други шейхове и дервиши посещава мегдана (откритото място за молитви, площадка за обреди, върху която може да се построи и сграда) Мустафа Баба, някъде в Родопите. Такъв мегдан – мейдане – е имало и при текето Демир Баба при с. Свещари, където по-късно била построена 10-стенната сграда на имарета, изцяло от дърво.

В Житието на Демир Баба четем: *"/39: 5/ После /6/ дойдоха /5/ на мястото за обреди (площадката за молитви, мегдана) Мустафа Баба /6/ Гостуваха известно време при него ./ По това време Мустафа /7/ Баба умря ./ Там е погребан ./*

И /8/ след /7/ 40 /дни/ на Мустафа Баба /8/ Акязълъ Султан подкани Демир Баба:

- Какво ще кажеш ./, светлина на очите ми /? 9/ Отсега нататък да отидем ли в родината ./, братко – рече и /10/ дойдоха до /9/ мястото на гибелта на (гроба на) мъченика Мустафа Баба /10/ Направиха четения на Корана от началото до края ./ Казаха "Ху" /Той, Бог/ по повод на смъртния час на Герчек'а (праведника, постигналия съвършенство), /11/ докоснаха лица до праха му и направиха поклонение ./11/ И като се сбогуваха с Иса Деде /12/ дойдоха при (в) Отман (Одман) Баба Султан и направиха поклонение /на това свято място/. После /13/ се простиha /12/ с дервишите /13/ и дойдоха на мегдана на Кадемли Баба в Загра /14/ /Това е/ последното идване на Акязълъ Султан /13/ при Кадемли Баба ./

В изворите и изследванията няма единство по въпроса за името и прозвището на Отман Баба. В Житието на Демир Баба, на стр. 108, родословието на Отман Баба е изведено по фантастичен начин от зета на Мохамед и негов племенник (чичов син) Али и от сина на Али Хюсейн, но не и от другия му син Хасан. Там той е назован с имената „Ел-Хюсамеддин (острият меч на вярата), Отман и Хюсам (остър меч): /108: 9/ Ел-Хюсам ед дин ./, син на Али ./, син на Ибрахим /10/ син на /седмия шиитски/ имам Муса Кязъм ./, син на /шестия шиитски/ имам Джафер Садък ./, син на /петия/ имам Мухаммед Бакър ./, син на /четвъртия/ имам Зейн ел Абидин ./, син на /третия/ имам Хюсейн ./, син на /първия шиитски имам/ Али /12/ Името на /11/ Отман Баба /12/ е Хюсам ./ Името на баща му е Знатният /Сейид/ Али ./ Дядо му е Ибрахим ./ Прапрадядо /13/ му е /седмият/ имам Муса Кязъм ./”

На същото място родословието на Демир Баба се извежда от другия син на Али – Хасан, като сред прадедите му е показано и име на лице, приело исляма, но немюсюлманин по рождение: „Абди /108: 13/ Демир Баба ./, син на Хаджъ ./, син на Туран ./, син на /14/ Зейне-л Абидин /четвърти имам/, син на Абди ./, син на Паха еддин ./, син на Али Бюзрюк (Великия) ./, син на Хасан, /другия син на Али/.”

В Пътеписа на Евлия Челеби Осман Баба е показан като син на Хюсамеддин (Хюсам Шах): *“Неговият дядо Саид (Честитият) Али бил един от потомците на седмия син на честития /седми шиитски имам/ Муса Кязъм. Негов*

^{22a} Граматикова, Н. Отман Баба – един от духовните патрони на ислямската хетеродоксия в българските земи. – Историческо бъдеще. С. 2001/2, с. 105, 109

син пък /на дядо му Али/ бил Сеид (знатният) Хюсамеддин, а негов син е този Осман Баба." – разказва известният пътешественик.²³

Ние допускаме, че тук става въпрос за втория Осман Баба, чийто надгробен надпис е от 1478/1479 г. сл. Хр.²⁴ Той може да е син или приемник на Отман Баба с прозвище Хюсам Шах, на когото е посветен строителният надпис в с. Текето, от който пък става ясно, че е починал през 1410/1411 г. сл. Хр.

От изложеното става ясно, че първото пътуване на Демир Баба след като навършва 17 години е до текето на Кадемли Баба. Второто пътуване на Демир, заедно с баща му и със старейшината на ордена Аязълъ Баба, е до текето на високия склон на река – Ер Дагъ, близо до Танръ Дагъ. Там светците направили поклонение на Хюсам Шах Гани. Там по-рано било текето на Аязълъ баба, преди да се пресели в Балчишко. Вероятно това поклонение е или в обителта в с. Текето, или в с. Конукчии. Третото пътуване е до мегдана на Мустафа Баба, някъде в близост в Родопите. А четвъртото пътешествие е съпроводено с поклонение при Отман Баба Султан, който е почитан като първи пир (старейшина) на ордена, вероятно в с. Текето или в съседното Конукчии. Последвало завръщане на мегдана на Кадемли Баба в Загра (при Н. Загора).

От мегдана Кадемли Баба нашите светци поемат в северна посока. В Житието на Демир Баба се разказва:

"/39: 14/ От там /посетиха/ Йолкулъ Баба /,/ после /15/ Хафъз Баба /,/ после Самед Баба /,/ Дик елли Хюсеин Баба /,/ от там /40: 1/ Къз ана /,/ после Муса Баба /./ После посетиха Тайъ Хъзър на Али Бей./"

Мястото на някои от тези обители е установено, на други – не. Споменахме вече, че теке на Хафъз Баба имало в с. Врани кон, Омуртагско. Хюсеин Баба теке (Махзар паша теке) имало в с. Воден, община Завет. Но тюрбе на Хюсеин Баба има и в с. Ябланово, Котленско, което се намира твърде близо до Врани кон. Върху надгробния камък с шапка със седем дилима (резена, елемента) през 1951 г. е изписан надпис на латиница, в който се споменава, че Хюсеин Баба, син на Муса, дошъл от Хорасан през 1446/1447 г. сл. Хр.²⁵ Засега не разполагаме с извори, които да потвърждават тази ранна дата.

Текето на Къз Ана се намира в с. Момино, Търговишко. Според едно от преданията, Къз Ана била българка от съседното с. Давидово. Но през септември 1951 г. в с. Духовец, Исперихско, проф. Е. Боев е записал от местен информатор, че там има теке на Мерйем Ана (Дева Мария), което наричат Къз Ана. В Житието на Демир Баба се разказва, че тази светица е кума на майката на Демир Баба, Захиде, и дойка и бавачка на Демир Баба.²⁶ Муса Баба теке, преименувано на с. Църквино, днес е присъединено към с. Самуил, Разградско. Там се почита и Св. Симеон. В Житието на Демир Баба се описва как част от поканените гости за сватбата на бащата на Демир Баба, Хаджъ Деде, начело с кума му, Турсун Баба, се събират в Муса Баба мейданъ, правят там приготовления за сватбата и после се появяват на мегдана в с. Синя вода (Гьокче су), откъдето е булката /14: 6-12/.²⁷

Тай Хъзър също взема участие в сватбените тържества на бащата на Демир Баба. Той е определен вместо баща "ата йерине" на младоженеца.²⁸ Името

²³ Евлия Челеби, Пътепис, С., 1972, с. 293.

²⁴ Вж. вариант на на превод на този надпис у Добрев, Ив., Хасково в миналото, Хасково, 1992, с. 194-197.

²⁵ Миков, Л., Б. Алексиев, Свещената топография..., с. 76-77.

²⁶ Венедикова, К., Сватбени ритуали..., с. 216, 217, 223, 231.

²⁷ Цит. съч., с. 219.

²⁸ Цит. съч., с. 222, 220.

Тай Хъзър (Дайдър) носи тутраканското с. Шуменци. Теке на Тай Хъзър имало и в Русе.²⁹

По-нататък виждаме как към мрежата от текета в Южна България се присъединяват не малко текета от Североизточна България.

"/40: 2/ А от тази страна в планинските места на отците (Акязълъ Баба, заедно с Хаджъ Деде и Демир Баба) дойде при Тур Баба ././ Посрещна /го/ Чобан Баба ././ /40: 4/ Акязълъ Баба ././ онзи извор на милосърдие ././ продума:

- Ей, синко, дойдох за сбогом...

/40: 6/ Взеха си сбогом /40:5/ с тях ././ /40: 6/ После поздравиха Зъджмаз Хамза ././ После /40: 7/ рекоха ././ /40: 6/ Изпълниха се, минаха пет години ././ Дойдоха ././ останаха гости в Батава (Батова). И Акязълъ Баба ././ онзи /40: 8/ извор на святост ././ онзи съвършен шейх на шейховете остана тук ././

Рекоха: /40: 9/

- Който иска, нека дойде тук !/!

/40: 10/ /Разказвачът/ разказва ././ че /40: 9/ Акязълъ Баба Султан ././ онзи шейх /40: 10/ на шейховете предава своя сан на велик водач на религиозното братство на Демир Баба Султан ././"

Тук и почти навсякъде за Акязълъ Баба се употребява арабското звание „кутб“. С него се удостоявала най-видната личност в един орден, която следвала по възвишеност след Божия светец, за човек, достигнал най-високо духовно съвършенство. Но и тук, и на много други места в Житието на Демир Баба Акязълъ Баба е открит като кутб юл актаб – шейх на шейховете-светец, комуто Бог е дал силата да владее; светец, който може да прави чудеса (буквално полюс на полюсите), ос на осите, авторитет на авторитетите, бележит сред бележитите. Именно тази своя сила и тези свои качества предава Акязълъ Баба на Демир Баба преди смъртта си.

Повествователят продължава да излага преданието от дедите:

"/40: 11/ Акязълъ Баба Султан не отдели повече от себе си Демир Баба ././ Един /40: 12/ ден Акязълъ Баба проговори ././

- Демир ././ вземи поста велик водач на братството ././ нека да ти /40: 13/ е /40: 12/ честит !/! /40: 13/ Вземи това ././ което е поверено на мене ././ поверявам го на тебе ././ /40: 14/ твоето е правото – рекъл ././

Демир Баба Султан доближава ././ целува светата ръка ././ Акязълъ Султан притиска към себе си главата на Демир Баба ././ 40: 15/ После изрича ././

- Да /ти/ е честито мястото !/! и промълвява молитви ././ След това сам /41: 1/ на себе си започва да говори ././ Преселва се във вечността и предава Богу повереното му ././

След това послушниците ././ учениците и привържениците се събират и го поставят в земята.

²⁹ Цит. съч., с. 220; Граматикова, Н., Ислямски неортодоксални течения в българските земи, История на мюсюлманската култура по българските земи. Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите 7, МЦПМКВ, С., 2001, с. 222.

**A FRAGMENT FROM
SAINT'S LIFE OF DEMIR BABA**

(Abstract)

Dr. Katerina Venedikova

In the saint's life of Demir Baba it is written that until his 17th year, not unlike other heroes in folklore, he did not leave his home. This article deals with the very first travels of Demir baba after he became of that age. Along with the leader of the order Iakzala baba, his father Hadja dede, who was in the service of Iakzala, and along with other spiritual leaders Demir baba visited famous tekkes (churches) around Bulgaria. The article identifies those places and names the better known sanctuaries. Different literary sources are being quoted. Some of the names of the spiritual leaders are being identified. Some of the miracles done by Demir baba are described and better explained.

Demir baba and his companions departed from megdan – a place where religious rites take place, towards the sepulcher of Kademli baba in the village of Graffitovo. They witness the death and burial of Kademli and in three years they erect a septangular tomb. They visit the tomb of another saint – Husam Shah Gani in the town of Haskovo and pay their respects. They appear at the megdan (open space for religious rituals) of Mustafa baba (somewhere in Rhodope mountains, south of Plovdiv) and witness the last hour, death and burial of Mustafa. They pay their respects to Otman baba in the village of Tekketo (county of Haskovo), then stop by again at Kademli baba's place. After that they visit in succession eight different sacred places in the towns of Gerlovo, Targovishte, Razgrad and Rousse. After five years they come back to Batova (county of Balchik). Here, before his death Iakzala baba, who is a sheikh of sheikhs, a saint whom god had given the power, bequeaths to Demir baba the power to produce miracles and concedes the position of leader to the brotherhood.

At first, on the grounds of the holy sepulchers mentioned there were no tekkes(monasteries) erected and no turbes (burial tombs). At the beginning there were only megdans (open spaces used for religious rites and prayers). The building of a new tekke required the granting of a special license. Some time after the death of a saint the building of such a turbe (sepulcher) was typically granted. Those structures were used as closed or open tombs.

Those kind of tales from the saint's life of Demir baba are dealing with a period much earlier than the building of the tekke in the village of Sveshtari. The sepulcher there was built after his death. In four of the largest sepulchers in Bulgaria septangular tombs were made, which are considered the most ancient. For the four of them religious syncretism is characteristic. In the tekke Iakzala baba in the village of Obrochishte (county of Balchik) saint Atanas is being revered, in the Demir baba tekke in the village of Sveshtari the Christian saints Geogre and Ilia, etc.

In the first 35 pages of the saint's life the orders are mentioned of nakshbendi and najjiler. Only on page 36 the word bektashia is mentioned for the first time and it refers to Iakzala baba. It is gradually made clear that different saints and spiritual leaders can belong to different orders.

In this article different passages from Demir baba's life are quoted and analyzed that have never been published before. From sources and research we are aware that Demir baba had sepulchres in three different places, two in northeastern Bulgaria, one in Rhodope mountains. As for Otman (Osman) baba – he had seven burial places, three in Rhodope mountains around the town of Haskovo and four in Turkey.

Translated by
Alexandre Tontchev

**AKYAZILI BABA DEMİR BABAYA
KARDEŞLİĞİN ÖNDERLİK GÖREVİNİ DEVREDİYOR**

(Özet)

Dr. Katerina Venedikova

Demir Babanın yaşayışında 17 yaşına kadar halk türkülerinde ve destanlardaki kahramanlar gibi Demir Baba da evden dışarı çıkmazmış. Bu yazıda Demir Baba bu yaşı doldurduktan sonraki seyahatleri anlatılmaktadır.

Nişanı (madalyayı) taşıyan Akyazılı Baba ve Akyazılı'nın yanında çalışan babası Hacı Dede ile birlikte ve ayrıca diğer dini adamlarla Bulgaristan'daki ünlü tekkeleri dolaşıyorlar. Yazıda bu türbelerin daha önemli olanların yerleri tespit edilmektedir. Onlar hakkında kaynaklardan bilgiler verilmektedir. Demir Baba tarafından gerçekleştirilen mucizeleri anlatılan kitapta bulunan bazı dini adamların adları tespit edilir ve kaynaklardan onlar hakkında bilgi verilmekte. Demir Baba ve yoldaşları Balçık bölgesinde bulunan Batova köyündeki Akyazılı Babanın ibadet yerinden hareket ediyorlar. İlk önce Dini adamlardan oluşan grup Novazagora bölgesinde bulunan Grafitovo köyündeki Kademli babanın türbesinin ziyareti ile başlarlar. Kademli'nin ölümünde ve cenaze töreni sırasında orda bulunuyorlar ve üç yıl sonra yedi duvarlı türbesini inşa ediyorlar. Haskovo'da bulunan Hüsam Şah Gani'ye ait türbeyi ziyaret ve ibadet ediyorlar. Mustafa Babaya ait meydanı ziyaret ediyorlar (Haskovo ve Filibe arasında biraz güneyde Rodoplarda bir yerde) ve Mustafa'nın ölüm saatinde ve cenaze töreninde orda bulunuyorlar. Haskovo bölgesindeki Tekke köyündeki Otman Baba türbesinde ibadet ediyorlar, Novazagora bölgesindeki Kademli Baba türbesini yeniden ziyaret ediyorlar ve daha sonra Tırgovişte (Eskicuma) bölgesinde bulunan Gerlovo, Razgrad ve Rusçuk bölgesinde bulunan sekiz türbeyi daha ziyaret ediyorlar. 5 yıl Geçiyor ve Balçık bölgesindeki Batova'ya geri dönüyorlar. Burada ölümünden önce şeyhlerin şeyhi, tanrının hükmetme gücünü verdiği aziz (evliya) Akyazılı Baba Demir Babaya mucize yapma yeteneğini ve kardeşliğin ulu önder unvanını devrediyor.

İlk başta saydığımız yerlerde tekke ve türbeler yokmuş. Meydanlar varmış (genellikle açık daha nadir olarak kapalı ibadet etme yerleri). Yeni tekke açmak için ise özel izin veriliyormuş. Evliyaların ölümlerinden belli bir süre sonra türbeler yapılıyormuş-açık veya örtülü mezarlar.

Bu yazıda Demir Babanın yaşayışı hakkındaki anlatılanlar Sveštari köyündeki türbenin yapılışından çok önceye ait bir zaman dilimine aittir. Oradaki türbe ise ölümünden çok sonra inşa edilmiştir. Bulgaristan'da bulunan dört büyük tekkeden azizlerin ölümünden sonra yedi duvarlı türbeler inşa edilmiştir ve onlar Bulgaristan'daki en erken türbeler olarak sayılmakta. Dördü için de dini özellik karakterizedir. Balçık bölgesindeki Obroçişte köyündeki Akyazılı baba tekkesinde aziz Atanas da hürmet ediliyor, Kademli Babada aziz İliya, Haskovo bölgesindeki Tekke köyündeki Otman Baba tekkesinde aziz Nikola ve Sveštari köyündeki Demir Baba aziz Georgi ve Aziz İliya. Demir Babanın yaşayışındaki ilk 35 sayfa Nakşibendiler ve Naciler hakkında bilgi veriliyor. Ancak 36. sayfasında ilk defa Bektaşî kelimesine rastlıyoruz o da Akyazılı Baba ile ilgilidir. Daha sonraki sayfalardan anlıyoruz ki değişik azizler ve dini adamlar değişik mezheplere ait olabilirler.

Bu yazıda Demir Baba hakkında yayınlanmamış olan bilgiler işlenmekte. Kaynaklardan ve araştırmalardan biliyoruz ki Demir Babaya ait üç türbe mevcut – iki tanesi Kuzeydoğu Bulgaristan'da ve bir tanesi Roodoplarda; Osman Babaya ait ise yedi tane-üçü Rodoplarda ve dördü Türkiye'de.

ПОДБРАНА БИБЛИОГРАФИЯ:

1892

ШКОРПИЛ, К. 1892. Североизточна България в географско и археологическо отношение. – Сб. Народни умотворения, 7 - 8, 3 - 84.

Авторът публикува свое изследване за Североизточна България и с конкретни примери създава цялостна представа за географията, геологическия състав, хидрографските явления и археологическите проучвания в тази част на България.

1921

ВЕЛКОВ, И. 1921. Археологически изследвания. – Годишник на Народния музей за 1920 г. София, 69.

Авторът посещава текето, описва оградата и украсата на гробницата и отбелязва, че е 7-стенна. Документира наличието на два надписа.

1929

БОБЧЕВ, С. 1929. За делиорманските турци и къзълбашите. - БАН, кн. 24, с. 5.

След направените сравнителни проучвания, авторът излага своите заключения относно произхода на делиорманските турци и къзълбаши, общите обичаи на българи и къзълбаши, и етнографските им белези.

1933

МИКОВ, В. 1933. Предисторически селища и находки в България. София.

Авторът е събрал по епохи и подредил по азбучен ред единичните и колективни находки, от праисторията и античността на всички селища, открити в България до края на 1932 г. Споменава се за бронзови фибули, бронзови и златни накити и глинени съдове, открити около голямата Свещарска могила.

1934

ФЕХЕР, Г. 1934. Могилни находки от Мумджилар. – Известия на Българския археологически институт, VIII, 106-115.

Авторът публикува резултатите от проведените през лятото и есента на 1930 г. разкопки на две от малките могили, в близост до голямата Свещарска могила.

ЯВАШОВ, А. 1934. Текето Демир баба. – „Българска старина – Светиня“. Разград.

Авторът прави първото по-изчерпателно описание на текето. Излага мнението, че тюрбето е първоначалната гробница на хан Омуртаг.

1938

BABINGER, FR. 1938. Das Bektaschi - Kloster Demir Baba. – Rumelische Streifen. Berlin.

Авторът изказва предположението, че тюрбето е строено през два периода. Допуска възможността текето да не е съществувало през XVII век.

1941

МАРИНОВ, В. 1941. Делиорман. София.

Географското изследване на автора има за цел да проследи развитието на Лудогорския ландшафт от природен към земеделски. Той прави физикогеографски, биографски и антропографски преглед на тази географска област.

1962

ГЕРАСИМОВ, Т. 1962. Монетни находки, намерени в България през 1958 - 1959 г. – Известия на Археологическия институт, XXV, 225 - 237.

В публикацията се съобщава за намерени 80 медни монети на римските императори Хонорий, Аркадий и Теодосий I, по време на прокарване на път край Демир баба теке. Монетите носят знаците на монетарниците в Константинопол, Кизик и Никомедия.

1964

ГЕРАСИМОВ, Т. 1964. Монетни находки, намерени в България през 1962-1963 г. - Известия на Археологическия институт, XXVII, 242.

Съобщава се за намерени сребърни монети в местността Сарпа, край с. Малък Поровец. Монетите са отнесени към III в. пр. Хр.

1975

КОВАЧЕВА, М. 1975. Археомангнитно датиране на текето Демир Баба, Разградски окръг. – Музеи и паметници на културата, 3, 22 - 23.

Въз основа на археомагнитно изследване на Демир баба теке, авторът стига до заключението, че строежът на текето-гробница се отнася към средата на XVI в.

1973

ТЕОДОРОВ, Е. 1973. Произход на някои предания и легенди в Лудогорието. – В: Език и литература, кн. 2, 45 – 56.

В изследването си, проучвайки някои легенди, обичаи и предания сред местното население, говорещо турски език, авторът прави извода, че в Лудогорието се съхранява българско фолклорно богатство.

1980

ГАБРОВСКИ, М., С. КАЛОЯНОВ. 1980. Протоме на Пегас. - сп. Векове, 3, 77 - 82.

Анализ на находката, открита случайно през 1973 г. в землището на с. Вазово край Исперих.

ИВАНОВ, Т. 1980. Тракийската поселищна традиция. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 64, 29.V.

Авторът отбелязва слабото археологическо проучване на района на Разград и споменава надгробни могили край гр. Разград, с. Свещари, с. Голям Извор и с. Лъвино, а също така тракийското селище под Абритус.

ИЛИЕВ, Б. 1980. Исперих и землището му до Освобождението. – Исперих. София, 9 – 68.

Авторът прави географска характеристика на района. Разглежда накратко историята му през каменната епоха, античността, средновековието, през периодите XV – XVIII и XIX век.

ТЕОДОРОВ, Е. 1980. Остатъците от прабългарски фолклор в Североизточна България. –Български фолклор, I, 25 – 39.

Опит да се установи смисълът и произходът на преданията и легендите за Демир баба. Авторът се позовава на бележки от Ф. Каниц, А. Явашов и един ръкописен сборник от с. Севар, Разградско. Авторът е проучвал само с. Севар. Проблеми, свързани с алианите в Лудогорието и с Демир баба.

KIEL, M. 1980. Sarı Saltık ve Erken Bektaşılık Üzerine Notlar. – Türk Dünyası Araştırmaları, 9, 30 – 34.

Авторът изказва тезата, че текето е строено два пъти – през XVI в. и през втората половина на XVIIIв.

1981

АНГЕЛОВА, Е. 1981. Лудогорие – древна земя. Препоръчителна библиография. Разград.

Библиографията е разделена на три части: Праистория, Античност, Абритус.

СТОЯНОВ, СТ. 1981. Комплексни изследвания на манастира „Демир баба“. -в.„Ново Лудогорие“, бр. 62, 28.V.

Авторът съобщава за проучванията, проведени през 1972 г., включващи: антропологическо изследване на скелета от гробницата, отнасящо погребението към XIX в.; геофизическо проучване, определило строежа на гробницата през XVI в.; архитектурно-историческо и епиграфско-историческо изследване.

СТЕФАНОВ, Й. 1981. Загадките на Сборяново. - в. „Ново Лудогорие“, 89, 30. XII.

Публикация за културно-историческите обекти на територията на резерват „Сборяново“. Авторът изказва становището си за необходимостта от археологически проучвания в този район.

1982

АВРАМОВА, ХР. 1982. Уникална тракийска царска гробница. - в. „Работническо дело“, бр. 273, 30.IX.1982.

Публикувано е изказване на Мария Чичикова пред кореспондент на БТА относно разкопките на Гинина могила и разкритата гробница.

АЛЕКСАНДРОВА, П. 1982. Тракийската гробница край с. Свещари открива своите тайни. - в. „Труд“, бр.226, 29. IX.

Публикация за разкриването на Свещарската гробница и екипа, направил откритието.

ЕНЧЕВ, В. 1982. Уникален паметник на тракийската архитектура. – в. “Отечествен фронт”, бр. 11450, 23.IX.

Дописка за разкриването на Свещарската гробница и достигането до входа ѝ.

ЕНЧЕВ, В. 1982. Откритието край село Свещари. - в. „Отечествен фронт“, бр. 11451, 24.IX.

Репортаж за откритата Свещарска гробница и цялостното разкриване на входа ѝ от екип археолози под ръководството на ст.н.с. Мария Чичикова.

ЕНЧЕВ, В. 1982. В очаквания на интересни открития. Продължават археологическите проучвания в тракийската гробница край с. Свещари. - в. „Отечествен фронт“, бр. 11452 27.IX.

Репортаж за предстоящия следващ етап от археологическото проучване – изследване на вътрешността на каменната гробница. В екипа участват геофизици с ръководител инж. Радко Радев и Илиян Катевски от Лабораторията за инструментални методи в геотехниката и археологията към БАН.

ЕНЧЕВ, В. 1982. Голям успех на българската археология. - в. „Отечествен фронт“ бр.11454, 30.IX.

Репортаж за влизането на археолозите в Свещарската гробница и изненадата им от богатата скулптурна и живописна украса. На импровизираната пресконференция участие взимат Теофил Иванов и Мария Чичикова.

ЕНЧЕВ, В. 1982. Тайната на тракийската гробница все още не е разгадана. - в. „Отечествен фронт“, бр.11456, 1.X.

В публикацията са поместени мнения на участници в екипа, проучващ Свещарската гробница.

ИЛИЕВ, Б. 1982. Загадъчните свещарски могили. - сп. „Отечество“, бр. 22, 23-25.

Авторът разглежда Свещарските могили като уникален култов комплекс на гетите и търси връзка в подредбата им със съзвездията на небето.

ЙОРДАНОВ, К. 1982. Държава и общество у гетите. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 12, XII.

Авторът представя някои факти от културната и политическа история на гетите и споменава, че бъдещите проучвания на резерват „Сборяново“ ще допринесат за изясняване на сложните и дискуссионни проблеми от тяхната история и култура.

ЛАНДЖЕВ, Б. 1982. В могилата край Свещари със собствени очи. - в. „Орбита“, бр. 46, 13.XI.

Описание на новооткритата Свещарска гробница и впечатленията на автора от разговорите му с екипа археолози.

ПАВЛОВ, А. 1982. Полет на археологическата мисъл. - в. „Ехо“, бр. 45, 5.XI.

Интервю с археолога Стоян Стоянов за района на „Сборяново“, археологическите разкопки и откриването на Свещарската гробница.

ПАТОВ, И. 1982. Уникален паметник на тракийската култура. - в. „Работническо дело“, бр.281, 8.X.

Публикация за разкриването на Свещарската гробница и задачите, които стоят пред нейните изследователи.

ПЕЕВА, Б. 1982. Тракийската гробница проговори. - в. „Земеделско знаме“, бр.229, 25.X.

Публикацията е направена по време на проучването и достигането до входа на Свещарската гробница. Нейните проучватели споделят своите надежди и желания.

ПЕЕВА, Б., М. МАЛЧЕВ. 1982. Откритието ще остане в историята. - в. „Земеделско знаме“, бр.234, 1.X.

Публикация за откритата Свещарска гробница и описание на нейната архитектура и украса.

СИМЕОНОВА, А. 1982. Уникална тракийска царска гробница. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 115, 30. IX.

В публикацията авторът дава кратко сведение за новооткритата Свещарска гробница, като цитира изказване на ст. н. с. Мария Чичикова, свързано с уникалното откритие.

СТЕФАНОВ, Й. 1982. Археологическият комплекс „Сборяново“. - в. „Ново Лудогорие“, бр.100, 24, VIII.

Авторът прави кратко описание на комплекс „Сборяново“, представя програма „Гетика“ и изказва тезата, че археологическият резерват ще бъде център на бъдещи научни изследвания.

СТЕФАНОВ Й. 1982. Докосване до вековете (Симпозиум „Гетика“ на тема: Тракийското културно-историческо наследство). - в. „Исперихска трибуна“ бр.3, 2.IV.

Авторът съобщава за проведения научен симпозиум „Гетика-I“ и за предстоящите археологически проучвания.

СТЕФАНОВ, Й. 1982. Отново с поглед към археологическия комплекс „Сборяново“. - в. „Исперихска трибуна“, бр. 9.

Кратък обзор на археологическите богатства в „Сборяново“, съдържащ хипотезата, че именно тук може да бъде локализирана Даусдава.

СТЕФАНОВ, Й. 1982. Отново за гробницата на хан Омуртаг. - в. „Исперихска трибуна, бр.11.

В публикацията си, авторът изказва мнението си относно хипотезата, че на мястото на сегашния алиански храм е била построена гробницата на хан Омуртаг.

ТЕОФИЛОВ, Т. 1982. Отстраняване на разрушителните процеси. – в. „Ново Лудогорие“, бр. 12, XII. Авторът представя състоянието на Свещарската гробница след разкриването ѝ, промяната на климатичните условия след нейното отваряне и предстоящите дейности за защита на този архитектурен паметник.

Тракийска гробница. – в. „Ново Лудогорие“, бр. 113.
Кратко сведение за новооткритата Свещарска гробница и екипа, работещ по програма „Гетика“.

Тракийската гробница край с. Свещари – сензационно откритие в античната археология. – в. „Отечествен фронт“, 26. XII. 1982.

В публикацията е поместено описание на Свещарската гробница, като е дадена информация за предстоящите проучвания на други 4 малки могили и 2 укрепени селища в района.

Уникална находка (интервю със ст. н. с. М. Чичикова). – в. „Исперихска трибуна“, бр. 15-16, 1982.

В интервюто се засягат въпроси за проучването на Свещарската гробница, находките и предстоящите разкопки.

ФОЛ, А. 1982. Програма „Гетика“. – в. „Ново Лудогорие“, бр. 12.

Авторът представя целите на програма „Гетика“ и извършваните проучвания на базата на интердисциплинарна методика, както и участниците в реализирането ѝ.

ЧИЧИКОВА М. 1982. Това е царска гробница! – сп. „Отечество“, бр. 22, с. 5.

В публикацията се съобщава за проведените през 1982 г. разкопки на Свещарската гробница, като паралелно е дадено и описание на архитектурата и декорацията ѝ.

ЧИЧИКОВА, М., Т. ИВАНОВ М. 1982. Неповторим паметник на тракийската култура и изкуство. – в. „Ново Лудогорие“, бр. 12, XII.

Авторът представя етапите на археологическото проучване на Гинина могила и разкриването на гробницата; и прави кратко описание на нейното архитектурно оформление и украса.

1983

ВЪЛЕВ, П. 1983. Осмото чудо на света? (Хеопсовата пирамида, гробницата от Свещари, Пантенонът в Рим). – В: сп. „Отечество“, бр. 19, 16 – 18.

Авторът прави изчисления на трите помещения на Свещарската гробница и въз основа на тях базира хипотезата си за зашифровани знания, предадени от нейния строител.

ДОНЧЕВ, Г. 1983. Коя си ти, хубавице? – в. „Исперихска трибуна“, бр. 14.

Публикация за намерения костен материал в Свещарската гробница.

ДОНЧЕВ, Г. 1983. Разговор с вековете... – в. „Исперихска трибуна“, бр. 2.

Репортаж за Гинина могила и гробницата, включващ пресконференцията на археологическия екип и срещата на екип от вестника с баба Гина, в чийто имот се намира могилата.

ПОПОВ, Д. 1983. Орфическите общества на гетите. – В: Изкуство, 4, 12 – 17.

Авторът се спира на религиозните организации в северно-тракийските предели, като разглежда жреческите общества в системата на философската и политико-религиозната доктрина на тракийския орфизъм.

СТЕФАНОВ, Й., А. АЛЕКСАНДРОВ. 1983. Скулптурна композиция на тракийския Херос. – сп. „Векове“, 1, 66 – 68.

Публикация за скулптурната композиция, намерена през 1957 г. в „Сборяново“, по време на прокарване на главния водопровод за водната централа „Димитрово“.

СТЕФАНОВ, Й. 1983. Оброчни жертвеници в „Сборяново“ – в. „Исперихска трибуна“, бр.3, 10 – 11.

Авторът прави описание на жертвениците, намерени в археологическия резерват, представяйки ги като част от голям култов център на гетите.

СТЕФАНОВ, Й. 1983. Антични селища в Исперихския район. – в. „Исперихска трибуна“, бр.18, 26.X.

Публикация за 51 антични селища в района на Исперих, които авторът разделя на „три вериги“.

СТОЯНОВ, СТ. 1983. Археологически проучвания в Разградски окръг. Постигания и проблеми. – Музеи и паметници на културата, 3, 9 – 13.

В публикацията си, авторът прави кратък обзор на разкопките и проучванията в района на Разград за последните сто години и чертае перспективите пред изследователската работа по програма "Гетика".

ФОЛ, А. 1983. Втора година "Гетика". – Изкуство, 4, 3 – 5.

Авторът посочва първите изводи за древността на Североизточна България, както и главните резултати от интердисциплинарните проучвания по програма "Гетика".

ЧИЧИКОВА, М. 1983. Гробницата от Свещари. - Изкуство, 4, 18 - 27.

Авторът прави детайлно описание на Свещарската гробница.

ЧИЧИКОВА, М. 1983. Тракийската гробница край с. Свещари. – Музеи и паметници на културата, 3, 25 - 31.

Публикацията съдържа описание на етапите на разкопките, проведени на Гина могила и дава детайлно описание на архитектурата и декорацията на Свещарската гробница.

ЧИЧИКОВА М. 1983. Гробницата край Свещари. - сп. „Космос“, бр. 9, с. 11 – 13.

Авторът изказва тезата, че Свещарската гробница отразява, както социално-икономическите отношения в тракийското общество, така и политическата мощ на владетеля, за когото е била изградена. Районът на с. Свещари е определен като политически и културен център на гетите.

1984

ВЪЛЕВ, П. 1984. Наблюдения върху плана на гробницата при с. Свещари. – Музеи и паметници на културата, 6, 21 - 25.

На базата на наблюдение на геометричните пропорции и ориентацията на Свещарската гробница, авторът прави изводи за сакралния математически модел, за двата свята – горен и долен; и за сакралното и профанното пространство.

ВЪЛЕВ, П. 1984. За драмата на питагорейците и гробницата при Свещари. – В: сп. Отечество, бр. 23, 22 – 23.

Чрез математическите си изчисления, авторът стига до извода, че създателят на Свещарската гробница е търсил, изследвал и намерил онези три числа, които са носители на богато математическо, естетическо и религиозно-философско съдържание. Той търси връзката между математическото и астрономическо познание и строителната концепция на гробницата.

ВЪЛЕВ, П. 1984. Архитектурно-геодезически проучвания на гробницата при Свещари. - Геодезия, картография и земеустройство, 5, 29-32.

Авторът представя публикацията си като част от обширно архитектурно, астрономо-геодезическо и приложно-математическо изследване на Свещарската гробница.

ВЪЛЕВ, П. 1984. Загадъчният камък. - в. „Исперихска трибуна“, бр. 24, 30. XII.

Публикация за обработения каменен блок, открит в преддверието, до входа на централната гробна камера на Свещарската гробница.

ГЕРГОВА Д., АЛ. АЛЕКСАНДРОВ. 1984. Разкопки в м. „Камен рид“ при с. Малък Поровец, Разградски окръг. – В: Археологически открития и разкопки през 1983 г., Смолян, 45 - 46.

Публикация за проведените през 1983 г. разкопки на тракийската крепост "Камен рид". Въз основа на проучването им, авторът предполага, че това голямо по площ и добре укрепено селище е играло важна роля в живота на тракийските племена в района.

КАТЕВСКИ, ИЛ. 1984. Нови данни за тракийския могилен некропол край с. Свещари, Разградски окръг в резултат на геофизични изследвания на могила №1. – В: Археологически открития и разкопки през 1983 г., 55.

Материалът съдържа обобщение за основните проблеми при геофизичното проучване на могилен некропол и синтез на методиката за изследване на могили от висок порядък.

КЪНЧЕВА, М., Г. МАВРОВ, В. ТОДОРОВ. 1984. Физикохимични изследвания на тракийската гробница при с. Свещари. – Музеи и паметници на културата, 6.

В публикацията са описани физико-химичните изследвания на гробницата, обхващащи живописната техника и технологическите проучвания за консервирането ѝ.

МАВРОВ Г., В. ТОДОРОВ, М. КЪНЧЕВА. 1984. Технологически проучвания за консервация на камък в тракийската гробница край село Свещари. – Музеи и паметници на културата, 4, 48 – 53.

Публикацията представя технологическите проучвания за консервация на камък, имащи за цел подбора на най-подходящ консолидант, с помощта на който да се възстанови кохезията на градежния материал на гробницата.

МАРАЗОВ, И. 1984. За семантиката на изображенията в гробницата от Свещари. - Изкуство, 4, 28 – 38.

Семантичен анализ на изображенията в Свещарската гробница, чиято цел е разкриването на отделните равнища на съдържанието и техния начин на преплитане.

РАДКОВ, Р, П. СТАВРЕВ и др. 1984. Геофизични изследвания при откриването на тракийската гробница край с. Свещари, Разградски окръг. - Музеи и паметници на културата, 4, 35 - 36.

Авторите представят геофизичните методи за изследване на гробницата, като акцентират върху необходимостта от разработване на специална методика на изследване, включващо изучаването на физическите свойства на обектите и вместиращата среда; методиката на полевите наблюдения; точността на измерванията, обработката на данните (с изключение на смущаващите ефекти) и качествено и количествено интерпретиране на получените аномални профили и карти.

СТЕФАНОВ, Й. 1984. Антични селища в Исперихския край. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 2, 5. 1.

Публикация за културните паметници в района. Споменават се антични селища, част от които са укрепени с каменни стени, надгробни и селищни могили. Посочените селища са разделени в три вериги.

СТЕФАНОВ, Й. 1984. Ще открием ли гробницата на хан Омуртаг? - в. „Исперихска трибуна“, бр.20, 21.X.

Авторът развива своята теза, че под Свещарската могила може да се окаже гробницата на хан Омуртаг.

СТЕФАНОВ, Й. 1984. Жертвеници от Сборяново, Разградски окръг. - сп. Векове, 2, 52 - 54.

Авторът прави описание на четири жертвеника в археологическия резерват "Сборяново". Те са разгледани поотделно, като изясняването на мястото им в цялостния археологически комплекс е оставено на проучванията към програма "Гетика".

ТОДОРОВ, В., Г. МАВРОВ и др. 1984. Характеристика на разрушителния процес в тракийската гробница при с. Свещари. - Музеи и паметници на културата, 5, 42 - 46.

Публикацията представя експертиза на разрушителните процеси и причините, които са ги предизвикали, както и синтез от изследванията на Свещарската гробница.

ФОЛ, А. 1984. Трета година „Гетика“. - Изкуство, 4, 24 – 28.

Авторът разглежда древнотракийското соларно (хтонично) светилище, през призмата на сцената от фриза на Свещарската гробница, базирайки се на тракийската орфическа доктрина.

ЧИЧИКОВА, М. 1984. Сондажни проучвания на крепостта в м. Петрова могила при с. Свещари, Разградски окръг. - Археологически открития и разкопки за 1983 г., 55 – 56.

Съобщение за заложените десет сондажни изкопа на точки по трасето на предполагаемата крепостна стена, включващо и находките на силно фрагментирана керамика от три периода: V – I в. пр. Хр.; късноримски и ранновизантийски (III – VII в. пр. Хр.) и времето на Първата българска държава (VIII – IX в.).

ЧИЧИКОВА, М., Т. СТОЯНОВ, Д. АГРЕ, Т. ИВАНОВ. 1984. Разкопки на Гинина могила край с. Свещари, Разградски окръг. - Археологически открития и разкопки през 1983 г., 53 – 54.

Съобщение за разкопаването на насипа на могилата, имащо за цел изясняването на характера на могилния насип и етапите на неговото натрупване. Подчертава се необходимостта от консервация на гробницата. Споменато е и разкопаването на три малки могили в непосредствена близост до Гинина могила.

1985

АНДРЕЕВ, Й., М. ЛАЗАРОВ. 1985. Асимилаторската политика на османските завоеватели в Лудогорието. - Материали за миналото на Разградския край, I. Разград, 3 – 118.

Разглеждат се проблемите на тюркското население по българските земи, от времето на Аспарух, до късното Средновековие. Също са описани различните похвати за ислямизация на населението през този период. В Документалния раздел (56 – 118) е приведен обемен и убедителен изворов материал.

БАЛКАНСКА, А. 1985. Амфорни печати от тракийското укрепено селище Сборяново край Исперих. - Археология, 4; 24-31.

Публикувани са амфорни печати, открити при изкопните работи при поддържането на помпената станция и разширяването на водопроводната мрежа в югозападната част на с. Малък Поровец. Приложен е и каталог на четиринадесет екземпляра – девет от печатите са тасоски, а четири са синопски.

БОЕВ, П. 1985. За траките и техните потомци. - в. "Ново Лудогорие", бр. 139, 10. IX. Представени са резултатите от антропологическите изследвания на скелетите от Свещарската гробница и е посочено тяхното значение за изясняването на произхода на траките и населението в района на Разград.

БОЕВ, П. 1985. Произход на населението на Разградски окръг по антропологични данни. - В: Материали за миналото на Разградския край, I. Разград, 119 - 183. Авторът дава антропологична характеристика на населението в Разградско по групи: добруджанци, балканджии, капанци, хърцои, смесени българи, сунити, алиани, потомци на ислямизирани българи.

ЕНЕВ, М. 1985. На световното ниво на паметника отговаря и нивото на неговите проучвания. - в. „Ново Лудогорие“, бр.231, 29, XII. Авторът представя физико-оптичните методи, приложени при изследването на Свещарската гробница.

ИВАНОВ, Т. 1985. Културно-историческа среда на Свещарската гробница. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 207, 30- XI. Недвижимите паметници на културата в резерват "Сборяново" и неговият регион са посочени, като един от политическите и култови центрове на гетите.

ИЛИЕВ, Б. 1985. Легенди и предания за текето Демир Баба, старо тракийско светилище в Лудогорието. - В: Североизточна България - древност и съвремие. С., 222 - 228. Авторът разглежда легендите и преданията за текето Демир баба, записани в апокрифната къзълбашка книга "Вилаетнаме" и в бележките на различни пътеписци и изследователи. Разделя ги в две групи: легенди за самото теке като местност и култово средище; и предания за или свързани с къзълбашкия светец Хасан Демир баба Пехливан.

ЙОРДАНОВ, К. 1985. Центрове на политически живот в гетските земи. - В: Североизточна България - древност и съвремие, 109 - 120. Авторът представя разнообразен археологически, топонимичен и изворов материал, според чиято историческа интерпретация, в пределите на Североизточна Тракия могат да бъдат локализирани някои по-значителни центрове на динамичния политически живот на гетите от бронзовата и желязна епоха до I в. пр. Хр.

ЙОРДАНОВ, К. 1985. Царската гробница от Свещари. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 15, 2. II. Публикация за проучванията по програма "Гетика", описание на Свещарската гробница и локализирането на града Даусдава.

ЛИЦОВ, Л. 1985. Легенди за Сборяново. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 73, 18. VII. Авторът разказва легендата за св. Илия, в която образът на светеца се припокрива с този на Демир баба.

РАЙЧЕВСКИ, СТ. 1985. Топонимни свидетелства за археологически обекти и изчезнали селища в Исперихско. - В: Североизточна България - древност и съвремие. С., 215 - 221. Целта на автора е да систематизира и посочи онези местни имена, които съдържат информация за археологическите обекти и изчезналите селища в района на Исперих. Авторът уточнява и топонимичния спектър на района.

СТЕФАНОВ, Й. 1985. Обредни жертвеници и камъни в м. Сборяново, Разградски окръг. - В: Североизточна България - древност и съвремие. С., 132 - 137. Авторът дава кратко описание на жертвениците и на един от жертвените камъни, открити в археологическия резерват "Сборяново", както и на находките, свързани с култа към конника.

СТЕФАНОВ, Й. 1985. Тракийски паметници в м. Сборяново, Разградски окръг. -В: Североизточна България - древност и съвремие. С., 148 - 153. Авторът разглежда многобройните археологически обекти и находки в Сборяново, доказващи, че през хилядолетията, в този район се наблюдава интензивна човешка дейност и има податки за развита материална и духовна култура.

СТЕФАНОВ СТ. 1985. Поглед към миналото, грижа за бъдещето. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 213, 7. XII. Авторът представя дейностите по програмата на Комитета за култура, Българската академия на науките и Окръжния народен съвет/Разград за изграждането на национален исторически парк около резерват "Сборяново". В нея е са заложили проучване, укрепване и реставрационно-консервационни работи на тракийската гробница край с. Свещари.

ФОЛ, А. 1985. Четвърта година „Гетика“ - Изкуство, 2, 18 – 21.

Авторът тълкува някои свои наблюдения, обвързани с резултатите от проучванията по програма „Гетика“, а също така предлага и методика за изследването на тракийската действителност.

1986

АНДРЕЕВ, СТ., АТ. ВЕЛКОВ, Е. ГРОЗДАНОВА, П. ГРУЕВСКИ, СТР. ДИМИТРОВ, М. КАЛИЦИН, М. МИХАЙЛОВА-МРЪВКАРОВА. 1986. Турски извори за българската история, т. 7. София.

Съдържа данни за броя на християнските (немюсюлманските) домакинства, плащащи данък джизие през XVII в. в ред селища в каза Хезарград (Разград), (включително в Исперихско и в района на Демир баба – Завет). Споменати са и селища, които присъстват като имена в житието на Демир баба.

ГЕРГОВА Д., АЛ. ГОЦЕВ, Д. ВЪЛЧЕВА. 1986. Проучвания на обекта „Камен рид“ при с. Малък Поровец, Разградски окръг. – в. Археологически открития и разкопки през 1985 г., 46 – 47.

ДИМИТРОВ, К. 1986. Изображение на тракийски владетел в Свещарската гробница. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 10, 12.1.

ЛИПЧЕВ, Р. 1986. Български езически и християнски фолклорни мотиви в преданията за Демир баба. – Добруджа 3. Варна, 107 – 117.

Изследването се основава главно на предания и легенди за Демир баба. Те са свързани с: 1. раждането и родителите на Демир баба; 2. пътешествията и подвизите на Демир баба; 3. Демир баба в Силистренско; 4. писмени предания за Демир баба.

FOL, A., M. CHICHKOVA, T. IVANOV, T. TEOFILOV. 1986. The Thracian tomb near the village of Sveshtari. Sofia.

Представени са археологическите проучвания, архитектурата, семантиката на декорацията и проблемите на консервацията на гробницата.

1987

ВАСИЛЕВА, Д. 1987. Гробницата при Свещари - проектиране, оразмеряване и конструкция. – Археология, 2, 1 - 17.

В публикацията си авторът прави опит да установи начина на проектиране на гробницата, както и решението за конструкцията ѝ.

ВАСИЛЕВА, Д. 1987. Излизане от античните канони. - в. „Ново Лудогорие“, бр.87, 12. IV.

Публикация за архитектурно-конструктивните особености на Свещарската гробница.

ДИМИТРОВ, К. 1987. Държавата на тракийската Свещарска династия и нейните контакти през ранноелинистическата епоха. - Исторически преглед, 12, 17 - 30.

Разглеждайки монетни съкровища и други археологически находки, авторът търси връзките на „свещарската“ династия от ранноелинистическата епоха и черноморските градове Истрос и Одесос, с Мала Азия и други центрове северно от Стара Планина. Допуска непреки връзки с Македония, Югоизточна и Егейска Тракия и др.

ДИМИТРОВ, К. 1987. Държавата на „Свещарската“ династия и ранноелинистическия свят. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 114, 15. V.

Въз основа на проучванията на археологическия материал и историческата традиция, авторът анализира състоянието на „Свещарската“ династия през IV – III в. пр. Хр. и контактите ѝ с останалия елинистически свят.

ДИМИТРОВ, К. 1987. Държавата на Свещарската династия и ранноелинистическият свят. - в. „Исперихска трибуна“, бр. 8, 30.VI.

Въз основа на проучванията върху археологическия материал и историческата традиция авторът анализира състоянието на „Свещарската“ династия през IV – III в. пр. Хр. и контактите ѝ с останалия елинистически свят.

КОЛЕВ, АЛ. 1987. Една ценна находка. - в. „Исперихска трибуна“, XI.

Публикация за намерената през 1986 г., западно от Демир баба теке, тетрадрахма на Лизимах.

РУСЕВА, Б. 1987. Две елинистически монетни съкровища от с. Малък Поровец, Разградски окръг. - Нумизматика, 3, 3 - 13.

Публикация за две монетни съкровища от времето след смъртта на Александър Велики, открити край с. Малък Поровец. Поради оскъдния брой монети не е установена със сигурност хронологичната рамка на тяхното придобиване и последвалото им заравяне.

СТЕФАНОВ, Й. 1987. Комплексът само загатва за себе си. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 30, 5. II. Авторът представя резултатите от интердисциплинарните проучвания в резултат „Сборяново“ през 1986 г.

СТЕФАНОВ, Й. 1987. Люлка на българската народност. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 107, 7. V. Представени са резултатите от интердисциплинарните изследвания през последните години. Акцентира се върху съставните етнически елементи при формирането на българската държава и важноста на района на Лудогорието в този процес.

СТОЯНОВ, Т. 1987. Археологическите богатства в „Нивата на Певеца“. - в. „Ново Лудогорие“, бр. 57, 8. III.

Представени са резултатите от археологическите проучвания на раннотракийския некропол, намиращ се в местността „Нивата на Певеца“.

ЦАЦОВ, П. 1987. Изобразителни програми на тракийското изкуство в ранния елинизъм. - Археология, 4, 12 - 30.

В публикацията, си авторът описва Свещарската и Казанлъшката гробници, както и няколко съда от злато и сребро, намерени при тяхното проучване. Разглеждайки визуалните средства на орнаментацията им, той прави изводи за културните влияния, идващи от далечните области на тогавашния свят.

ЧИЧИКОВА, М. 1987. Свещарската гробница - особености на архитектурната декорация. - В: Втори Международен конгрес по българистика. Доклади. Българските земи в древността. България през Средновековието. София, 87 - 92.

В публикацията си, авторът разглежда архитектурата и декорацията на Свещарската гробница и обвързва гетския политически и културен център на територията на „Сборяново“ с останалия елинистически свят.

1988

БАЛКАНСКА, А. 1988. Археологически проучвания в двора на „Манастира“ в м. „Сборяново“ в околностите на гр. Исперих, Разградски окръг. - Terra Antiqua Balcanica, III, 173-178.

Анализирайки резултатите от археологическите проучвания на „Манастира“, авторът доказва съществуването на древно тракийско светилище. Откритият материал съдържа основно фрагменти от тракийска керамика от късножелязната и елинистическата епоха, но също така и фрагменти с по-ранна датировка.

БАЛКАНСКА, А., Г. ВЪЗВЪЗОВА, Б. МАТЕВА. 1988. Разкопки на обекта „Демир баба теке“. - В: Археологически открития и разкопки през 1987 г., Благоевград, 54 - 55.

Публикацията представя разкритите строителни останки и други находки в обекта „Демир баба теке“, като податки за съществуването на същото това място, на тракийско светилище през втората половина на I хил. пр. Хр.

БОЕВ, Е. 1988. Из пътищата на Лудогорието. - Материали за миналото на Разградския край. Разград, 6 - 27.

Едновременно като учен и земляк, авторът осветлява факти и събития от миналото и настоящето на лудогорския край. Разказва за първите си посещения на текето Демир баба, за родното място на светеца и на баща му, маркирайки важни езикови и етнически проблеми, свързани с Лудогорието.

ГЕРГОВА Д. 1988. Тракийският обект в м. „Камен рид“ край с. Малък Поровец-разкопки, резултати, проблеми. - Terra Antiqua Balcanica III, 165-172.

Въз основа на археологическите проучвания на укрепеното тракийско селище в местността Камен рид, авторът прави паралели между планирането на култовото средище и Мунчелулуи (дн. Румъния), древен култов и политически център на даките.

ГЕРГОВА Д., Д. ВЪЛЧЕВА, Ж. МИХАЙЛОВА, АЛ. АЛЕКСАНДРОВ. 1988. Проучвания в „Сборяново“ край Исперих. - В: Археологически открития и разкопки през 1987 г., Благоевград, 52 - 54.

Публикацията представя проведените през 1987 г. проучвания в археологическия резерват „Сборяново“, имащи за цел изясняването на цялостното устройство на политическия и религиозен център на гетите в този район, както и характера и хронологията на отделните му компоненти и етапите от развитието му.

ГРОЗДАНОВА, ЕЛ. 1988. Демографски процеси в Североизточна България през XVII век. - Историко-демографски процеси в Разградския край. Разград, 50 - 68.

Въз основа на 20 идентични регистъра от 1616 до 1685 г. е установен броят на немюсюлманските домакинства в Силистренския, Русенски и Разградски вилает и във Варненската кааза.

ДЕРМЕНДЖИЕВ, ВЛ. 1988. Археoaстрономическа интерпретация на могиленото подреждане в района на гр. Завет, Разградски окръг. - *Terra Antiqua Balcanica*, III, 295-298.

Въз основа на архео-астрономическото изследване на могилените в района на гр. Завет, авторът изказва тезата, че тяхното подреждане е резултат от целенасочени астрономически наблюдения на траките.

ДИМИТРОВ, К. 1988. Изображение на тракийски владетел от Свещарската гробница. - *Terra Antiqua Balcanica*, III, 161 - 164.

В своя анализ на сцената, изобразена на една от стените в Свещарската гробница, авторът акцентира върху два елемента от изображението на тракийския владетел – рог и лавров венец. Рисунъкът може да се определи като синтез на универсалните антични (и най-вече ранноелинистически) традиции.

ИВАНОВА, Е. 1988. Селищни имена от Исперихско, Разградска област. – Материали за миналото на Разградския край. Разград, 106 – 131.

Авторът изследва етимологията на селищни имена от Исперихско, дава сведения за промените в имената на селищата, както и исторически данни за някои от тях.

МИХАЙЛОВА-МРЪВКАРОВА, М. 1988. Османските документи за промени в демографския облик на Разградския край през XV – XIX век. – Материали за миналото на Разградския край. Разград, 28 – 55. Проследява се броят на християнските и мюсюлманските домакинства в редица селища. Настъпилите промени са установени чрез наличните османотурски документи по години и по векове в таблици.

НИНОВ, Л. 1988. Археозоологични проучвания на гробницата при с.Свещари. - *Terra Antiqua Balcanica*, III, 179-183.

Авторът публикува архео-зоологични изследвания на скелетите на пет коня; куче и прасе, открити в предверието и страничната камера на Свещарската гробница.

СТЕФАНОВ, Й. 1988. Издирване и регистриране на антични селища в Исперихския край. - *Terra Antiqua Balcanica*, III, 120 - 124.

Авторът публикува изследване на антични селища, открити при теренни обхождания в околностите на Исперих. Описват се местни селищни могили, некрополи и др.

СТОЯНОВ, Т. 1988. Нови данни за погребалните обичаи в Североизточна Тракия през ранножелязната епоха. - В: *Terra Antiqua Balcanica*, III, 51 – 55.

Авторът представя резултатите от проучването на могила, недалеч от Свещарската гробница. Акцентите в материала са погребение на възрастен мъж чрез трупополагане; железен връх на копие, ножче и керамика, датирани от началото на ранножелязната епоха.

ТЕОФИЛОВ, Т. 1988. Анализ на стиловите особености в архитектурата на тракийската гробница край с. Свещари. - В: *Terra Antiqua Balcanica*, III, 144 - 160.

Авторът прави детайлен анализ на Свещарската гробница, като архитектурен паметник с подчертан сакрално-хероонен характер и отбелязвайки неговата своеобразна стилова изразителност, прави предположението, че гробницата е произведение на местната художествена и строителна школа.

ЧИЧИКОВА, М. 1988. Свещарската гробница - архитектура и декорация. *Terra Antiqua Balcanica*, III, 125 - 143.

Авторът детайлно разглежда архитектурата и декорацията на Свещарската гробница, правейки паралели с архитектурни паметници в Македония, Самотраки, Милет и др.

ЧИЧИКОВА, М. 1988. Разкопки на тракийски укрепен град при водната централа край с. Малък Поровец, Разградска област. – В: Археологически открития и разкопки през 1987 г. Благоевград, 55 – 57.

Публикацията представя резултатите от проведените комплексни проучвания на укрепления град край с. Малък Поровец, сред които се откроява епиграфският паметник, изобразяващ посвещение на богинята Фосфорос. Изследователите допускат съществуването на малко светилище на богинята в непосредствена близост.

ЧИЧИКОВА, М. 1988. Гробницата при с. Свещари. - В: Архитектурното наследство на България. София, 22 - 23.

Кратко описание на архитектурата и декорацията на гробницата.

ЧИЧИКОВА, М. 1988. Свещарска гробница. - В: *Енциклопедия България*. т. VI, 97 - 98.

Публикацията представя детайлно Свещарската гробница като част от културно-историческото наследство на България.

1989

БАЛКАНСКА, А. 1989. Култово място с древни традиции. - в. „Възход“ бр. 55, 18. III. Авторът описва тракийското светилище на мястото на днешното Демир баба теке и резултатите от разкопките, проведени през 1983 – 1988 г.

ГЕРГОВА, Д. 1989. Какво разказва могила №13? – в. „Исперихска трибуна“, бр. 21. Публикация за проучването на могила №13 и разкриването на гробницата в нея.

ГРОЗДАНОВА, ЕЛ. 1989. Североизточна България и Северна Добруджа. –Българската народност през XVII век. Демографско изследване. София, 228 – 261. Промени в броя на немюсюлманските домакинства Разградско, Шуменско и Търговищко 1620 – 1670 г., включително и в района на Демир баба.

ДОБРИНОВА, Л. 1989. Нова тракийска гробница край Исперих. - в. „Отечествен фронт“, бр. 13236, 14. VIII. Репортаж за новоразкритата, от археолога Диана Гергова, гробница в резерват „Сборяново“.

ДОБРИНОВА, Л. 1989. Открития и проблеми в долината на тракийските царе. -в. „Отечествен фронт“, бр. 13243, 23. VIII. Разговор с ръководителя на проучванията в резерват „Сборяново“, Диана Гергова за разкритата гробница под могила №13, за философско-религиозния смисъл и архитектурното оформление на гробниците в резервата.

ИВАНОВ, Т. 1989. Как са строени тракийските могили. - в. „Възход“, бр. 63, 30. III. За да осветли конкретната историческа среда, в която е изградена гробницата в Гинина могила, авторът изяснява етапите на натрупване на една могила, представяйки някои резултати от извършени археологически разкопки.

КВИНТО, Л. 1989. Зрънцата истина в една легенда. - в. „Възход“, бр. 134, 7. VII. Авторът представя светилище, открито по време на археологическо проучване в землището на с. Иван Шишманово през 1988 г.

СИМЕОНОВА, А. 1989. Мигът на безвъзвратно отлетялото време. - в. „Възход“, бр. 181, 12. IX. Публикация за разкритата през 1989 г. гробница под насипа на могила № 12.

СТОЯНОВ, Т. 1989. Металургичен център от желязната епоха. - в. „Възход“, бр. 11, 17. I. Авторът представя раннотракийския некропол в „Сборяново“ и резултатите от археологическите проучвания през 1984 и 1986 – 1987 г.

1990

БАЛКАНСКА, А. 1990. Тракийско светилище от втората половина I хил. пр. н. е. – В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 72-81. Авторът публикува последните резултати от проучванията на тракийското светилище, познато като Манастира. Представено е детайлно описание на структурата на светилището и развитието му през периода V – I век пр. Хр.

БОЖКОВА, А. 1990. Нови синопски амфорни печати от резервата Сборяново, Исперихско. - Археология, 2, 37 - 41. Авторът публикува данни за осемте синопски печата, открити при разкопките на повърхността на околния терен извършени при изграждането на водната централа „Димитрово“. Също така споменава и за липсващата половина от вече публикуван печат, както и за наличието на печат от насипа при Гинина могила.

БОЖКОВА, А. 1990. Тасоски амфорни печати от обект „Водна централа“ в резервата Сборяново. – В: Terra Antiqua Balcanica IV, 93 - 96. Авторът публикува информация за тасоски печати, открити при разкопките на обект „Водна централа“ в археологическия резерват „Сборяново“, които даващи ясна представа за търговско-икономическите връзки на района за периода след 340 г. пр. Хр. Печатите са разпределени в четири хронологически групи, покриващи хронологичния отрязък 340 – 250 г. пр. Хр.

ВЕНЕДИКОВА, К. 1990. Житието на Отец Демир (Демир баба) за родословието му. – Доклад, четен на научна конференция в гр. Каврна. – в. Гледища. Разград, бр. 202/30.X.1990 и 203/31.X.1990, 5. В статията е дадено описание на ръкопис на Житието – препис от 02.03 – 01.04.1824 г. Според него, сред прадедите на Демир баба, наред с лица с мюсюлмански имена, присъстват лица с прабългарски имена и немюсюлмани, които в последствие приемат исляма.

ВЕНЕДИКОВА, К. 1990. Сватбени ритуали, описани в Житието на Демир баба. –Ислям и култура. Изследвания. Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите, 4.

Авторката описва годеща и сватбата на бащата на Демир баба, Х. Деде от с. Пчелина със Захиде от с. Синя вода, Разградско. Включени са събития до времето, когато Демир баба навършва 17 години, според първите 33 страници от Житието.

ГЕРГОВА, Д. 1990. Гетското религиозно и политическо средище в „Сборяново“ - нови данни за характера му. – В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 66 - 71.

Въз основа на проведените разкопки и проучванията в района на резерват „Сборяново“, авторът налага хипотезата, че обектът в близост до водната централа е религиозен център. Специално внимание е обърнато на отношенията между отделните му компоненти: селище, светилище и некропол.

ДЕЛЕВ, П. 1990. Тракийският град при Свещари - една възможност за историческа идентификация. – В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 97 - 109.

На базата на комплексни исторически и археологически проучвания авторът представя своите заключения относно локализацията и идентификацията на тракийския град в близост до водната централа. Подчертава се, че това е военен, икономически и политически център на гетските земи.

ИЛИЕВ, Б. 1990. Легендите за желязната баща, праисторическия герой на Лудогорието – В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 152 - 156.

Публикацията проследява известните записки и устно разпространявани легенди за т. нар. Железен баща. Авторът отбелязва, че в основата на легендата за къзълбашкия герой от XVI в., лежат митове за герои от тракийската древност, по-специално от ранната желязната епоха.

КОВАЧЕВА, М., Ж. ЖЕЛЕВ. 1990. Три тракийски обекта от района на Исперих в светлината на археомагнитните изследвания – В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 182 - 191.

В публикацията са представени резултати от сравнителните археомагнитни изследвания на три обекта в резервата „Сборяново“ – Камен рид, Демир баба теке и Могила № 35.

НИКОЛОВ, А. 1990. „Сборяново“ отново привлича археолозите. - в. „Гледища“, бр. 173, 11.IX.

Интервю с Диана Гергова за разкопките в резерват „Сборяново“ и проблемите, които срещат нейните проучватели.

НИНОВ, Л. 1990. Проучвания на животинските кости от Камен рид. – В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 167 - 174.

Авторът публикува резултати от остеометрични изследвания на кости, отнасящи се към ранната желязна епоха в местността Камен рид.

ПЕТРОВА, П. 1990. Дистанционно изследване на могилни некрополи от Североизточна Тракия. – В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 179 - 181.щ

Авторът посочва резултатите от дистанционното изследване, което спомага проучването на някои напълно разрушени могили и е извършено чрез фотографиране на могилните некрополи. Предоставена е и допълнителна информация за планировката на различните некрополи и за връзката им със селищата, към които принадлежат.

РУСЕВА, М. 1990. Някои наблюдения върху архитектурата на гробницата в „Гинина могила“ край с. Свещари. – В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 110 - 115.

Авторът изследва архитектурата на Свещарската гробница, отразяваща представите на нейните създатели за Вселената. Според него, тя изразява определен етап на митологично мислене, който е пряко свързан с развитието на обществото, което я създава.

СТЕФАНОВ, Й. 1990. Стомогилие. - В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 59-65.

Изследователят акцентира върху един апокриф, разглеждан вече от К. Иречек и някои други историци, и на тази база се опитва да локализира Стомогилието в днешния резерват „Сборяново“.

СТОЯНОВ, Т. 1990. Гробничната архитектура в Североизточна Тракия в светлината на контактите с Мала Азия. - В: Terra Antiqua Balcanica, IV, 122 - 133.

Авторът изследва развитието на гробничната архитектура в Североизточна Тракия от ранната елинистическа епоха, акцентирайки на връзките ѝ с Мала Азия. Датира Свещарската гробница около и преди втората четвърт на III в. пр. Хр.

1991

ИЛИЕВ, Б. 1991. Железната баща Демир Баба. София.

Авторът е записал предния и легенди за Демир баба от разказвачи – християни и мюсюлмани. Той счита, че те водят началото си от предхристиянско тракийско време, продължават през

средновековието и времето на цар Иван Шишман и достигат до времето на султан Махмуд II (1809 – 1840), след което са записани в по-ново време.

СТЕФАНОВ, Й. 1991. Уникалният резерват Сборяново. - в. „Гледища“, бр. 25 и 26, 19.III.
В два поредни броя на вестника, авторът представя историята на проучванията и значението на резервата за културно-историческото наследство на България.

СТЕФАНОВ, Й. 1991. Историко-археологическият резерват "Сборяново" и култовият комплекс "Демир баба теке". - В: Българските алиани, 9 – 34.

Авторът изяснява ролята на района на днешния резерват "Сборяново" през един много дълъг исторически период, акцентирайки на култовия комплекс "Демир баба теке", като проследява историята на светилището от древността до днес. Споменават се и ритуални практики, извършвани от алианите в района.

1992

ГЕРГОВА, Д. 1992. Десет години проучвания в „Сборяново“. - Helis, I, 9-27.

Авторът проследява проучванията в резерват "Сборяново" в периода 1982 – 1992 г. и очертава пътищата за продължаването на мащабните проучвания, на основата на интердисциплинарен подход и съпоставка на всеки получен резултат с други подобни от средището гетски изследвания, както и с такива от други тракийски обекти.

BALKANSKA, A. 1992. Thracian sanctuari near Demir Baba Teke. - Helis II, Sofia, 59-72.

Публикация за започналите през 1983 г. и продължили регулярно след това разкопки на тракийското светилище, на мястото на днешното Демир баба теке.

BOEV, P., L. KAVGAZOVA. 1992. Anthropological study of skeletons from the thracian tomb near the village of Sveshtari - Helis, II, Sofia, 164-170.

Резултати от антропологическото изследване на скелетите от Свещарската гробница.

CHICHIKOVA, M. 1992. The thracian tomb near Sveshtari. - Helis II, Sofia, 143 - 146.

Авторът описва архитектурата и декорацията на Свещарската гробница и контактите на "свещарската" династия с останалия елинистически свят.

ENEV, M. 1992. Photographic and physico-optic methods applied for the investigation of the thracian tomb near the village of Sveshtari, Ispereh area, Northeastern Bulgaria. - Helis II, Sofia, 171 – 201.

Публикация за методиката и резултатите от фотографските и физико-оптически изследвания на тракийската гробница при с. Свещари.

GERGOVA, D. 1992. Interdisciplinary approach in the investigations of Sboryanovo. - Helis, II, Sofia, 9-22.

Публикация за интердисциплинарните изследвания в "Сборяново", започнали през 1982 г. по програма "Гетика" и резултатите от тях.

GERGOVA, D. 1992. Studies of tumulus № 13 from the Eastern necropolis of Sveshtari. (Preliminary communication). - Helis, II, Sofia, 118 - 126.

Представени са резултатите от проучването на могила №13, гробницата и находките.

IVANOV, T. 1992. Studies of Ginina mogila (1982 - 1985) - Helis, II, Sofia, 133 - 142.

Резултати от проучванията на Гинина могила и гробницата в нея, за периода 1982 – 1985 г. Описана е и архитектурата на гробницата и находките.

KATEVSKI, I. 1992. Geophysical prospecting of tumuli in Sboryanovo approaches and effectiveness. - Helis, II, Sofia, 115 - 117.

Представена е методологията за проучването на могили в резервата "Сборяново".

MATEVA, B. 1992. Chalcolithic materials from Demir Baba Teke. - Helis, II, Sofia, 54 - 58.

Авторът представя находки от халколита, открити при разкопките на Демир баба теке през 1987 г.

MINAYLOVA, ZH. 1992. Metal finds from the thracian fortified settlement near the water supply station in Sboryanovo - Helis, II, Sofia, 89 - 93.

Публикация за находките от метал, открити при разкопки в "Сборяново" през 1986 – 1988 г. Приложен е и каталог на някои от тях.

NINOV, L. 1992. Animal remains from the tomb in tumulus, № 13 An Sboryanovo. - Helis, II, Sofia, 127 - 132.

Публикувани са данни за животинските останки, открити при разкопки на могила №13, както и таблица на кучешките погребения от различни части на България.

PETKOV, P., R. NESHKOVA. 1992. Microbiological tests in the tombs near the village of Sveshtari. - Helis, II, Sofia, 202 - 219.

Методика и резултати от микробиологичните изследвания в Свещарската гробница.

PETROVA, P. 1992. Remote investigation of ancient and mediaeval settlements in the area of Isperrih municipality. - Helis, II, Sofia, 40 - 49.

Авторът представя аеро-археологически изследвания, проведени в района на гр. Исперих през 1984 и 1987 г.

STEFANOV, Y. 1992. Historical-archaeological reservation Sboryanovo. History of the Studies and essential characteristics. - Helis, II, Sofia, 23 - 33.

История на археологическия резерват "Сборяново" и проучванията в района.

STOYANOV, T. 1992. Early Iron Age tumular necropolis in the Sboryanovo reservation. - Helis, II, Sofia, 93 - 114.

Авторът представя история на проучванията на могилен некропол в "Сборяново" от 1984 г. насетне. Представени са и по-важните находки, открити по време на археологическите разкопки.

TODOROV, V., G. MAVROV, M. KUNCHEVA, Ts. KADIYSKI. 1992. Technical and technological studies of the tomb under „Ginina mogila“ mound. - Helis, II, Sofia, 220 - 247.

Резултати от проучванията на разрушителните процеси на камъка, възможностите за консервация и изследване на материалите, използвани при нейната украса.

1993

МАТЕВА, Б. 1993. Находки от късния неолит в археологическия резерват "Сборяново". - В: Годишник на музеите в Северна България, XIX, 29 - 32.

Авторът се спира на находки от късния неолит, намерени през 1988 - 1989 г. по време на комплексно проучване на група могили от северната част на Източния могилен некропол, а също така и на находки, открити при разкопаването на тракийската крепост при Водната централа. Според него, къснонеолитните материали принадлежат към култура, чийто основен ареал е на север от р. Дунав.

СТОЯНОВ, Т., Ж. МИХАЙЛОВА. 1993. Към икономическата характеристика на тракийския градски център в „Сборяново“. - Годишник на музеите в Северна България, XIX, 33 - 46.

В публикацията си, авторът прави изводи за икономиката на тракийския град в "Сборяново" на базата на документираните артефакти, свързани с металургията, металообработването и други занаяти, както и въз основа на наблюдения върху самите произведения, суровините и отпадъците.

1996

КОЙНОВА, СВ. 1996. Резултати от проучване на декорацията в гробницата на Демир баба. - Български фолклор, кн. 3 - 4. Ислям и народни традиции. София, 93 - 97.

Авторът излага основните наблюдения резултати от цялостното и систематизирано проучване на декорацията и интериора на гробницата на Демир баба от края на 1991 и през 1992 г. Тя описва основните резултати от консервацията и реставрацията предимно на декорацията в интериора на гробницата и по централната фасада през периода 1992 - 1994 г.

СТОЯНОВ, Т. 1996. Гетската столица при Сборяново - проучвания, резултати, исторически проекции. - В: сп. "История", № 5 - 6, 84 - 92.

Авторът представя резултатите от започналите през 1986 г. разкопки на тракийското селище в "Сборяново". В резултат на десетгодишни проучвания са направени изводи за икономическите, военните и културните показатели на града.

1997

СТЕФАНОВ, Й. 1997. Археологически паметници и история на проучванията в Исперихкия район. Историко-археологически резерват "Сборяново". София.

Авторът прави физико-географска характеристика на Лудогорието, представя историята на проучванията на Исперихкия район преди и след 1982 г.; описва местните селища и некрополи и историко-археологическия резерват "Сборяново".

СТОЯНОВ, Т. 1997. Могилен некропол от ранножелязната епоха "Сборяново". София.

Авторът прави описание на некропола, представя методиката и хода на проучванията, интерпретира находките и се спира на погребалните обичаи, вярванията и социално-демографската структура в

Тракия от края на бронзовата и началото на желязната епоха. Направен е и опит за културно-историческа характеристика на населението, обитавало района на некропола.

1998

БАЛКАНСКА, А. 1998. Тракийското светилище при "Демир баба теке". "Сборяново", т. II. София. Авторът публикува резултатите от проведените в периода 1983 – 1989 г. разкопки на мястото, заемано от манастира "Демир баба теке". Изследването се състои от три части: в първата част е направена характеристика на археологическия обект, втората част съдържа описание на строителните елементи и на други недвижими находки, а третата обобщава най-важните резултати от проучването.

МАРИНОВ, В. 1998. Произход и историческа съдба на българското население в Лудогорието XIV – XIX век. София, 90.

Авторът разглежда историко-демографски проблеми за произхода и съдбата на населението в Делиормана. Спира се на ислямизацията, на появата и разпространението на сектанството, на алиантите-къзълбаши, на юрюците, еничерите и пр.

1999

БАЛКАНСКА, А. 1999. Глинени кръгли жертвеници от Сборяново (IV в. пр. Хр.). - *Thracia Antiqua*, 10, *Studia In Memoriam Magistri Prof. Georgi Mihailov*. Sofia, 117 – 122.

Публикация за двете глинени формирания, открити при разкопките на тракийското светилище на мястото на днешното Демир баба теке. Авторът възприема глинения кръг като омфалос.

2000

ИЛИЕВ, Б. 2000. Свещари. Село край древни светилища. София.

Авторът разделя историята на с. Свещари на четири дяла: селището и землището му от праисторическо време до Освобождението; с. Мумджилар и теке Димитрово от Освобождението до Втората световна война; с. Свещари и Сборяново по време на социалистическия тоталитаризъм; с. Свещари през 90-те години на XX век.

2001

ВЕНЕДИКОВА, К. 2001 Архитектите, според някои извори. – Културни взаимодействия на Балканите и турската архитектура. Международен симпозиум. Сборник от доклади (17 – 19 май 2000, Шумен, България), т. 1. Анкара, 773 – 780.

Описание на посещението на Демир баба при Кадемли баба, смъртта на Кадемли и построяването на тюрбето му, според Житието на Демир баба.

МИКОВ, Л. 2001. Култова архитектура при текето на Демир баба. – Културните взаимодействия на Балканите и турската архитектура. Международен симпозиум. Сборник от доклади (17 – 19 май 2000, Шумен, България), т. 1. Анкара, 453 – 476.

Авторът описва тюрбето, преддверието, куполите и гроба на Демир баба. Дава данни за джамията, имаретата, оградата. Спира се и на интериора. Използва изследвания по архитектура, археология, история, изтокознание и пр. Изказва мнение, че текето на Демир баба е основано към средата на XVI век.

ТУРСКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ. 2001. Т. 8. Архивите говорят 13. София.

Данни за броя на немюсюлманските домакинства в Разградско през периода 1640 – 1697 г.

ХОДЖОВ, М. 2001. Демир баба носи космическа енергия. – в. "Седмичен труд", бр. 13.

Авторът споменава някои от легендите за Демир баба и чудесата, които стават в района на текето.

2002

ПАНАЙОТОВ, Н. 2002. Корпус. Османотурски епиграфски паметници от Североизточна България XV – XX в., т.1. София, 157 – 161.

Публикация на пет снимки, разчетени на арабика и латиница, превод на български език и коментар на седем надписа от оградата и стените от сградата на текето Демир баба. Авторът датира три от надписите от втората половина на XVII в., от останалите един от 1863 г., един от 1907 г. и един от 1964 г.

ЯНКОВ, С., М. ДИМИТРОВ, А. АЛЕКСАНДРОВ. 2002. Малък Поровец, Драгомъж, Сборяново. Разград

Изследването е разделено на четири глави и обхваща историята на селата от времето преди Освобождението до наши дни. На стр. 203 под заглавие "Демир баба носи космическа енергия", авторите предават някои легенди и поверия за светеца и текето.

2004

ГЕРГОВА, Д. 2004. Свещарските гробници-близнаци и тракийският път към безсмъртието – реалности и проекти за бъдещето. - Детайли, 4, 86 – 91.
Чрез анализ на архитектурните детайли на гробници № 12 и 13, авторът достига до заключението, че като култова архитектура те са идентични.

ГЕРГОВА, Д. 2004. Сборяново – свещената земя на гетите. (на български, руски, английски, френски и немски език). Български бестселър. София.
Авторът представя историята на резерват "Сборяново", като се спира главно на проучванията на Свещарската гробница, Даусдава и разкопките в местността "Бювен касабъ", където е разкрита църква от IX - X в.

МАТЕВА, Б. 2004. Непознатата земя Сборяново. Варна.

Авторът представя историята на резерват "Сборяново" от края на новокаменната епоха (около 5000 г. пр. Хр.) до наше време. Под заглавието "Железният баща" (стр. 38 – 44), авторът представя обредите, извършвани при текето Демир баба.

2005

ГЕРГОВА, Д. 2005. Гетите, ... които обезсмъртяват. Проблеми на изследването на гетския некропол в Сборяново. – Могила 18. „Сборяново“. Елинистическият некропол (проучвания през 2004 г.) – Getica, кн. 1, 4 – 12.

Авторът представя резултатите и перспективите пред проучвателите на резервата "Сборяново".

ДИМЧЕВА, Д. 2005. Обработка на керамика. – Могила 18. „Сборяново“. Елинистическият некропол (проучвания през 2004 г.) – Getica, кн. 1, 77 – 87.

Описание на формите на намерената керамика. Приложени са и рисунки.

ИВАНОВ, Я. 2005. Могила №18 – погребение на жрица. – Могила 18. „Сборяново“. Елинистическият некропол (проучвания през 2004 г.) – Getica, кн. 1, 16 – 76.

Публикация за проведените през 2004 г. археологически разкопки на надгробната могила от източния некропол на гетското средище в "Сборяново". Включен е и каталог на находките.

КАТЕВСКИ, И. 2005. Геофизични проучвания. – Могила 18. „Сборяново“. Елинистическият некропол (проучвания през 2004 г.) – Getica, кн. 1, 13 – 15.

Публикация за методиката и резултатите от геофизическите проучвания.

МИКОВ, Л. 2005. Тюрбето на Демир баба край с. Свещари, Исперихско. –Изкуството на хетеродоксните мюсюлмани в България (XVI – XX век). Бекташи и къзълбаши/алеви. София, 61 – 72.

Подробно описание на сградата, архитектурата на гробницата и преддверието. Приведени са изследвания по история, архитектура и ориенталистика, свързани с текето Демир баба.

Под печат:

ГЕРГОВА, Д., М. КУЗМАНОВ. Проучвания на Могила 1 от западния елинистически некропол в Сборяново. – В: Хелис, V. (Под печат)

ВЕНЕДИКОВА, К. From the Saint's Life of Demir Baba. – Хелис IV, 249-257 (Под печат)

ВЕНЕДИКОВА, К. Извори за Демир Баба, текето и района му. Хелис V. (Под печат)

ИВАНОВ, Я. Едно скално свято място в Сборяново. – Хелис, IV. (Под печат)

ИВАНОВ, Я. Възглавниците/възглавията – художествен или сакрален елемент в гробничните съоръжения и погребения. – Хелис, V. (Под печат)

ЧИЧИКОВА, М. Разкопки на тракийски укрепен град в резервата „Сборяново“, Исперихско (1986 - 1987 г.). - В: Проучвания на античната култура в България. (Под печат)

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНО ДРУЖЕСТВО "РОДНО ЛУДОГОРИЕ"

ДЕМИР БАБА – ЖЕЛЕЗНИЯТ БАЩА

СБОРНИК ЛЕГЕНДИ И НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

редактори:

ст.н.с. д-р Диана Гергова
ст.н.с. д-р Катерина Венедикова
Радослав Василев

коректори:

Иво Попов
Радослав Василев

корица и илюстрации:

Петър Чуклев

предпечат:

Радослав Василев

печат: ?

ISBN: ?

Изданието се осъществява с финансовата подкрепа на КПД „Родно Лудогорие“. Публикуването на текстове и илюстрации, част от настоящото издание, без писменото съгласие на техните автори и редакционния екип е абсолютно забранено. Всички права запазени.